

Barn av velferdsstaten

*Den norske velferdsstaten i skolens lærebøker fra 1960-tallet til
2000*

Arnfinn Nedrebø Sagen

Universitetet
i Stavanger

Masteroppgave i historiedidaktikk
Institutt for kultur- og språkvitenskap

UNIVERSITETET I STAVANGER

Mai 2011

Universitetet
i Stavanger

DET HUMANISTISKE FAKULTET

MASTEROPPGAVE

Studieprogram:

MA - Historiedidaktikk

Vår semesteret, 2011

Åpen/ ~~konfidensielt~~

Forfatter:

Arnfinn Nedrebø Sagen

Arnfinn N. Sagen
(signatur forfatter)

Veileder:

Jan Bjarne Bøe

Tittel på masteroppgaven: Barn av velferdsstaten. Den norske velferdsstaten i skolens lærebøker fra 1960-tallet til 2000.

Engelsk tittel: Children of the Welfare State. The Norwegian Welfare State in School Textbooks from the Sixties to 2000.

Emneord:

Lærebokanalyse
Velferdsstaten
Historiedidaktikk

Sidetail: 100
+ vedlegg/annet: 104

Stavanger, 19.05.2011
dato/år

FORORD

Jeg vil gjerne bruke denne plassen til å takke de som takkes bør. Takk til min veileder Jan Bjarne Bøe for de kloke innspillene og raske tilbakemeldingene. Takk til min far Finn Bjarne Sagen for den hektiske korrekturlesingen på tampen av semesteret. Takk også til venner og kolleger som har vist interesse for det jeg har holdt på med.

Til sist en spesiell takk til min kjæreste Ingrid Hauge for hennes oppmuntrende ord og generelle (over)tro på at jeg vil lykkes i omtrent alt jeg foretar meg. Det er slik det skal være!

Arnfinn Nedrebø Sagen, Egersund, 17.05.11.

Innholdsfortegnelse

DEL I: INNLEDNING

1.1 Tema	1
1.2 Problemstilling og avgrensninger	3
1.2.1 Problemstilling	3
1.2.2 Avgrensninger	3
1.3 Fremgangsmåte	6
1.4 Velferdsstaten	8
1.4.1 Velferdsstatsbegrepet	8
1.4.2 Velferdsstatsbegrepet i denne oppgaven	9
1.4.3 Den norske velferdsstaten i et historisk perspektiv	11
1.5 Historiebruk og lærebokanalyse	19
1.5.1 Historiebruk	19
1.5.2 Lærebokanalyse	20

DEL II: LÆREBØKENE

2.1 Lærebøker fra 1960-tallet	24
2.1.1 Utdanningspolitisk bakgrunn	24
2.1.2 Analyse av læreverket i historie	25
2.1.3 Analyse av læreverket i samfunnskunnskap	28
2.1.4 Konklusjon	35
2.2 Lærebøker fra 1970-tallet	38
2.2.1 Utdanningspolitisk bakgrunn	38
2.2.2 Analyse av læreverket i historie	39
2.2.3 Analyse av læreverket i samfunnskunnskap	43
2.2.4 Konklusjon	49
2.3 Lærebøker fra 1980-tallet	53
2.3.1 Utdanningspolitisk bakgrunn	53
2.3.2 Analyse av læreverket i historie	54
2.3.3 Analyse av læreverket i samfunnskunnskap	59
2.3.4 Konklusjon	67
2.4 Lærebøker fra 1990-tallet	71
2.4.1 Utdanningspolitisk bakgrunn	71
2.4.2 Analyse av læreverket i historie	72
2.4.3 Analyse av læreverket i samfunnskunnskap	77
2.4.4 Konklusjon	83

DEL III: DRØFTING

3.1 Utviklingslinjer i lærebøkene	87
3.2 Forklaring på utviklingslinjene	89
3.2.1 Lærebøkene og læreplanene	89
3.2.2 Lærebøkene og samfunnet	90
3.3 Sammendrag og perspektiv	94

KILDER	96
---------------	-----------

DEL I: INNLEDNING

1.1 Tema

Temaet for denne masteroppgaven er fremstillingen av den norske velferdsstaten i skolens lærebøker.

Velferdsstaten er et omdiskutert tema i den offentlige debatt.¹ Den både lovprises og kritiseres, og det er sprikende meninger om dens finansiering, utforming og ansvarsområder. Hvilken side i politikken som historisk sett kan påberope seg «eierskapet» til dagens velferdsstat er også et spørsmål det strides om.² Som følge av skiftende ideologiske vinder, har debatten omkring velferdsstaten økt med tiltakende styrke de siste tretti årene.³

Det er imidlertid ikke bare i media og i politikken velferdsstaten drøftes. I takt med at temaet har fått økt fokus i samfunnsdebatten, har også mengden av forskning som omhandler dette temaet økt i omfang de siste tretti årene.⁴ Velferdsstaten er et bredt tema som berører mange sider av samfunnslivet. Følgelig er forskningsfeltet preget av tverrfaglighet. Feltet er dominert av historikere og samfunnsvitere innenfor ulike fagdisipliner, men også jurister, økonomer, medisinere, filosofer og andre humanister har bidratt til kunnskap om ulike aspekter ved den norske velferdsstaten.⁵ Denne oppgaven er et historiedidaktisk bidrag til dette forskningsfeltet.

Historiedidaktikk er et relativt nytt fagfelt innenfor historiefaget som oppstod tidlig i 1970-årene. I utgangspunktet var historiedidaktikkens fokus nokså ensidig rettet mot undervisning i historie: Det sentrale spørsmålet var hvordan kunnskapen fra vitenskapsfaget historie best kunne formidles til elever via skolefaget historie.⁶

De siste ti-femten årene, har imidlertid historiedidaktikken gradvis utvidet sitt fokus. I dag dreier mye historiedidaktisk forskning seg om historie på et metanivå: Det vil si hvordan og hvorfor historie formidles i ulike sammenhenger og hvordan disse historiefremstillingene kan prege vår

1 Jenssen & Martinussen (red.) 1994:1ff; Dølvik, Fløtten, Hernes & Hippe. (red.) 2007:1ff

2 Jenssen 1994:5

3 Dølvik 2007:25-38

4 Hatland, et al. 1996:221; Christiansen, Edling, Haave & Petersen (red.) 2006:7-8; Kjørstad 2001:286-288

5 Bay, Hvinden & Koren (red.) 2001:15

6 Bøe 2006:31-57

historie- og samfunnsoppfatning og dermed også den individuelle og kollektive identitet.⁷ Dagens historiedidaktikk retter blikket mot alle områder hvor historie er et tema – fra politikk til skjønnlitteratur. Ut fra dette, er det rimelig at forskning på skolens formidling av ulike temaer er utbredt innenfor det historiedidaktiske feltet. Denne oppgaven er mitt bidrag til slik forskning.

Skolen er samfunnets fremste arena for å formidle kunnskaper og holdninger til den oppvoksende slekt, og hvilke kunnskaper og holdninger som formidles via skolen endrer seg i takt med samfunnsutviklingen.⁸ Derfor er det verdt å undersøke nærmere hvordan skolen til ulike tider har presentert norske elever for velferdsstaten de lever i, og hva de har blitt påvirket til å tenke om den. En relevant måte å undersøke dette på, er å se nærmere på lærebøkene som er blitt benyttet i undervisningen.

Lærebøker er verdifulle som historiske kilder. For det første har lærebøker aldri vært rene faktabøker. I likhet med skoleverket de benyttes av, har lærebøker alltid befunnet seg i spenningsfeltet mellom faktaformidling og verdiformidling. Studiet av lærebøker kan derfor fortelle mye både om hvilke holdninger og hvilke kunnskaper samtiden vurderte som vesentlige for de unge samfunnsmedlemmene.⁹

For det andre når lærebøker ut til et større publikum enn de fleste andre bøker. En kan nok argumentere med at nettopp derfor har lærebøker i større grad enn andre typer litteratur bidratt til å prege hele generasjoners historiebevissthet og oppfatninger om samfunnet.¹⁰ Hvordan norske skoleelever til ulike tider er blitt presentert for et viktig tema som for eksempel velferdsstaten, er derfor av betydelig interesse.

7 Bøe 2006:31-57

8 Bøe 2006:196

9 Selander 1988:17-19

10 Bøe 2006:201

1.2. Problemstilling og avgrensninger

1.2.1 Problemstilling

I denne oppgaven har jeg fokusert på å finne ut hva som kjennetegner lærebøkernes presentasjon av velferdsstaten, hvordan denne presentasjonen har endret seg, og hva endringene kan skyldes. Dette er oppgavens primære problemstilling.

I forlengelsen av denne problemstillingen er det imidlertid tre spørsmål jeg ønsker å drøfte nærmere:

1. Er lærebøkernes bilde av den norske velferdsstaten til enhver tid i samsvar med bildet av velferdsstaten ellers i samfunnet?
2. Gir lærebøkene en objektiv og nøytral fremstilling av velferdsstaten, eller legges det føringer for hvilke holdninger en bør ha?
3. Hvilken betydning kan fremstillingen ha hatt for elevenes oppfatning av velferdsstaten?

Lærebøker er skrevet med utgangspunkt i læreplaner utarbeidet av myndighetene. Ifølge Staffan Selander gir både læreplaner og lærebøker uttrykk for samtidens rådende oppfatninger om kunnskap og moral.¹¹ Forholdet mellom styresmaktenes og den øvrige befolkningens syn på kunnskap og moral er derfor i følge Selander sjelden i strid med hverandre. Vi kan dermed fremsette følgende hypotese: Lærebøkernes bilde av velferdsstaten er sammenfallende med den rådende oppfatningen av velferdsstaten i samtiden. Eventuelle endringer av dette bildet skyldes endrede oppfatninger av velferdsstaten i samfunnet generelt.

1.2.2 Avgrensninger

Problemstillingen jeg har valgt er i utgangspunktet for vid for en masteroppgave, og jeg har derfor vært nødt til å foreta avgrensninger. For best å kunne belyse problemstillingen, har jeg funnet det

¹¹ Selander 1988:17-19

mest hensiktsmessig å studere et utvalg av lærebøker i historie og samfunnskunnskap for ungdomstrinnet i grunnskolen fra 1960-tallet og frem til årtusenskiftet. Nærmere begrunnelser for dette valget følger i avsnittene nedenfor.

For å kunne danne seg et klartest mulig bilde av lærebøkernes fremstilling av et sammensatt tema som velferdsstaten, er det nødvendig med en grundig gjennomgang og analyse av kildematerialet. Med tanke på masteroppgavens begrensede omfang, lar en slik gjennomgang seg vanskelig gjennomføre med et stort antall lærebøker. Jeg har derfor valgt å ta utgangspunkt i et representativt utvalg fremfor hele spekteret av lærebøker utgitt i den aktuelle perioden. Måten jeg har gjort dette på, er å velge ut til sammen åtte læreverk utgitt på de største forlagene fra cirka 1960 til og med 1990-tallet: ett verk fra hvert tiår i historie og ett fra hvert tiår i samfunnskunnskap. Læreverkene fra de ulike årtiene er også skrevet med utgangspunkt i ulike læreplaner. Læreverkene fra 1960-tallet har bakgrunn i *Læreplan for forsøk med 9-årig skole* (1960), læreverkene fra 1970-tallet i *Mønsterplan for grunnskolen* (M74), læreverkene fra 1980-tallet i *Mønsterplan for grunnskolen* (M87) og læreverkene fra 1990-tallet i *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen* (L97).

Grunnen til at jeg har valgt lærebøker i historie og samfunnsfag, er at det er i disse fagene velferdsstaten hovedsakelig presenteres. Jeg har valgt å ta med begge disse fagene fordi det gir et bredere bilde av hvordan velferdsstaten er blitt fremstilt. Dette valget er riktignok noe problematisk. Historie og samfunnskunnskap har ulike fokusfelt. Historiefagets hovedfunksjon er å presentere eleven for utviklingslinjer, årsaker og virkninger i historien, mens samfunnskunnskapsfaget hovedsakelig tar sikte på å gi innsikt i samtidige samfunnsforhold. Dette medfører naturlig nok at både omfanget og den tematiske inndelingen av stoffet som omhandler velferdsstaten er ganske forskjellig i de to fagene. På grunnlag av analysen, er det likevel mulig å si noe generelt om hva som kjennetegner fremstillingen av velferdsstaten i de ulike tiårene.

At jeg har valgt lærebøker for ungdomstrinnet i grunnskolen har flere grunner. Med få unntak har alle landets innbyggere i skolepliktig alder fullført den niårige/tiårige grunnskolen – det store flertallet ved offentlige skoler. I motsetning til grunnskolen, er ikke videregående opplæring lovpålagt, og dessuten er den videregående skolen langt mindre enhetlig enn grunnskolen: læreplanene er som kjent ikke de samme for de ulike studieretningene. Når jeg ønsker å undersøke og drøfte hva norske elever har lært om velferdsstaten til ulike tider, er det derfor naturlig å fokusere på den utdanningen som nær sagt alle har vært gjennom.

Grunnen til at jeg har valgt lærebøker for ungdomstrinnet fremfor barnetrinnet har hovedsaklig med stoffets kompleksitet å gjøre. I den grad velferdsstaten i det hele omtales i lærebøker for barnetrinnet, er fremstillingen svært forenklet og egner seg dermed dårligere for den type analyse jeg her gjennomfører. Det hører også med at elever på ungdomstrinnet har bedre forutsetninger for å forstå et sammensatt tema som velferdsstaten. For de fleste vil det nok være gjennomgangen av temaet fra ungdomstrinnet, ikke fra barnetrinnet, som eventuelt huskes. Moderne historie behandles heller ikke i lærebøker i historie for barnetrinnet.¹²

Tidsavgrensningen jeg har valgt, skyldes også flere forhold. Utviklingen mot den moderne velferdsstaten vi kjenner i dag er resultatet av en lang historisk prosess. Det finnes dermed ingen åpenbar startstrek for når den norske stat ble en «velferdsstat». Det finnes heller ingen eksakt og entydig definisjon av begrepet, hvilket gjør tidfesting enda mer problematisk. Likevel er det en viss enighet om at kanskje de viktigste rammene for velferdsstaten – i hvertfall slik begrepet vanligvis blir definert i dag – i stor grad ble lagt i tiårene etter andre verdenskrig.¹³ I tillegg er det sparsomt med henvisninger til velferdsstaten i lærebøker fra tiden før 1960. For det første var ikke samfunnskunnskap et selvstendig skolefag før 1960,¹⁴ og for det andre avslutter mange av lærebøkene i historie før denne tid sin gjennomgang av historien med rettsoppgjøret etter krigen.¹⁵

Årsaken til at jeg har valgt å ikke gå lenger frem i tid enn til rundt årtusenskiftet, er at jeg vil drøfte nærmere mulige årsaker til at fremstillingen av velferdsstaten har endret seg over tid. En viss tidsmessig distanse til kildene er riktignok ikke en forutsetning for en kritisk distanse, men det gjør det lettere å foreta en balansert drøfting. Samtidig sammenfaller denne avgrensningen omtrent med overgangen fra L97 til *Kunnskapsløftet* av 2006 (som fremdeles gjelder), og danner også på den måten et naturlig slutt punkt for en historisk drøfting.

Velferdsstatsbegrepet vil avgrenses og gjøres nærmere rede for i oppgavens kapittel 1.4.

12 Det har vært tilfelle for hele perioden analysen omfatter. Se læreplanene i litteraturlisten.

13 Hatland et al. 1996:9-28; Grund et al.1995:14

14 Se punkt 2.1.1 i denne oppgaven for en nærmere redegjørelse.

15 Se for eksempel: Eriksen 1946:1ff; Stokke 1950:1ff

1.3 Fremgangsmåte

Før analysedelen i oppgaven kommer to kapitler som drøfter henholdsvis temaene velferdsstaten og historiebruk og lærebokanalyse mer generelt og prinsipielt. Hensikten med disse kapitlene er å gi begrepsavklaringer, historikk, samt henvisninger til annen relevant litteratur om temaene. Disse to kapitlene danner bakteppet for undersøkelsen, og er følgelig viktige for forståelsen av resten av oppgaven.

Oppgavens andre del er selve analysedelen. Her gjennomgås de utvalgte lærebøkene kronologisk, og hvert tiår vil dermed få sitt eget kapittel. Hvert kapittel innledes med et underkapittel kalt «Utdanningspolitisk bakgrunn». Hensikten med dette underkapittelet er kort å presentere relevant bakgrunnsinformasjon. Det betyr først og fremst at jeg vil se nærmere på hva som kjennetegner læreplanene som gjaldt i de ulike tiårene, samt presentere de læreplanmålene som er relevante for denne oppgaven. Det blir dermed tydeligere i hvilken grad lærebøkene følger opp læreplanenes signaler i sin fremstilling av velferdsstaten. Jeg vil også gjennomgå kort andre skolepolitiske innstillinger, utredninger og vedtak dersom de har relevans for oppgaven.

Jeg analyserer så først læreverket i historie, deretter læreverket i samfunnskunnskap. Analysen av det enkelte læreverket innledes med noen grunnleggende opplysninger: utgivelsesår, forfatter(e) og forlag. Deretter gjøres det kort rede for hvordan innholdet i de ulike verkene er disponert, naturlig nok med størst vekt på lærestoffet som omhandler velferdsstaten. Etter dette følger selve analysen av fremstillingen av velferdsstaten i de utvalgte lærebøkene.

Velferdsstaten er et tema som favner vidt. Grensene for hvilke aspekter som kan omfattes av begrepet er omdiskuterte og uklare. Jeg har valgt å definere velferdsstatsbegrepet relativt bredt. Jeg vil følgelig ikke bare granske lærebøkernes fremstilling av helse- og omsorgsvesenet og trygdevesenet. Jeg vil også se nærmere på lærebøkernes presentasjon av velferdsstatens finansiering, og dens rolle i arbeidslivet, i skolen og i næringslivet. Jeg drøfter og utdyper disse valgene nærmere i det påfølgende kapittelet.

I alle lærebøkene er disse velferdsstatlige aspektene spredt over flere ulike kapitler, eventuelt også over flere bind dersom det dreier seg om et flerbindsverk. Det kunne derfor vært ryddig med en inndeling av lærestoffet i tematiske analysekategorier. Det lot seg imidlertid vanskelig gjøre med

dette temaet. I lærebøkene presenteres ofte flere av de ovennevnte aspektene ved velferdsstaten sammen – gjerne til og med i samme setning. Det viste seg å være vanskelig å løsrive temaene fra hverandre uten å miste vesentlige sider ved lærebøkernes fremstilling. Av samme grunn forekommer det at aspekter som kanskje ikke umiddelbart oppleves som relevante også er med i analysen. De er del av en viktig helhet. Jeg vil gå gjennom de ulike aspektene ved velferdsstaten i den rekkefølgen de forekommer i lærebøkene.

I et forsøk på å skape bedre flyt og for å unngå unødige gjentakelser, har jeg integrert innholdsbeskrivelse av lærestoffet og analyse. Følgelig er analysedelen av den enkelte læreboken en blanding av gjenfortelling, sitater og mine kommentarer.

Etter begge lærebøkene fra det aktuelle tiåret er analysert, kommer et underkapittel jeg har kalt «Konklusjon». I denne delen vil jeg først sammenfatte hva som kjennetegner den enkelte lærebokens fremstilling av den norske velferdsstaten. Deretter sammenligner jeg og ser mer helhetlig på begge de analyserte læreverkene, og presenterer hva som var typisk for fremstillingen av velferdsstaten det gjeldende tiåret. Dernest ser jeg nærmere på i hvilken grad lærebøkene kan sies å samsvare med føringene lagt i læreplanene.

Etter analysedelen, kommer oppgavens drøftingsdel. Det første kapittelet i denne delen har jeg kalt «Utviklingslinjer i lærebøkene». Her oppsummerer jeg på hvilke punkter fremstillingen av den norske velferdsstaten har endret seg, og på hvilke punkter den ikke har endret seg i løpet av de førti årene oppgaven spenner over.

Det neste kapittelet i drøftingsdelen har jeg kalt «Forklaring på utviklingslinjene». Lærebøker endrer seg som følge av et komplisert samspill mellom blant annet forfatter, læreplaner, samfunnsforhold, og det generelle ideologiske klimaet i samtiden. Det er følgelig ikke rom for enkle forklaringsmodeller. Jeg vil likevel forsøke å presentere og drøfte nærmere noen forklaringer jeg oppfatter som rimelige – kanskje vil mine svar skape nye spørsmål som senere masteroppgaver kan belyse nærmere.

Det siste kapittelet heter «Sammendrag og perspektiv». Her vil jeg oppsummere hele oppgaven, samt drøfte nærmere hypotesen og problemstillingen jeg fremsatte innledningsvis. Deretter vil jeg presentere noen perspektiver på dette.

1.4 Velferdsstaten

1.4.1 Velferdsstatsbegrepet

Bokmålsordboka definerer begrepet velferdsstat som en «stat der myndighetene har ansvaret for den sosiale velferden til innbyggerne». ¹⁶ Denne definisjonen er svært generell. Det er ikke åpenbart ut i fra den hva som konkret er en velferdsstats ansvarsområder. For hva er velferd? Kan begrepet bare knyttes til helse- og sosialpolitikk, eller kan det for eksempel også knyttes til skole- og kulturpolitikk? Det finnes ingen entydige svar på dette i faglitteraturen heller. Det gis ulike svar på hvilke områder som kan omfattes av velferdsbegrepet, og det får avgjørende betydning for hvordan begrepet velferdsstat defineres. ¹⁷

I faglitteraturen kan vi hovedsaklig skille mellom to hovedtyper definisjoner av begrepet: En smal definisjon og en utvidet definisjon. Den smale definisjonen er forholdsvis entydig, og legger hovedsaklig vekt på det helse- og sosialpolitiske aspektet ved velferdsstaten. Ifølge den smale definisjonen er følgende en velferdsstat en stat som plikter « – å hindre at innbyggerne lever under uverdige forhold». ¹⁸ Staten skal med andre ord sikre alle medlemmer av samfunnet grunnleggende helse- og omsorgstjenester, samt grunnleggende materielle og økonomiske levekår. ¹⁹

Den utvidede definisjonen av velferdsstatsbegrepet er langt mindre entydig. Velferd defineres her mer vagt. Velferd gjøres til et uttrykk for en generell idé om hva som gjør alle innbyggernes levekår bedre – selv om de gjerne lever under gode forhold økonomisk og materielt sett. Med et slikt velferdsbegrep, må også velferdsstatsbegrepet defineres på ny. Velferdsstaten blir følgende en stat som tar ansvar for et bredt spekter av områder som er ment å gjøre våre liv bedre. Begrepet åpner dermed for å omfatte områder som for eksempel utdanning, arbeidsliv, kultur, likestilling og miljøvern. ²⁰

Det er ikke bare i faglitteraturen velferdsstatsbegrepet defineres på ulike måter. Også i politikken og samfunnet ellers er det ulike definisjoner i omløp. Velferdsstaten har nesten blitt et honnørord i

¹⁶ *Bokmålsordboka* på internett. Lokalisert 12.05.11 på følgende adresse: <http://www.nob-ordbok.uio.no/>

¹⁷ Kuhnle & Solheim 1991:19; Seip 1981:9

¹⁸ Grund et al. 1995:9

¹⁹ Kuhnle & Solheim 1991:19

²⁰ Kuhnle & Solheim 1991:20; Hatland et al. 1996:29

Norge. Det er følgelig knapt noen politisk uenighet om at vi skal en velferdsstat.²¹ Spørsmålet er hva slags velferdsstat vi skal ha. Hvordan man velger å definere begrepet gjenspeiler ofte ens politiske holdning til velferdsstaten. Høyresiden har for eksempel en tendens til å definere begrepet smalere enn hva venstresiden gjør.²²

Det er nok tvilsomt om man noensinne vil komme frem til én klar og entydig definisjon det er full konsensus om. Derfor er det nødvendig å foreta noen tydelige valg: Hva vil jeg i denne oppgaven inkludere i begrepet, og hva vil jeg ikke inkludere – og hvorfor?

1.4.2 Velferdsstatsbegrepet i denne oppgaven

Det er allmenn enighet om at offentlige ytelser og helse- og omsorgstjenester må omfattes av velferdsstatsbegrepet. Disse områdene tas følgelig med i analysen. Som tidligere nevnt, har jeg i tillegg valgt å inkludere lærebøkernes fremstilling av statens rolle i skoleverket, i arbeidslivet og i næringslivet. Hvordan lærebøkene fremstiller finansieringen av velferdsstaten tas også med. Disse valgene har flere grunner:

For det første, har det gjennom hele perioden analysen dekker, vært relativt bred prinsipiell enighet om det vi kan kalle velferdsstatens grunnleggende rammer – det vil si et offentlig trykdevesen som skal sikre alle verdige levekår ved inntektstap og et offentlig helsevesen som skal sikre alle gode helse- og omsorgstjenester. Det har imidlertid rådd mer prinsipiell uenighet om for eksempel enhetsskolen og om økonomisk markedsregulering.²³ Ved å utvide velferdsstatsbegrepet, får en med andre ord med seg mer kontroversielle aspekter. Det blir da mer synlig om, og i hvilken grad lærebøkene er politiserte, eventuelt også hvor på den politiske skala de befinner seg.

For det andre definerer de fleste lærebøkene selv velferdsstaten forholdsvis bredt. I de bøkene der det ikke presenteres en definisjon, legges det like fullt opp til – som vi skal se – at elevene bør se på den norske velferdsstaten som noe mer enn bare en tilbyder av trygd og helsetjenester. Det er således naturlig å ta med de aspektene som også vektlegges i lærebøkene.

For det tredje, er det trekk ved den norske velferdsstatsmodellen som tilsier at flere aspekter enn

21 Grund et al. 1995:34; Dølvik 2007:38

22 Jeg kommer nærmere inn på dette i oppgavens punkt 1.4.3.

23 Jeg kommer nærmere inn på dette i oppgavens punkt 1.4.3.

helse og trygd kanskje bør tas med. Den moderne norske staten tar «ansvar for innbyggernes sosiale velferd» på mange ulike områder. Staten er involvert i alt fra kultur og idrett til kollektiv transport og distriktpolitikk. Men kan slikt statlig engasjement omfattes av velferdsstatsbegrepet?

På den ene siden kan alle de nevnte eksemplene sies å påvirke folks velferd, og kan følgelig omfattes av et svært utvidet velferdsstatsbegrep. På den andre siden er det ingen tradisjon i faglitteraturen for å gå så langt. I faglitteraturen innebærer velferdsstaten oftest et klart element av «progressiv» omfordeling av godene – altså fra mindre trengende til mer trengende, for eksempel fra rike til fattige, fra arbeidsføre til arbeidsuføre og fra friske til syke. Offentlig sponsede kultur- og idrettsarrangementer, for eksempel, kan vanskelig sies å være omfordeling fra mindre trengende til mer trengende på samme måte.²⁴ Statens politikk både innenfor arbeidsliv og skolevesen har derimot bidratt sterkt til at grupper som i utgangspunktet var dårlig stilte har fått bedre levekår og bedre muligheter. Det samme kan sies om statlig stimulering av næringslivet og regulering av markedskreftene. Mye av hensikten bak slik politikk er økt sysselsetting, og økt sysselsetting er ikke bare et velferdspolitisk mål i seg selv. Flest mulig i inntektsgivende arbeid bidrar også til finansiering av velferdsstaten, samtidig som det bidrar til å holde velferdsstatens utgifter nede.²⁵

Grensen for hva som kan omfattes av velferdsstatsbegrepet i denne oppgaven må trekkes et sted, hvis ikke kunne den fort blitt for omfattende. Det er rimelig å trekke den her. Dette synet er det også støtte for i faglitteraturen.²⁶

Til sist er finansiering av velferdsstaten et punkt jeg har valgt å ta med i analysen av lærebøkene. Velferdsstaten er en betydelig utgiftspost på nasjonalbudsjettet, og utgiftene har økt noenlunde jevnt gjennom hele etterkrigstiden og frem til i dag. Målt i forhold til bruttonasjonalproduktet utgjorde utgiftene til offentlige stønader, helse- og omsorgstjenester i 1950 om lag 5 prosent. I 1990 utgjorde disse utgiftene 30 prosent.²⁷ Med en stadig aldrende befolkning, reises det følgelig ofte spørsmål om ikke velferdsstaten er i ferd med å bli for dyr. Samtidig er det relativt høye skatte- og avgiftsnivået med jevne mellomrom oppe til debatt. Hvordan velferdsstaten bør finansieres er med andre ord omstridt.²⁸ For å gi et mer helhetlig bilde av velferdsstaten i lærebøkene, er det derfor nødvendig å granske også hvordan dens finansiering fremstilles.

24 Fløtten et al 2007:77; Hatland et al. 1996:29

25 Jenssen 1994:23

26 Dølvik 2007:13-28; Hatland et al. 1996:48

27 Hatland et al. 1996:49-52

28 Hatland et al. 1996:47

For å skjønne de ulike sidene ved den norske velferdsstaten – og dermed analysen av lærebøkernes presentasjon av den – er det nå nødvendig med en poengtert historisk gjennomgang.

Jeg vil særlig fokusere på de ulike politiske synspunktene som har omgitt velferdsstaten. Det vil da bli mer synlig hvor politiske i standpunkt og formidling lærebøkene er.²⁹

For å gi et tilstrekkelig bakteppe og et bredere perspektiv på den moderne norske velferdsstaten, begynner jeg med å presentere et kort omriss av det norske samfunnet i tiden før de første sosiale lovene og reformene kom.

1.4.3 Den norske velferdsstaten i et historisk perspektiv

Den borgerlige rettsstaten (ca.1800 til ca. 1890)

1800-tallet var den borgerlige rettsstatens tid i norsk og europeisk historie. Statsidealet på denne tiden var til en viss grad preget av den økonomiske teorien *laissez-faire* – «la det skure».³⁰ Ifølge denne skulle staten sørge for en stabil pengeverdi, og dens militærvesen og politi skulle sørge for at lovene ble overholdt og at det var ro og orden. Ellers skulle markedskreftene få råde fritt. Følgelig var de europeiske samfunn på denne tiden i nokså stor utstrekning preget av den liberale tro på selvansvar.

Idealet ble likevel ikke fullstendig etterlevd. Det forekom at statsmakten la visse begrensninger på markedskreftene, da særlig via toll på ulike varer. Det eksisterte også et fattigvesen som skulle hindre de aller fattigste fra å forgå, men noe omfattende og enhetlig forsørgelsessystem var det ikke.³¹ Ofte var de som falt utenfor overlatt til seg selv eller til kirkelig eller privat veldedighet. Helsevesenet var dårlig utbygd, og flertallet måtte bekoste helsetjenester selv. Kun de aller fattigste kunne i visse tilfeller slippe betaling.³² I likhet med helsevesenet, var det offentlige skolevesenet – allmueskolen – også dårlig utbygd. Samtidig var den lille undervisningen som ble tilbudt i all hovedsak konfirmasjonsforberedende. Mange kunne hverken lese eller skrive, og myndighetene viste stort sett liten interesse for å forbedre skolevesenet. Utdanning utover allmueskolen ble i stor

29 Jeg må gjøre oppmerksom på at den historiske gjennomgangen kun skisserer utviklingen og de ulike synspunktene i grove trekk. Det er ikke plass til å gå i detaljer. For en mer detaljert gjennomgang, se fotnoter underveis, samt litteraturlisten. Jeg er for øvrig klar over at jeg beveger meg i et farlig terreng når jeg må fremstille historie samtidig som jeg skal analysere andres fremstilling av historie...!

30 Seip 1981:9-11

31 Seip 1981:9-12

32 Wyller 1990:78-91

grad ansett som den enkelte families ansvar.³³

Kontrasten til den moderne velferdsstaten synes stor. Mot slutten av 1800-tallet begynte imidlertid de første konturene av en annen samfunnsordning å vise seg. De nordvest-europeiske samfunnene begynte da på en endringsprosess som ofte fremholdes som kimen til den moderne velferdsstaten.³⁴

Sosialhjelpsstaten (ca. 1890 til 1940)

I et sosialhistorisk perspektiv er sosialhjelpsstaten et begrep som ofte anvendes om den norske samfunnsformen fra cirka 1890 til 1940.³⁵ Sosialhjelpsstatens tiltak var først og fremst rettet mot de laveste inntektsklassene. Like fullt kom det i denne perioden viktige sosialpolitiske reformer som var de første byggesteinene i en fremtidig velferdsstat.³⁶ Blant annet kom ulykkesforsikring for industriarbeidere, ny sosiallov, sykeforsikring, alderstrygd, arbeidsledighetstrygd og lov om arbeidervern. Samtidig ble det moderne sykehusvesenet i stor grad etablert i denne perioden. Antall sykehus og institusjoner økte i omfang og kvalitet.³⁷ Den økonomiske politikken endret seg også i løpet av denne perioden. De offentlige utgiftene steg, og store statlige midler ble brukt til utbygging av blant annet vei, jernbane og elektrisitet, samt til å stimulere næringslivet og virksomhet i kommunene.³⁸ Dette var til dels ledd i sysselsettingspolitikken. Også skolevesenet gjennomgikk forandringer i denne perioden. Med lov om folkeskolen av 1889 ble sjuårig skolegang obligatorisk. Folkeskolens mål ble samtidig i økende grad allmenndannelse fremfor kristendoms lære, og undervisningstiden per uke ble kraftig utvidet.³⁹

Det var i denne perioden relativt bred politisk enighet om at tiden var moden for reformer. Utbyggingen av sosialhjelpsstaten var likevel ikke en prosess preget av konsensus. Det var uenighet mellom høyre- og venstresiden⁴⁰ om løsningen av fattigdomsproblemet, finansieringen av de offentlige ytelsene og hvorvidt ytelsene skulle være universelle. Høyresiden stod fast på at generell økonomisk vekst var tilstrekkelig for å sikre økt velstand for befolkningen. Venstresiden mente derimot at velstand for befolkningen, i tillegg til ved økonomisk vekst, også måtte sikres med en bedre fordeling av godene. I tråd med den liberale selvhjelpstanken, mente høyresiden at

33 Myhre 1997:29-35

34 Seip 1994:15; Hatland et al 1996:9; Hallandvik 1997:31

35 Hallandvik 1997:31

36 Hatland et al. 1996:14

37 Hallandvik 1997:32

38 Furre 1999: 38-39, 126-127

39 Myhre 1997:67-83

40 For enkelthets skyld bruker jeg heretter "høyresiden" som en samlebetegnelse på de borgerlige partiene, først og fremst Høyre. "Venstresiden" brukes på tilsvarende måte om de sosialistiske/sosialdemokratiske partiene, først og fremst Arbeiderpartiet.

finansieringen av ytelsene i størst mulig grad burde følge forsikringsprinsippet. De fremholdt også at målgruppen for sosialpolitiske tiltak først og fremst burde være de fattigste. I tråd med den sosialistiske solidaritetstanken mente venstresiden derimot at ytelsene burde finansieres etter skatteprinsippet, og at de burde være tilgjengelige for alle ved inntektstap, ikke bare for de fattigste (universalitet).⁴¹

Det var også uenighet om i hvilken grad staten burde gripe inn i næringslivet for å minske arbeidsledigheten. Venstresiden gikk lengst. Samfunnet skulle ha plikt til å skaffe folk arbeid. Høyresiden vegret seg derimot sterkt mot å nedfelle rett til arbeid i lovverket. Det smakte for sterkt av sosialisme. Flere borgerlige politikere innrømmet likevel en viss plikt til å legge til rette for arbeid – dersom økonomien til enhver tid tillot det.⁴²

Når det gjaldt skolen, hadde tanken om samfunnets plikt til å gi alle grunnleggende allmenndannelse etter hvert fått gjennomslag blant de fleste. Men igjen var det uenighet om hvor langt dette ansvaret skulle strekke seg. Venstresiden ønsket én offentlig, gratis enhetsskole som strakk seg lengre enn den syvårige folkeskolen. De ønsket også et bedre offentlig tilbud når det gjaldt videregående og høyere utdanning. Privatskoler skulle helst forbys.⁴³ Høyresiden stilte seg noe kritisk til en mer omfattende enhetsskole. De var også noe mer kritiske til venstresidens ønske om økt offentlig ansvar for videregående og høyere utdanning. Utdanning utover det grunnleggende burde i utgangspunktet være den enkelte families ansvar å bekoste.⁴⁴ Følgelig ønsket høyresiden også å legge til rette for privatskoler, ikke forby dem.

Helse- og omsorgsvesenet lå i denne perioden mellom offentlig ansvar og privat initiativ. Det var likevel enighet om at det offentlige skulle bære hovedansvaret.⁴⁵ Det var imidlertid uenighet når det gjaldt i hvilken grad helsetjenester skulle være gratis. Sykeforsikringen – som skulle sikre rett til til helsetjenester – gjaldt bare for dem med inntekt under en viss grense. Og inntektsgrensen var lav. Venstresiden ønsket gratis helsetjenester for alle, mens høyresiden holdt fast ved at det først og fremst burde være de fattigste som kunne få det tilbudet.

Resultatet av denne uenigheten, var at reformene som ble innført i denne perioden i høy grad var preget av kompromisser mellom høyre- og venstresiden. Universalitetsprinsippet ble ikke innført i

41 Seip 1981:35-48

42 Seip 1981:67-84

43 Myhre 1997:69

44 Myhre 1997:69-75

45 Seip 1994:90

de offentlige ytelsene. De ble i mange tilfeller finansiert ved en kombinasjon av forsikringsprinsippet og skatteprinsippet. Økonomien ble mer regulert enn før – men ikke i den grad venstresiden ønsket. De viktigste skolereformene som skulle føre frem til den offentlige enhetsskolen var i støpeskjeen, men ble ikke innført med full styrke før etter krigen.

Velferdsstatens klassiske epoke (1945 til ca. 1970)

Perioden fra 1945 til cirka 1970 kalles gjerne for velferdsstatens «klassiske epoke».⁴⁶ I løpet av disse årene ble de viktigste velferdspolitiske rammene for den moderne velferdsstaten lagt.

Kronen på velferdsverket var innføringen av *folketrygden* 1. januar 1967. Denne samordnet de fleste offentlige ytelsene i et felles system som skulle gi kompensasjon for alle typer inntektstap. Alle ytelsene ble også i større grad universelle og behovsprøvingen forsvant.⁴⁷ Ved inntektstap på grunn av for eksempel uførhet, hadde en med andre ord rett på støtte uavhengig av tidligere inntekt. Ytelsene var likevel gradert etter inntekten forut for inntektstapet: Hadde en hatt høy inntekt og mange opptjeningsår, ble utbetalingene høyere.⁴⁸ Alle medlemmer av folketrygden – altså alle norske borgere – betalte en trygdeavgift. Likevel var ikke folketrygden fullt ut en offentlig forsikring, siden størstedelen av utgiftene til folketrygden ble dekket av generelle skatter og avgifter.⁴⁹ Et slikt universelt sikringssystem regnes for å være det fremste kjennetegnet ved den såkalte «skandinaviske modell».⁵⁰

Statens rolle som markedsregulator ble mye tydeligere i disse årene. Arbeiderpartiet var i regjering og hadde flertall på stortinget nesten gjennom hele perioden. Arbeiderpartiets merkesaker var full sysselsetting og en mer rettferdig fordeling av produksjonsutbyttet. Dette skulle oppnås gjennom økonomisk vekst, progressiv skattlegging og en regulert og planlagt økonomi. Følgelig styrte staten i stor grad priser og produksjon, og handelen var preget av kvoter og reguleringer. Den strengeste detaljreguleringen avtok noe i løpet disse årene, men statens rolle i næringslivet var likevel langt sterkere i denne perioden enn den var både før og etter.⁵¹

Samtidig fortsatte veksten i helse- og omsorgsvesenet. Det var både en kvalitativ og kvantitativ vekst. Nye sykehus og sykehjem ble bygget i stor skala, og antall ansatte i helsesektoren ble omtrent

46 Hallandvik 1997:133

47 Hallandvik 1997:133

48 Bjørnson & Haavet 1994:292

49 Bjørnson & Haavet 1994:292-294

50 Seip 1994:158

51 Furre 1999:179-189

tredoblet i perioden. Helse- og omsorgsvesenet ble også i større grad enn før gjort til et overordnet offentlig ansvar.⁵²

Den sterke offentlige enhetsskolen som Arbeiderpartiet hadde ivret for i årene før krigen, ble innført i denne perioden. Skoleverket var generelt i en ekspansiv fase, og det offentlige styrket sin posisjon som hovedtilbyder av utdanning – på alle nivå.⁵³ Samtidig fikk vi de første forsøksskolene med niårig folkeskole, som kunne bygges på med framhaldsskole eller realskole.⁵⁴

Etter krigen hadde folkeopinionen tatt et markert steg til venstre. Samtidig var det politiske klimaet blitt mindre polarisert. Krigsopplevelsen hadde avfødt en sterk samarbeidsånd som rådde gjennom store deler av etterkrigstiden. Utbyggingen av den universelle folketrygden var det følgelig lite prinsipiell uenighet om. Plan- og utredningsarbeidet bak folketrygden var i stor grad gjort i årene med sosialdemokratisk flertallsstyre, men det var under en borgerlig regjering den ble endelig innført. Utbyggingen av det offentlige helsevesenet i perioden var det også liten uenighet om.

Det rådde også relativt bred tverrpolitisk enighet om utbyggingen av den offentlige enhetsskolen i perioden. Det stod likevel fortsatt strid om privatskolenes stilling i skoleverket. For Arbeiderpartiet var skolen et viktig ledd i arbeidet for å skape et samfunn preget av sosial likhet. Følgelig ville de i størst mulig grad begrense omfanget av privatskoler. Høyresiden prioritere prinsipielt valgfrihet fremfor egalitet, og mente følgelig at privatskoler var viktige tilskudd til det offentlige skolevesenet.⁵⁵

Den økonomiske politikken som ble ført under det sosialdemokratiske flertallsstyret var derimot tyngre å svelge for den borgerlige siden. I de aller første etterkrigsårene var det enighet om at det var behov for sterk statlig styring for å gjenreise landet. Etterhvert som gjenoppbyggingsprosessen var i ferd med å fullføres, begynte imidlertid konfliktene på dette området å melde seg med full styrke.⁵⁶ Høyresiden ble nervøse for «sniksosialisering», og mente at den sterke statlige styringen i lengden var skadelig for den økonomiske utviklingen. Følgelig ønsket de friere spillerom for markedskreftene.⁵⁷

52 Grund et al. 1995:92-97

53 Myhre 1997:89-90

54 Det gjøres nærmere for dette i punkt 2.1.1 i denne oppgaven.

55 Myhre 1997:89

56 Kuhnle & Solheim 1991:96-97

57 Furre 1999:183-186

Denne perioden var Arbeiderpartiets storhetstid i norsk politikk. Hvis vi ser bort i fra et kort intermesso på én måned i 1963, beholdt Arbeiderpartiet regjeringsmakten uavbrutt fra november 1945 til oktober 1965. Mesteparten av perioden hadde partiet flertall på Stortinget. Den politikken som ble ført i denne perioden var derfor langt mindre preget av kompromisser enn i den forrige perioden. Arbeiderpartiet stod rimelig fritt til å gjennomføre sin politikk. De velferdspolitiske målene partiet hadde satt i mellomkrigstiden ble dermed i stor grad oppnådd i løpet av disse årene.

Velferdsstatens nytid (ca. 1970 til ca. 2000)

Perioden fra 1966 til årtusenskiftet i velferdsstatens historie, har blitt omtalt som velferdsstatens «nytid».⁵⁸ Velferdsstaten var nå på mange måter allerede ferdigbygd. Sikkerhetsnettet var bortimot komplett, helsevesenet var blitt godt utbygd, enhetsskolen var et faktum, og blandingsøkonomien og skattesystemet sørget for en relativt jevn fordeling. Samtidig begynte den sterke veksten som hadde preget etterkrigstiden å avta og bli mer ujevn. Nye ideologiske strømninger begynte også å prege åndslivet. Større uenighet og usikkerhet rundt den videre utviklingen av velferdsstaten begynte å gjøre seg gjeldende.⁵⁹

Den første årene i denne perioden var preget av fortsatt vekst innenfor helse- og sosialområdet. Mange helsepolitiske reformer ble iverksatt og utgiftene til helsevesenet økte.⁶⁰ Samtidig ble flere ytelser innlemmet i folketrygdsystemet, for eksempel syketrygd og yrkesskadetrygd, og stønad til enslige forsørgere. Pensjonsalderen ble også satt ned fra 70 til 67 år.⁶¹ De siste årene av denne perioden var derimot preget av mindre vekst og delvis stagnasjon på helse- og sosialområdet. Det ble strammet inn på enkelte ytelser og det ble innført egenandeler for enkelte helsetjenester.⁶²

Årene omkring 1970 var preget av viktige skolepolitiske reformer, og de offentlige utgiftene til utdanning økte.⁶³ I 1969 ble den nåværende grunnskolen endelig innført, og i 1974 kom lov om videregående opplæring. Denne sikret alle rett til treårig videregående utdanning etter grunnskolen. Samtidig ble det opprettet universiteter i Trondheim og Tromsø (1968), og distriktshøgskolesystemet ble utbygd. Bortsett fra *Reform 94*, som utvidet grunnskolen til ti år, var det likevel få strukturendringer i skoleverket etter disse første årene. Omfanget av private skoler forble forholdsvis lite, selv om antallet privatskoler økte gradvis etter innføringen av

58 Hallandvik 1997:33

59 Furre 2000:301-304

60 Hallandvik 1997:33

61 Bjørnson & Haavet 1995:294

62 Jenssen 1994:7

63 Furre 1999:358

privatskoleloven i 1970.⁶⁴

Den økonomiske politikken i perioden skilte seg ganske klart fra den som ble ført under «velferdsstatens klassiske epoke». Det gjaldt særlig fra 1980-årene av. Deregulering og liberalisering var viktige nøkkelord. Det ble friere varehandel, skattelette for næringsdrivende, avvikling av statsbedrifter, deregulering av kreditt- og valutamarkedet, deregulering av boligmarkedet, større åpning for private helsetjenester og opphevelse av NRK-monopolet. «Høyrebølgen» satte i løpet av denne perioden sitt tydelige preg på det norske samfunnet.

Enigheten var fremdeles bred om det offentliges ansvar for inntektssikring og helse- og omsorg. Det oppstod imidlertid aksept for at offentlig ansvar ikke nødvendigvis var ensbetydende med offentlig administrasjon. Begrepet «velferdssamfunn» gjorde sitt inntog, og ble holdt frem som en kontrast til «velferdsstat»: Kanskje burde ikke velferd bare anses som en offentlig oppgave lenger?⁶⁵ Følgelig ble deler av helse- og omsorgsvesenet konkurranseutsatt i perioden. Høyresiden og venstresiden stod ikke lenger steilt mot hverandre i slike spørsmål. Nyliberalistiske strømninger hadde til en viss grad blitt felles tankegodt. Likevel var høyresiden mer tilbøyelige til å godta private løsninger enn det venstresiden var.⁶⁶

Høyre var hovedarkitektene bak den økonomiske liberaliseringspolitikken som ble ført fra 1980-årene av. Arbeiderpartiet kunne være uenig i hvor langt man skulle gå i denne retningen, men moderniserte selv sitt prinsippprogram i tråd med de nye ideologiske strømningene. Privatisering, deregulering og konkurranseutsetting foregikk også i perioder med sosialdemokratisk styre.⁶⁷

Det var råde lite uenighet om skoleverkets form i denne perioden. Alle partiene ønsket å gjøre utdanning mulig for så mange som mulig.⁶⁸ Men igjen var de private skolenes plass i skoleverket emne for strid. Privatskolene har kanskje vært det største skolepolitiske stridsspørsmålet gjennom hele i etterkrigstiden.⁶⁹ Fronten stod i denne perioden, som tidligere, mellom høyresiden og venstresiden.

Arbeiderpartiets tilnærmede maktmonopol ble brutt i begynnelsen av denne perioden. Selv om

64 Myhre 1997:94-99, 119-120

65 Kuhnle & Solheim 1991:231-232

66 Dølvik 2007:26

67 Jenssen 1994:23

68 Furre 1999:288, 357

69 Myhre 1997:226

partiet tidvis var tilbake i regjering, var deres storhetstid som dominerende parti over. Perioden var som helhet preget av ustabile mindretallsregjeringer – enten Arbeiderpartiregjeringer eller borgerlige koalisjonsregjeringer. Den praktiske politikken fikk dermed ikke en like klar profil som i den foregående perioden.

Oppsummering

Velferdsstaten har vært under kontinuerlig utvikling, og gjennom hele alle årene etter krigen har det vært liten politisk uenighet om at vi skal ha en velferdsstat. Den mest radikale nyliberalistiske kritikken av velferdsstaten fikk ikke særlig grobunn i Norge.⁷⁰ Uenighet har likevel eksistert tvers gjennom alle periodene av velferdsstatens historie. Men uenigheten har ofte fått karakter av et gradsspørsmål: I hvilken grad bør markedet reguleres? I hvilken grad bør en tillate private helsetjenester? I hvilken grad bør privatskoler tillates? Dette har de to hovedfrontene i politikken ulike svar på.

Spissformulert har venstresiden vært tilhengere av en omfattende, utjevne og universell velferdsstat med forholdsvis høy grad av statlig regulering av det økonomiske liv. Denne politikken krever et relativt høyt skatte- og avgiftsnivå. Høyresiden har derimot vært tilhengere av en mindre omfattende og mer differensiert velferdsstat med større rom for valgfrihet og markedskrefter. Denne politikken krever ikke et like høyt skatte- og avgiftsnivå.

Dette er selvsagt en forenkling. Skiftende samfunnsforhold, ideologiske strømninger og pragmatiske hensyn har ført til tilpasninger i de politiske partienes politikk, og de har periodevis nærmet seg hverandre på ulike områder. Under velferdsstatens klassiske epoke kan det sies at de borgerlige partiene et steg mot venstre, mens det i velferdsstatens nytid var venstrepartiene som tok et steg mot høyre.

70 Dølvik 2007:26

1.5 Historiebruk og lærebokanalyse

1.5.1 Historiebruk

Som nevnt innledningsvis, er studiet av historiebruk et av historiedidaktikkens fokusfelt. Konvensjonell historieforskning handler om å studere fortiden. Å studere historiebruk handler derimot om å studere hvordan fortiden er blitt fremstilt i ulike sammenhenger.⁷¹

Forskjellige fremstillinger av fortiden omgir oss i større grad enn vi kanskje tenker over til daglig. Vi støter på slike fremstillinger overalt i dagliglivet: i dokumentarer på fjernsynet, i avisinnlegg, i turistbrosjyrer, i politisk debatt, i besteforeldres fortellinger og i reklamer – for å nevne noen få områder. Følgelig kan studier av historiebruk ha stor spennvidde. Det kan være alt fra studier av diktatoriske regimers bruk av historie,⁷² til lokale studier av hvordan historie er blitt brukt ved markeringer av byjubiléer.⁷³

Motivet med historiebruken vil variere etter hva den som «bruker» historien ønsker å oppnå. Det diktatoriske regimet kan for eksempel bruke historie for å sikre støtte og for å stemple fiender av systemet. De ansvarlige for byjubiléer kan bruke historie i et forsøk på å skape en felles identitet og for å fremheve byens og innbyggernes egenart. Å studere historiebruk trenger altså ikke bare være et studium av *hvordan* fortiden fremstilles. Det kan også være et studium av *hvorfor* den fremstilles slik.

Fremstillinger av fortiden påvirker oss kanskje mer enn vi tenker over til daglig også. Historiebevissthet er et sentralt begrep innenfor historiedidaktikken og studiet av historiebruk.⁷⁴ Begrepet bygger på erkjennelsen av at mennesket både er «historieskapt» og «historieskapende».⁷⁵ Med det menes at vi alle lever i et samspill mellom de tre tidsaksene fortid, nåtid og fremtid. De oppfatningene vi har om fortiden, nåtiden og fremtiden påvirker hverandre gjensidig. Sagt på en annen måte: De oppfatningene vi har om én av tidsaspektene preger hvordan vi tolker de to andre.

Et eksempel: Eleven leser om velferdsstaten at dens fremvekst har vært preget av en politisk kamp

71 Jensen 2006:66-67

72 Jensen 2006:67

73 Bøe 2009:1ff

74 Bøe 2006:39-44; Jensen 2000:5-18

75 Jensen 2000:5

med steile fronter og at velferdsstaten stadig er blitt utsatt for stadig økende kritikk. Eleven vil da gjerne tolke det dithen at dersom vi ikke mobiliserer folk til forsvar for velferdsstaten nå, kan vi kanskje ikke forvente en velferdsstat i fremtiden. Motsatt vil det være dersom eleven har lest at fremveksten av velferdsstaten har vært preget av konsensus. Vi trenger da kanskje ikke gjøre så mye nå, for velferdsstaten vil trolig bestå også i fremtiden.

Et annet eksempel: Dersom en for eksempel ser på Arbeiderpartiet som velferdsstatens fanebærer i nåtiden, vil en kanskje se på velferdsstaten som en sosialdemokratisk oppfinnelse som de borgerlige partiene bare diltet etter underveis under dens fremvekst. Den fremste garantien for at velferdsstaten skal bestå i fremtiden er dermed fortsatt sosialdemokratisk styre.

Et tredje eksempel: Dersom en forventer økt innvandring og en stadig mer globalisert verden, kan velferdsstaten tolkes som et produkt av sin tid som nå må moderniseres – og kanskje bygges ned – for å kunne møte fremtidens utfordringer.

Hvordan vi forstår verden er med andre ord et komplisert samspill mellom de tre tidsaksene. Til sammen påvirker de holdningene som blir formidlet via fortellinger om fortiden, nåtiden og fremtiden vår individuelle og kollektive identitet.⁷⁶ Å studere historiebruk er altså ikke bare et studium av hvordan fortiden fremstilles og hvorfor. Det kan også være et studium i hvilke konsekvenser fremstillingen kan tenkes å få.

Historiebruk er et forholdsvis nytt fagfelt, og det er fremdeles mange områder som ikke er blitt undersøkt.⁷⁷ Denne oppgaven er på sett og vis et bidrag. Dette er på mange måter en studie av skolens historiebruk. Jeg skal undersøke hvordan velferdsstaten har blitt fremstilt, se nærmere på grunner til hvorfor velferdsstaten har blitt fremstilt slik, samt forsøke å drøfte hvilke konsekvenser en slik fremstilling kan ha hatt for elevenes oppfatninger om velferdsstatens fortid, nåtid og fremtid. Dette er bare en annen måte å formulere problemstillingen på enn den jeg gjorde innledningsvis.

1.5.2 Lærebokanalyse

Som nevnt innledningsvis, er skoleverket samfunnets fremste arena for å formidle kunnskap og

⁷⁶ Zander 1997:82-114

⁷⁷ Jensen 2006:67

holdninger. Hvilken kunnskap og hvilke holdninger dette bør være, er det ikke nødvendigvis alltid enighet om blant samfunnsmedlemmene. Vi kan derfor ikke automatisk sette likhetstegn mellom skoleverkets verdier og samfunnets verdier. Hvilken kunnskap og hvilke holdninger som skal prioriteres i skoleverket er politisk bestemt, og kommer til uttrykk gjennom skolelover og læreplaner. Det er dermed kanskje mer riktig å si at skoleverket representerer samfunnets offisielle verdier.⁷⁸

Som jeg var inne på i forrige underkapittel, blir både samfunnet og enkeltindividet preget av den kunnskapen og de holdningene som formidles rundt oss. Hvordan disse offisielle verdiene har kommet til uttrykk i skoleverket gjennom tidene, kan det derfor være verdt å granske nærmere. Det er innlysende at skoleverket spiller en sentral rolle i formingen av vår personlige og kollektive identitet. Det er illustrerende at lærebøker trolig har større utbredelse enn noen alle andre typer bøker – muligens foruten Bibelen og Koranen.⁷⁹ Den mest relevante måten å studere skolens formidling av de offisielle verdiene på, er nettopp å granske skolens lærebøker.

Skolens undervisning består selvsagt ikke bare av mekanisk gjennomgang av lærestoffet som presenteres i lærebøkene. En studie av hvordan et tema fremstilles i lærebøker vil følgelig ikke kunne gi et fullstendig bilde av temaets fremstilling i skolen. Det vil likevel kunne gi en god pekepinn.

Undersøkelser viser at læreboken både har vært og er det mest sentrale læremiddelet i skolen. Det vil alltid være store variasjoner fra lærer til lærer, men generelt sammenfaller det læreboken forteller og legger vekt på med det læreren forteller og legger vekt på.⁸⁰ Lærebøkene er selvsagt også – i varierende grad – i bruk av elevene til lekselesing og til repetisjon av fagstoff før prøver.

Likevel finnes det foreløpig ingen tung tradisjon for analyse av læreverk slik som det gjør for analyse av for eksempel skjønnlitterære tekster.⁸¹ Med visse unntak, har lærebøker heller ikke i særlig grad vært del av den offentlige debatt.⁸² Kanskje er dette sakte i ferd med å endre seg. Lærebokundersøkelser er et felt i vekst. Feltet har de senere år fått et økt tilfang av lærebokanalyser og teoretiske verk som omhandler lærebøker.⁸³

78 Bøe 2006:196

79 Bøe 2006:201

80 Bøe 1995:116; Johnsen et al. 1997:30

81 Ryeng 1998:5

82 Bøe 1995:114

83 Bøe 2006:202

Det er mange aspekter ved en lærebok som kan granskes nærmere. En kan for eksempel analysere lærebokens språk, en kan analysere bildene og det grafiske materialet, og en kan analysere lærebokens stoffutvalg. Det vanligste har nok likevel vært å analysere et avgrenset tema – ofte med et komparativt perspektiv. Dette har blitt gjort i en rekke norske lærebokundersøkelser de siste årene. Svein Lorentzen har for eksempel i sin bok «Ja, vi elsker... – skolebøkene som nasjonsbyggere 1814-2000» fra 2005 foretatt en omfattende analyse av lærebøkernes rolle i nasjonsbyggingsprosessen.⁸⁴ Denne boken har for øvrig fungert som en viktig strukturell veileder for denne oppgaven. Slike undersøkelser er også blitt foretatt mastergradsnivå. Oddgeir Nyborg Sigvartsen har for eksempel i sin masteroppgave fra 2009, «Den amerikanske katastrofen», gransket hvordan den spanske ekspansjonen i Amerika i perioden 1492 til cirka 1550 har blitt portrettert i britiske lærebøker fra 1920-tallet frem til 1980-tallet. Stine Hellstrand har i sin masteroppgave fra 2009 undersøkt fremstillingen av holocaust i norske lærebøker for ungdomsskolen i perioden fra 1998 til 2007.

Slike analyser kan enten være kvantitative, kvalitative, eller en kombinasjon av begge. En analyse med et kvantitativt perspektiv kan for eksempel drøfte lærebokens stoffutvalg. For eksempel: Hva er tatt med? Hva er ikke tatt med? Hvor mye er tatt med? Hvorfor? En analyse med et mer kvalitativt perspektiv kan for eksempel drøfte stilen i fremstillingen. For eksempel: Presenteres temaet saklig eller er det sterkt preget av «tidsånden»? Preges fremstillingen av en oppdragende stil eller er den nøytral?⁸⁵ Lærebokundersøkelser har i varierende grad innslag av begge deler. Stine Hellstrands masteroppgave er et eksempel på det. I oppgaven hennes sammenlignes de ulike bøkernes stoffmengde om holocaust, samt hvilke aspekter ved holocaust som tas med i de ulike bøkene. Samtidig drøftes de ulike bøkernes fremstillingsmåte. Denne blandingen gjelder for såvidt også for Svein Lorentzens bok, men den har kanskje et noe mer kvalitativt preg.

Det kan nok til dels ha med valg av tema og tidsperspektiv å gjøre. Nasjonsbygging er et mer abstrakt og vidtrekkende tema. Samtidig er lærebøkene i Lorentzens analyse utgitt over en periode på nærmere to hundre år. Både lærebøkene og samfunnet de ble til i, har endret fundamentalt karakter i løpet av denne perioden. Av historiske grunner er det innlysende at visse temaer som behandles i mer moderne verk, ikke kunne ha blitt behandlet i verk som er to hundre år eldre. Det ville dermed kanskje ha vært mindre hensiktsmessig å basere undersøkelsen på en kvantitativ

84 Lorentzen 2005:1ff

85 Selander 1988:44-46

analyse av blant annet lærebøkernes stoffutvalg.

Holocaust er et mindre abstrakt og mer tydelig avgrenset tema, og det behandles som regel alltid i kapitler eller deler for seg i lærebøkene. Lærebøkene i Hellstrands analyse er utgitt over et tidsrom på ti år. De er følgelig ikke radikalt forskjellige i sin utforming. Dermed er det mindre vanskelig og mer hensiktsmessig med et større innslag av kvantitativ analyse.

Til sist skyldes nok valg av metode selvsagt også for en stor del hva forfatterne selv har ansett som mest formålstjenlig for det de ønsker å belyse.

Min oppgave befinner seg mellom disse to oppgavene hva angår tema og tidsperspektiv. Oppgaven behandler et tema som både er håndfast og abstrakt. På den ene siden er velferdsstaten et begrep som gir uttrykk for håndfaste politiske reformer satt i verk av en statsmakt. På den andre siden er det et uttrykk for en abstrakt idé – eller en slags løs ideologi. Begge disse sidene ved velferdsstaten er like relevante for denne oppgaven. Samtidig har oppgaven et tidsspenn på cirka 40 år.

Lærebøkene fra 1960-tallet er kanskje ikke vesensforskjellige fra lærebøkene fra 1990-tallet, men de har endret seg en god del. Jeg har derfor først og fremst valgt å legge meg på en kvalitativ linje, men med et visst innslag av kvantitativ analyse der det er relevant.

Så vidt jeg kjenner til, finnes det ingen andre lærebokundersøkelser – hverken av norsk eller utenlandsk opprinnelse – som gransker temaet velferdsstaten.

DEL II: LÆREBØKENE

2.1 Lærebøker fra 1960-tallet

2.1.1 Utdanningspolitisk bakgrunn

Folkeskolen var betegnelsen på det obligatoriske offentlige skolevesenet fra 1889 og frem til opprettelsen av den niårige grunnskolen i 1969. Folkeskolen var syvårig, men kunne bygges på ved å ta framhaldsskole eller realskole etter det syvende året. Framhaldsskolen var et mindre teoretisk alternativ til realskolen, men i motsetning til realskole kvalifiserte ikke framhaldsskole for inntak ved gymnas.

Utredningsarbeid med mål om å utvide folkeskolen fra syv til ni år, og dermed avskaffe framhaldsskolen og realskolen, hadde imidlertid pågått lenge før den endelige innføringen av den niårige grunnskolen i 1969. Med krigsopplevelsen friskt i minne og med en fremvoksende trussel mot det vestlige demokratiet fra øst, vokste det frem et sterkt politisk ønske om å styrke demokratioppdragelsen i den norske skolen. Dette ville kreve en mer solid samfunnsorientering enn det den syvårige folkeskolens historieundervisning kunne gi.⁸⁶ *Samordningsnemnda for skoleverket*, som var ansvarlig for størsteparten av utredningene, mente følgelig at samfunnsfagene måtte styrkes og den obligatoriske skolegangen utvides. Utviklingen mot den niårige grunnskolen gikk gradvis. I 1954 kom de første forsøksskolene med niårig folkeskole, og i 1960 fikk forsøksskolene sin egen læreplan; *Læreplan for forsøk med 9-årig skole*.⁸⁷

Historie, geografi og samfunnskunnskap ble i denne læreplanen for første gang omtalt under fellesbetegnelsen samfunnsfag, og det ble lagt opp til at fagene skulle være en integrert del av hverandre.⁸⁸ I følge de generelle målene i læreplanen skulle samfunnsfagene blant annet utvikle demokratifølelse, samarbeidsånd og fellesskapsfølelse.⁸⁹

De fagspesifikke målene for historiefaget var å gi elevene grunnleggende kunnskap om årsakssammenhenger i den historiske utviklingen. Hensikten var å gi elevene et bedre grunnlag for

86 Koritzinsky 2006:3-39

87 Lorentzen 2005:107

88 *Læreplan for forsøk med 9-årig skole*: s. 158-160 (Oslo, 1960)

89 *Læreplan for forsøk med 9-årig skole*: s. 157 (Oslo, 1960)

«å følge med i samfunnslivet».⁹⁰

Samfunnskunnskap hadde tidligere bare vært et mindre tillegg til historiefaget. Med denne læreplanen ble faget gjort til et selvstendig fag med egen fagplan.⁹¹ Målene for samfunnskunnskap, slik de formuleres i læreplanen, var å gi elevene et helhetlig bilde av både verdenssamfunnet og det norske samfunnet. Samtidig skulle undervisningen gjøre elevene interessert i samfunnsspørsmål, samt utvikle deres «ansvarsfølelse overfor samfunnets utvikling».⁹²

Læreverkene jeg skal undersøke fra dette årtiet bygger på ovennevnte læreplan, og de er dermed også blant de første bøkene som er ment for de tre øverste trinnene i en niårig grunnskole.

2.1.2 Analyse av læreverket i historie

Læreverket jeg skal analysere fra denne perioden er Axel Coldevins «Historie. 7.-9. år i folkeskolen», utgitt i 1965 på Aschehoug forlag. Verket består av ett bind på 437 sider, og dekker hele historiepensumet i både Norges- og verdenshistorie for de tre siste i trinnene i den nye niårige folkeskolen. Lærestoffet presenteres kronologisk. Gjennomgangen begynner rundt 1750 og avsluttes med samtiden. Pensum for syvende trinn er perioden fra cirka 1750 til 1850, pensum for åttende trinn er perioden fra cirka 1850 til 1905 og pensum for niende trinn er perioden fra 1905 til 1965.⁹³

Det er læreverkets siste kapittel, «De nordiske folk i vårt århundre», som berører temaet velferdsstaten. Kapittelet strekker seg over 42 sider, og det handler om nordisk historie fra unionsoppløsningen i 1905 og frem til bokens utgivelse. Delen av kapittelet som omhandler Norge og Norden etter andre verdenskrig utgjør 13 sider. Det er disse sidene det er naturlig å granske nærmere.

Presentasjonen av etterkrigstidens Norge innledes med et underkapittel kalt «Fra krig til fred». Her fokuseres det på den enorme gjenreisningsoppgaven Norge stod overfor umiddelbart etter Det tredje rikets kapitulasjon. Norge fremstilles som et grovt mishandlet land som nå var i en elendig

90 *Læreplan for forsøk med 9-årig skole*: s. 158 (Oslo, 1960)

91 Koritzinsky 2006:39

92 *Læreplan for forsøk med 9-årig skole*: s. 157 (Oslo, 1960)

93 Coldevin 1965:3-4

forfatning:⁹⁴

Hva krigen kostet Norge av *materielle tap*, er det umulig å avgjøre nøyaktig. Det har vært nevnt mellom 15 og 20 milliarder førkrigs-kroner, og disse var i virkeligheten verd fire-fem ganger så mye som kronene tjue år etter. Det var ikke bare tale om ødelagte hus, fabrikker og skip. Tyskerne hadde levd på det norske folks bekostning, og de svære tyske byggearbeidene hadde vi betalt. Boliger, maskiner og kommunikasjonsmidler var blitt dårlig vedlikeholdt. Tilmed klærne var utslitt.

Deretter kommer et kort avsnitt om rettsoppgjøret etter krigen. Vi blir der fortalt at «– noen tusen –» nordmenn hadde sluttet seg til fienden under krigen, og at atter andre hadde forsøkt å tjene seg rike ved å drive forretninger med tyskerne. Disse utgjorde imidlertid et ørlite mindretall får en inntrykk av. Det presiseres nemlig at «Det norske folk hadde stort sett vist enighet og samhold under krigen.» Grunnen til at læreboken understreker dette, er for å få frem at krigsopplevelsen hadde ført til en mer varig endring i nordmenns sinnelag. Samholds- og samarbeidsånden vedvarte også etter krigen. Det var denne det nye samfunnet kunne bygges på: «Det ble EINAR GERHARDESEN, tidligere sekretær i Arbeiderpartiet, som dannet den nye regjeringen. For å løse de store oppgavene som var ventet, var det naturlig at han tok med representanter for de andre partiene. Alle hadde stått sammen i kampen, og nå satte partiene opp *et felles program*.»

Deretter blir vi fortalt at det ble holdt nytt stortingsvalg høsten 1945. Dette valget vant Arbeiderpartiet. Det enestående ved at Einar Gerhardsen og Arbeiderpartiet, bortsett fra noen få uker i 1963, hadde beholdt regjeringsmakten helt siden fremheves. Vi blir ikke presentert for omstendighetene rundt disse ukene i 1963, så en får ikke inntrykk av at etterkrigstidens enestående enighet var blitt brutt med dette. Det er heller ingen henvisninger til uenighet rundt Fellesprogrammet eller til Einar Gerhardsen som statsleder.

I det neste underkapittelet som heter «Gjenreisningen i Norge», blir vi nærmere presentert for hvordan landet ble gjenreist. Forfatteren trekker frem to hovedfaktorer som årsak til at gjenreisningen gikk så raskt. Den ene var Marshallhjelpen, men vel så viktig var den strenge økonomiske politikken som ble ført:

Det var nødvendig å se hele det norske samfunn som *én* stor bedrift; det måtte ledes etter en samlet økonomisk plan (*planøkonomi*). (...) Slik ble det i de første årene etter krigen ført nøye kontroll med at bare nødvendige forbruksvarer ble importert, og dessuten slike varer som kunne gi inntekt og hjelpe til å

94 Alle sitatene frem til neste fotnote er hentet fra Coldevin 1965:421-433

få produksjonen i gang –

Som vi ser, konstateres det her som en nødvendighet at landet «måtte» ledes ut av krisen ved hjelp av planøkonomi. Det oppmuntres altså ikke til å tenke i alternative baner om dette, og det virker dermed heller ikke som at det eksisterte noen uenighet om det. At strategien var den rette, fremstår som en kjensgjerning når vi dernest blir fortalt hvor enestående raskt gjenoppbyggingen hadde gått.

Det siste underkapittelet heter «Nordens folk i etterkrigstiden». Under redegjørelsen for den norske politikken i etterkrigstiden, understrekes igjen enighet: «Mange av de store sakene som er gjennomført etter krigen, er besluttet av et nesten enstemmig Storting.» Det forklares at dette særlig gjaldt i utenrikspolitikken, men vi blir gjort oppmerksomme på at det også innen velferdspolitikken var stor enighet på tvers av gamle politiske skillelinjer. Utbyggingen av trygdevesenet, helse- og omsorgsvesenet og skolevesenet i etterkrigstiden var følgelig «– partiene stort sett enige om.»

Det fremgår imidlertid at det særlig på ett punkt har vært uenighet. Omleggingen av den økonomiske politikken hadde ikke gått helt upåaktet hen – særlig ikke blant borgerlige politikere:

Men *skattene* er blitt høye. Før krigen gikk mindre enn 20 pst. av nasjonalinntekten til stat og kommune i form av skatter og avgifter, nå derimot over 40 pst. Statsbudsjettet vokste fra vel en halv milliard kroner før krigen til over 10 milliarder i 1965. Økningen kom ikke bare av de sosiale utgiftene; *den økonomiske politikken* er blitt lagt om. Her er det motsetningen mellom partiene kommer klarest frem.

Med omleggingen av den økonomiske politikken, menes det i læreverket den delvise sosialiseringen av næringslivet hvor staten har «– rett til å regulere priser og ellers lede det økonomiske liv.» Vi blir ikke forklart hvorfor Arbeiderpartiet mener dette er fornuftig. Vi blir derimot forklart hva de borgerlige partiene mener om dette: «De borgerlige partiene har hevdet at frihet for det private initiativ er en fordel for hele samfunnet og tjener til å øke produksjonen; i et sosialisert samfunn får staten så stor makt, mener de dessuten, at den kan hindre en fri presse og en åpen diskusjon.»

Dette er den eneste klare påpekning av politisk uenighet i presentasjonen av velferdsstatens fremvekst.

2.1.3 Analyse av læreverket i samfunnskunnskap

Læreverket jeg skal analysere er Oddvar Bjørklund og Per Øisangs «Det norske samfunnet. Samfunnskunnskap for ungdomsskolen». Læreverket ble utgitt på Gyldendal forlag i 1964. Det er blant de første verkene i det nye skolefaget samfunnskunnskap, som ble innført sammen med Forsøksplanen av 1960.

Læreverket består av ett bind på 256 sider og dekker hele pensumet i samfunnskunnskap for alle de tre årene i det nye ungdomstrinnet. Boken har tolv deler. Det er hovedsakelig de fem delene «Ordningen av samfunnet», «Staten», «Skattene» «Et fritt samfunn» og et «Tryggere liv» som er relevante for denne oppgaven.

Det er i bokens fjerde del, «Ordningen av samfunnet», at den norske velferdsstaten først presenteres. Det første kapittelet i denne delen heter «Samfunnsformer». Kapittelet innledes med et kort historisk tilbakeblikk på samfunn med slavehold og det gamle europeiske standssamfunnet. Forfatteren kontrasterer så disse samfunnene med den moderne rettsstaten med likhet for loven. For elevenes moderne mentalitet og rettferdighetssans, vil nok forgangne tiders ulikhet for loven fortone seg uhørt, og den moderne rettstaten fremstår følgelig som et stort fremskritt. Men utviklingen mot det bedre stoppet ikke der.

I det første underkapittelet kalt «Likhets», gjøres vi oppmerksomme på at likhet for loven ikke er en garanti for at alle får de samme mulighetene i livet. Selv i en moderne rettsstat kan ens muligheter begrenses av for eksempel økonomi, kjønn og geografi. Dermed er grunnen beredt for en nærmere redegjørelse om velferdsstaten.

I det påfølgende underkapittelet som heter «Velferdsstaten», fremstår denne samfunnsmodellen som det naturlige steget videre fra den borgerlige rettsstaten. Fremtidsoptimisme og solidarisering med velferdsstaten skinner gjennom:⁹⁵

I våre dager holder ellers vilkårene for de forskjellige på å jevne seg ut. Dels skyldes dette at landet er blitt rikere på grunn av den tekniske utviklingen. (...) Men det skyldes også at staten fører en politikk som tar sikte på å jevne ut forskjellen. De som har høye inntekter og stor formue må betale svære skatter, mens de som tjener lite har lave skatter. De som har mange barn å forsørge betaler mindre skatt enn de barnløse

95 Alle sitatene frem til neste fotnote er hentet fra Bjørklund og Øisang 1964:47-49

med samme inntekt, og dessuten får de førstnevnte barnetrygd og gratis skolegang for barna og andre fordeler. Vi har også andre trygder enn barnetrygden. Staten arbeider enn videre for å bygge ut skolevesenet i alle deler av landet, for at flest mulig skal få samme adgang til utdanning. Staten sørger i våre dager på en ganske annen måte enn før for hvert enkelt menneske, og tar seg særlig av dem som er dårligst stilt i samfunnet. En stat som tar på seg slike oppgaver, kaller vi en *velferdsstat*.

Som vi ser definerer forfatteren begrepet «velferdsstat» relativt bredt: En fullverdig velferdsstat lager ikke bare et sosialt sikkerhetsnett. Velferdsstaten legger også til rette for like muligheter for alle, og har sosial utjevning som en overordnet målsetting. I samme underkapittel presiseres det imidlertid at det ikke er alle sider ved utbyggingen av velferdsstaten det har vært like bred enighet om: «Det er ulike meninger om flere av tiltakene som staten har fått i stand. Mange mener at staten griper inn for på mange felter, og særlig har de høye skattene på store inntekter vært kritisert.» Uenigheten utdypes derimot ikke noe nærmere, og fokuset skifter raskt til det alle er enige om: «Men alle er enige om at staten bør hjelpe dem som står svakest, og alle norske politiske partier godtar at vi skal ha en velferdsstat slik de også har i mange andre land i Vest-Europa.»

Vi ser altså at i denne delen brukes mye plass på å beskrive hvordan skattekrone kommer befolkningen til gode. Det brukes derimot ikke plass på å beskrive motstandernes argumenter for lavere skatt og mindre stat. Det bare konstateres at det er uenighet på dette området. Det kan dermed fremstå som at velferdsstaten i sin nåværende form bør anses som en fornuftig samfunnsmodell.

Den neste delen jeg skal se nærmere på, er et av bokens lengste og bærer tittelen «Staten». De relevante kapitlene i denne delen er «Hvordan får staten penger?» og «Statens virksomheter».

I kapitlet «Hvordan får staten penger?» gjøres det hovedsakelig rede for hvordan staten skaffer midler i form av ulike avgifter, virksomheter og lån. Som helhet er kapitlets fremstilling deskriptivt og opprømsende. Som følgende sitat viser, problematiseres det i svært liten grad. Sitatet er typisk for dette kapitlet:⁹⁶

Staten tar inn mange utgifter også. Avgiftene kalles *indirekte skatter*. Når vi fyller bensintanken på mopeden, går en del av det vi betaler til servicestasjonen også inn i statskassa. Staten har nemlig lagt avgift på bensin. (...) Slik er det med mange varer. (...) Toll hører også til de indirekte skattene. (...) Det finnes to sorter tollavgifter: *Vernetoll* er tollavgift som staten legger på enkelte innførte varer for å verne

96 Alle sitatene frem til neste fotnote er hentet fra Bjørklund & Øisang 1964:82-83, 97

tilsvarende eller lignende norske varer mot utenlandsk konkurranse. (...) *Fiskaltoll* er toll som staten tar for å skaffe seg inntekter. (...) Staten har mange eiendommer, f.eks. skog og bygninger. Dessuten driver staten store virksomheter, slik som postverket, telegrafverket og jernbanene. De pengene staten tar inn på slike eiendommer og på virksomhetene, kommer som inntekt i statskassa. På den andre siden kan en virksomhet gå med underskudd, og da må penger tas ut av statskassa for å dekke underskuddet.

I det noe beslektede kapittelet «Statens virksomheter», blir vi nærmere presentert for noen av arbeidsoppgavene til en moderne velferdsstat. Fremstillingsmåten i dette kapittelet er også utpreget deskriptiv. Som følgende utdrag viser, har denne delen trolig ikke ansporet ungdomsskoleelever til refleksjon i særlig grad:

Staten har (...) mange oppgaver. Den har universiteter og høyskoler som driver vitenskapelig forskning og opplæring. Sammen med kommunene og fylkene driver den skoler av alle slag. Den har leger, tannleger og sykesøstre i sin tjeneste. Den ordner med trykdevesenet som skal sikre folk mot å lide nød. Den driver banker som gir lån og støtte –

En grunnsten i finansieringen av velferdsstaten er direkte skattlegging av inntekt og formue. Delen som omhandler den direkte skatten heter «Skattene», og er med sine fem sider den desidert korteste delen i boken. Til sammenligning, er «Staten» på 76 sider. At temaet likevel vies en egen del, i tillegg til at temaet også nevnes i andre kapitler, kan vitne om hvor viktig dette ble ansett å være for forståelsen av den norske velferdsstaten.

Det første kapittelet i denne delen heter «Direkte skatter». Her gjøres det først nokså detaljert rede for hvordan skatteprosenten justeres ut i fra inntekt og antall barn. Vi blir dernest forklart hvorfor skatten er ulik for ulike grupper. Det er et positivt bilde av det norske skattesystemet som tegnes. Progressiv skattlegging anses som fornuftig:⁹⁷

At familier med barn skal betale forholdsvis mindre i skatt enn enslige, er det vel ingen uenighet om. En skattyter med flere barn må dele sin inntekt med mange, mens en enslig beholder alt selv. Det er da rimelig at skattene jevner ut noe av forskjellen. Alle er også interessert i at det ikke blir født for få barn, (...) Når det er progressiv skatt, vil inntekten jevnes ut mellom dem som tjener mye og den som tjener lite. (...) En kan si at det likevel er atskillig forskjell på (...) inntekter, og at det er godt den ikke er større. Staten og kommunen virker på den måten med til å gjøre den økonomiske ulikheten mellom menneskene mindre.

97 Alle sitatene frem til neste fotnote er hentet fra Bjørklund & Øisang 1964:121-125

Forfatteren nevner kort til slutt i dette kapittelet at utjevningsspolitikk i form av progressiv skattlegging har blitt kritisert. Vi kan lese at noen mener systemet ikke oppmuntrer folk til å arbeide og yte maksimalt. Utdraget ovenfor gir likevel grunnlag for å påstå at forfatteren har vist nokså tydelig hvor han selv står.

Det neste kapittelet i denne delen heter «Hvorfor skal vi betale skatt?» Kapittelet fremstår som et lett paternalistisk hjertesukk over motvillige skattebetalere. Elevene formannes til å tenke seg om før de eventuelt klager over skattenivået:

Det er ikke uvanlig at folk ergrer seg over skatten. (...) De tenker ikke på at staten er en forening av alle borgere i landet, og at det er de kvinnene og mennene de selv har valgt som bestemmer skattene. Mange tenker heller ikke på hva de får igjen for skattene, og at de i virkeligheten er betaling for de goder staten og kommunen gir oss. (...) Vi vil at veier og gater skal være i god stand, at barna får gå gratis på skolen, at vi kan komme på et sykehus og få god behandling uten at dette skal ødelegge oss økonomisk. Vil vil gjerne ha pensjon når vi blir gamle, og vi vil ha støtte hvis vi blir arbeidsledige.

Til sist nevnes kort til sist at en står fritt til å være uenig i hvordan skattebyrdene er fordelt, men da må en i så fall prøve å overbevise andre om det, slik at det blir en forandring. Det har imidlertid ikke blitt presentert argumenter som kan gi støtte til motstridende synspunkter – hverken her eller i andre kapitler. Det har derimot blitt presentert flere argumenter for at dagens skattesystem er fornuftig.

Den neste delen jeg skal granske nærmere heter «Hjem, skole og kirke». Det første kapittelet heter «Hjem og familie». Det slås her fast at familien er «– det innerste og viktigste leddet – i hele samfunnet.»⁹⁸ Viktigheten av et godt familieliv, for den enkelte såvel som for samfunnet for øvrig, understrekes gjentatte ganger i løpet av kapittelet. I kapittelet «Loven verner om familien» blir vi forklart at nettopp fordi familien er så viktig, har staten tatt omfattende ansvar for å ivareta den. Det presenteres så en rekke eksempler på dette, blant annet gratis legekontroll og medisin til gravide kvinner, lovfestet rett til fødselspermisjon for kvinner, barnetrygd og et offentlig barnevern. Ingen av disse tiltakene drøftes imidlertid noe nærmere. Kapittelet er således bare en beskrivelse av statlige tiltak for å ivareta barnefamilier, uten at det legges opp til å tenke over eventuelle problemer og spørsmål knyttet til dem.

98 Bjørklund & Øisang 1964:126

Det neste kapittelet handler om skoleverket og heter «Skolen». Kapittelet innledes med litt historikk. Det fortelles at det helt frem til nyere tid var store kjønnsmessige, klassemessige og regionale forskjeller når det gjaldt muligheter til utdanning. De velstående kunne koste på barna privatskole eller privatlærere, mens de fra lavere sosiale lag måtte ta til takke med en mangelfull offentlig skole. Den offentlige skolen var i tillegg meget dårlig utbygd i bygdene, og kvinner var lenge ekskludert fra høyere utdanning i det hele. Det konkluderes med at det er sløsing med menneskelige ressurser å la god utdanning være forbeholdt et mindretall av privilegerte. Det fremgår så at det er nettopp slik sløsing utbyggingen av den offentlige enhetsskolen i etterkrigstiden skal forsøke å forhindre. Målet med utdanningsreformene i nyere tid har således vært: «At det er ungdommens lyst og evner som bestemmer hvilken utdannelsesretning de vil slå inn på, og ikke hvor de bor i landet eller hvordan foreldrenes stilling eller økonomi er. Det er til fordel for landet at rette mann kommer på rette plass.»⁹⁹

I dette kapittelet fremstilles det som en selvfølge at det offentlige skolevesenet er den eneste garantisten for et samfunn med like muligheter til utdanning. Det nevnes heller ingen utfordringer og konflikter i tilknytning til det offentlige skolevesenet, og det kan dermed fremstå som at ikke det er noen.

Skolen som ledd i sosial utjevningsspolitikk strekker seg lenger enn folkeskolen. I kapittelet «Økonomisk støtte til utdanning» gjøres det deskriptivt rede for tilgjengelige statlige støtteordninger for elever og studenter som tar utdanning etter folkeskolen, da først og fremst muligheten til å søke gunstig studielån i Statens lånekasse. Forfatteren konkluderer med at «Før vi fikk denne ordningen, var det mange som måtte gi opp å studere fordi de ikke hadde råd til å koste studiene selv og heller ikke greide å få lån i bankene.»

I delen som heter «Et fritt samfunn» er det kapittelet «Arbeidslivet» som er relevant for denne oppgaven. I underkapittelet «Full sysselsetting» forklares det at staten har et overordnet mål om å oppnå full sysselsetting. Det fremgår at slik har det ikke alltid vært. Det antydes at vi nok bør sette pris på en stat som kontinuerlig jobber mot dette målet:¹⁰⁰

I Tyskland var det 6 millioner arbeidsløse. Hvis det ikke hadde vært så mange arbeidsløse tyskere, ville neppe Hitler ha kommet til makten, og da hadde det vel heller ikke blitt noen verdenskrig. En slik massearbeidsløshet som en hadde den gang er ikke bare fryktelig for alle menneskene det rammer, men

99 Alle sitatene frem til neste fotnote er hentet fra Bjørklund & Øisang 1964:140 og 146

100 Alle sitatene frem til neste fotnote er hentet fra Bjørklund & Øisang 1964:196-181

den kan være farlig på grunn av all misnøyen den skaper.

Det påfølgende underkapittelet kalt «Arbeidskontorene» preges igjen av den deskriptive og oppramsende stilen. Her blir vi forklart nærmere hvordan staten arbeider for å oppnå sine sysselsettingsmål. Staten har for eksempel opprettet flerfoldige arbeidskontorer i byene og distriktene som skal hjelpe folk å komme seg ut i arbeid i tillegg til at kommunale tiltaksnemnder prøver å skaffe nye arbeidsplasser. Vi blir så fortalt at staten langt på vei har lyktes i sysselsettingspolitikken: «Etter krigen har det vært liten arbeidsløshet.» Det eneste som trekkes frem som et problem, er at mange bygg-, vei- og anleggsarbeidere går ledige i perioder. Særlig er ledigheten stor om vinteren ettersom mye slikt arbeid lettest kan gjøres om sommeren. Også innenfor jordbruket er sysselsettingen noe sesongpreget. Staten prøver imidlertid å ordne opp ved at statlige byggeforetak, for eksempel, utsettes om sommeren når det er annet arbeid å gjøre, for så å starte opp igjen om vinteren «– da det kan være en del ledighet.»

Det påfølgende underkapittelet heter «Arbeidervern». Det er også preget av en deskriptiv fremstillingsmåte. Vi fortelles om hvordan lønnsinntakere stadig har fått bedre vilkår som følge av et forbedret lovverk. Det ramses opp: Bestemmelsene i arbeidervernloven begrenser arbeidstid, gir rett til ferie, forhindrer barnarbeid og pålegger arbeidsgivere å gjøre arbeidsplassen mest mulig sikker. Til å passe på at lovene overholdes, har staten opprettet et eget *arbeidstilsyn*. Staten jobber også aktivt for å få såkalt «yrkesvalghemmede» i arbeid. Dette kan være mennesker som har blitt skadet i sitt tidligere yrke, eller mennesker som er født «vanføre». Det har blitt opprettet egne attføringsinstitusjoner som skal hjelpe disse. Det understrekes at det er «– viktig for samfunnet at så mange som mulig kan være med i arbeidslivet, men enda viktigere er det for de yrkesvalghemmede at de selv får følelsen at de kan gjøre et nyttig arbeid.»

Læreboken gir ikke inntrykk av at noen som helst lever på velferdsstatens skyggeside. De som kan jobbe får jobb, og de som av ulike grunner ikke kan det, fanges opp av velferdsstatens sikkerhetsnett.

I delen som heter «Et tryggere liv» gjøres det rede for de mange måtene staten tar vare på folks helse på. Delen innledes riktignok med et kapittel som heter «De private helseorganisasjonene», men det understrekes at disse får «– ofte støtte av stat og kommune.»¹⁰¹ I det neste kapittelet, «De offentlige legene, helserådene og sykehusene», blir det presisert at det er «– staten og kommunene

101 Alle sitatene frem til neste fotnote er hentet fra Bjørklund & Øisang 1964:213-221

som påtar seg de fleste oppgaver når det gjelder å trygge folkehelsen.» Resten av kapittelet er en deskriptiv gjennomgang av det offentlige helsetilbud.

Den neste relevante kapittelet i denne boken heter «Trygder». Her går det nærmere gjennom en annen viktig side ved velferdsstaten; offentlig trygd. Et historisk tilbakeblikk setter dagens velferdsstat i det rette perspektiv – velferdsstaten representerer fremskritt:

Når folk i gammel tid ikke kunne greie å forsørge seg selv (...) fikk de ikke hjelp av andre enn av slekt og venner. Etter at kristendommen ble innført, var det kirken som tok seg av de fattige og trengende. Siden ble dette en oppgave for kommunene. Hver kommune fikk sitt eget fattigvesen. (...) Mange regnet det for å være en skam «å komme på fattigkassa». Annerledes var det å få utbetaling av en sosial trygd som staten hadde opprettet.

Det går deretter gjennom hvordan trygdeordningene fungerer i dag. Igjen listes det for det meste bare opp: Dersom du blir syk og ikke kan gå på jobb, har du rett på sykepenger. Har du blitt skadet på jobb, har du rett på yrkesskadetrygd. Er du ufør, har du rett på uførepensjon. Er du over 70 år får du alderspensjon. Er du arbeidsledig, har du rett på arbeidsledighetstrygd og så videre. Vi blir så fortalt at det for tiden arbeides med en samordning av de ulike trygdene og pensjonene i en felles folkepensjon og at denne trolig vil tre i kraft i 1967. Det skinner gjennom at dette nok vil bli enda en landevinning: «Utbetalingene blir gjennomgående langt større enn ved tilsvarende trygder før. Den regnes ut etter den inntekten en har hatt, men med fordeler for dem ved lave inntekter og en grense oppover for dem med høye inntekter.»

Vi får heller ikke i delen «Et tryggere liv» inntrykk av at staten kanskje ikke alltid strekker til. Via sykehusene trygger staten folkehelsen. Via trygdevesenet får de som er arbeidsledige og syke økonomisk støtte til livsopphold. Fremstillingen er deskriptiv, og det fortelles lite som kan anspore til drøfting og refleksjon. Utviklings- og fremtidsoptimismen skinner sterkt.

2.1.4 Konklusjon

Læreverket i historie

Det legges i ganske liten grad opp til refleksjon og drøfting rundt temaene som behandles i læreboken i historie. Samtidig er læreboken gjennomgående positiv til de fleste aspekter ved

fremveksten av velferdsstaten. Dermed fremstår etterkrigstidens Norge som en enestående suksesshistorie: Kloge politikere og driftige og arbeidsomme nordmenn har ført Norge ut av armod og inn i et samfunn med stadig større velstand og bedre velferd. Denne prosessen har samtidig vært preget av bred konsensus både blant politikerne og den øvrige befolkningen.

Det er ikke bare det som står skrevet i læreboken som skaper dette harmoniske inntrykket av etterkrigstidens Norge. Det er kanskje vel så mye det som ikke står. Det presenteres få utfordringer og problemer staten og samfunnet stod overfor. De få som nevnes, legges det såpass liten vekt på at de fremstår som relativt bagatellmessige.

Det brukes også lite plass på konflikter og uenigheter. Det nevnes riktignok at det har vært noe misnøye med Arbeiderpartiets økonomiske politikk, men det er også det eneste. Ellers understrekes det stadig at alle var enige om det meste, og særlig utbyggingen av velferdsstaten.

En sitter kort sagt igjen med et bilde av et land som har funnet sin rette form. Den nye velferdsstaten har tilsynelatende løst de mest prekære utfordringene landet stod overfor etter krigen, og ingen fremtidige utfordringer fremstår større enn at også de etter hvert vil finne sin rette løsning innenfor rammene av den moderne velferdsstaten. En har med andre ord all grunn til å være optimistiske på vegne av fremtiden.

Læreverket i samfunnskunnskap

Også i læreverket i samfunnskunnskap blir fremveksten av den norske velferdsstaten fremstilt som en suksesshistorie båret frem av politisk konsensus. Fremstillingen er også i denne læreboken harmonipreget. Det understrekes en rekke ganger at bortimot hele befolkningen og alle politikerne stiller seg bak velferdsstaten. Det nevnes riktignok kort at det finnes dem som er uenige i skatte- og avgiftsnivået og den sosiale utjevningspolitikken, men disse fremstår som et lite mindretall. Samtidig har lærebokens presentasjon av kritikernes synspunkter et visst oppdragende preg. Det nåværende systemet fremstilles gjennomgående som så fornuftig at de få som er uenige egentlig ikke tas helt alvorlig.

Heller ikke i denne boken fokuseres det i særlig grad på utfordringer og problemer. Læreboken fokuserer i alle tilfeller langt mer på alt som er positivt. De få problemene som nevnes fremstår som relativt ubetydelige.

Boken er også deskriptiv. Det brukes mye plass på å beskrive hvordan velferdsstaten på ulike måter tar vare på landets innbyggere, men det oppmuntres i liten grad til refleksjon rundt de velferdspolitiske tiltakene som gjennomgås.

Flere steder bruker også læreboken historien for å vise hvordan omtrent alt er blitt så mye bedre enn før. Landet har tatt steget fra et fattig klassesamfunn til et egalitært velstandssamfunn, og det fremgår at mye av årsaken til denne utviklingen nettopp er fremveksten av velferdsstaten.

Alt dette bidrar til å opprettholde det samme inntrykket av etterkrigstidens Norge som en fikk i læreverket i historie; nemlig at den norske velferdsstaten representerer en fornuftig samfunnsordning som er i stand til å løse de fleste problemer. Fremstillingen gir liten grunn til å tvile på at denne gode utviklingen vil fortsette inn i fremtiden.

Oppsummering

Begge læreverkene bærer preg av å være nokså deskriptive og lite problematiserende. Både læreverket i historie og læreverket i samfunnskunnskap brukes det mye plass på å beskrive hvordan det er og hvordan og hvorfor det ble slik, men utviklingen drøftes sjelden. Dermed er det lagt et heller dårlig grunnlag for selvstendig refleksjon for elevene.

Det settes heller ikke i nevneverdig grad søkelys på problemområder i samtidens velferdsstat. Problemer i fortiden utdypes imidlertid gjerne, men da med den hensikt å vise hvordan den moderne velferdsstaten har løst dem. Kort oppsummert, oppmuntres det i begge bøkene til respekt for velferdsstaten. Den fremtrer som en fornuftig samfunnsordning som fornuftige mennesker helst ikke stiller spørsmål ved.

Lærebøkene og læreplanens mål

Læreplanen legger vekt på at samfunnsfagene skal bidra til å utvikle fellesskapsfølelse og samarbeidsånd. Den skal også hjelpe elevene til å føle ansvar for samfunnsutviklingen og bli interessert i samfunnsspørsmål.¹⁰² Hvordan kommer disse føringene til uttrykk i lærebøkene presentasjon av velferdsstaten?

Fellesskap og samarbeid fremholdes som viktige verdier i lærebøkene. Ifølge lærebøkene er det nettopp disse verdiene velferdsstaten er bygd på. Lærebøkene understreker at den

¹⁰² *Læreplan for forsøk med 9-årig skole*: s. 157-158 (Oslo, 1960)

fellesskapsfølelsen og samarbeidsånden som oppstod i forbindelse med krigen, la det mentale grunnlaget for velferdsstaten. At læreplanen legger opp til at fokuset skal være på fellesskap og samarbeid fremfor konflikter og problemer kan nok bidra til å forklare den harmonipregede fremstillingen i lærebøkene.

Det er derimot vanskeligere å se at lærebøkene ivaretar læreplanens mål om å fremme ansvarsfølelse for samfunnsutviklingen og interesse for samfunnsspørsmål i deres fremstilling av velferdsstaten. Lærebøkene beskriver mye og drøfter lite. Grunnlaget for refleksjon rundt samfunnsspørsmål og samfunnsutviklingen kan derfor virke noe magert.

2.2 Lærebøker fra 1970-tallet

2.2.1 Utdanningspolitisk bakgrunn

I 1963 ble det satt sammen et offentlig utvalg kalt *Folkeskolekomiteen* som hadde som oppdrag å foreslå en ny lov for den niårige folkeskolen. Komiteen drøftet blant annet skolens formål og oppgaver, samt hva den nye niårige folkeskolen skulle hete. Komiteens innstilling fikk utslagsgivende betydning da Stortinget vedtok ny lov om grunnskolen i 1969.¹⁰³ Med vedtaket ble betegnelsen på den lovpålagte niårige skolen endret fra folkeskole til grunnskole. Prosessen med å utarbeide en ny læreplan som skulle avløse Forsøksplanen av 1960 var allerede i gang. I 1970 ble det utarbeidet et forslag til ny læreplan som ble endelig godkjent av Stortinget i 1974 som *Mønsterplan for grunnskolen (M74)*.¹⁰⁴

Den nye læreplanen var en såkalt «veiledende rammeplan». Som sådan, var læreplanen meget omfangsrik: Stoffmengden i de ulike fagene strekte seg langt utover det en vanlig klasse kunne regne med å rekke over i løpet av et skoleår. Følgelig la M74 opp til en langt større grad av valgfrihet for den enkelte skole/klasse når det gjaldt hvilke emner som skulle gjennomgås.¹⁰⁵ Til sammenligning, hadde tidligere læreplaner klart definerte minstekrav for hva som måtte gjennomgås de enkelte årstrinn (jf. Forsøksplanen av 1960).

De generelle målene for samfunnsfagene i denne læreplanen er ikke vesensforskjellige fra målene i Forsøksplanen av 1960, men det er noen nye momenter som er verdt å bemerke. Læreplanen legger opp til en noe større grad av selvstendig og kritisk tenkning. Elevene skulle nå ikke bare gis en «bredest mulig innføring i det samfunnet elevene møter»,¹⁰⁶ de skulle også gjøres kjent med «hvordan det virker». Elevene skulle i tillegg stimuleres til å forstå hvordan konflikter kan oppstå, hvordan de kan løses, og hvordan samarbeid kan etableres.¹⁰⁷

De fagspesifikke målene for historiefaget er heller ikke vesensforskjellige fra målene i forsøksplanen.¹⁰⁸ I likhet med i forsøksplanen, fremheves det at elevene bør få innsikt i

103 Kunnskapsdepartementet 2007:15

104 Lorentzen 2005:165

105 Koritzinsky 2006:166

106 *Læreplan for forsøk med 9-årig skole*: s. 158 (Oslo, 1960)

107 *Mønsterplan for grunnskolen*: s. 176 (Oslo, 1974)

108 Dette gjelder de målene som er relevante for denne oppgaven. Jeg vil bare fokusere på de læreplanmålene som har betydning for lærebøkernes fremstilling av velferdsstaten i kapitlene om den utdanningspolitiske bakgrunnen.

sammenhengen i den historiske utviklingen. Det legges imidlertid opp til en noe mer kritisk og analytisk tilnærming i denne læreplanen. I forsøksplanen skulle utviklingslinjene i historien danne et bedre grunnlag for å «følge med i samfunnslivet». I denne læreplanen er målet å få elevene til å «forstå den verden de lever i».¹⁰⁹

I de fagspesifikke målene for samfunnskunnskap, viser også det økte fokuset på selvstendig tenkning seg. Elevene skulle ikke bare hjelpes til å «føle ansvar overfor samfunnets utvikling».¹¹⁰ De skulle også «aktiviseres til det beste for seg selv og samfunnet. Målet er en positiv og engasjert innstilling til løsningen av oppgaver og problemer». Konfliktfokuset viser seg også i de fagspesifikke målene. Samfunnskunnskapsfaget skulle nå orientere elevene om «konflikter i hjem og skole, i nærsamfunnet, på det nasjonale plan og i verdenssamfunnet.»¹¹¹

Lærebøkene jeg skal undersøke fra dette tiåret er skrevet med utgangspunkt i M74.

2.2.2 Analyse av læreverket i historie

Læreboken jeg skal analysere er «Vi og eldre tider 3: Historie for grunnskolens ungdomstrinn». Boken er utgitt i 1978 og forfattet av Erik Lund og Lars P. Brynildsrud. Den er del av Aschehougs fullstendige læreverket i samfunnsfagene skrevet etter den nye læreplanen. Læreverket består av til sammen ni bøker: én bok for hvert av de tre samfunnsfagene per årstrinn i ungdomsskolen. Lærebøkene i historie for 8. og 9. trinn ikke er med i analysen, da de bare behandler historie frem til 1900.

Denne læreboken disponerer lærestoffet på en ny måte. Der tidligere lærebøker i historie som regel har gått gjennom historien kronologisk, har denne læreboken en noe mer tematisk inndeling – som forøvrig har vært vanlig i lærebøker i historie siden. I boken er eksempelvis temaet den kalde krigen gjort til et selvstendig kapittel. Det er altså ikke bare innlemmet i en større redegjørelse av Europa etter andre verdenskrig slik det tradisjonelt gjerne ble gjort.¹¹² Lærestoff som omhandler velferdsstaten finnes i kapittel tre og fire, som heter henholdsvis «Mellom splittelse og enhet. De nordiske land etter 1900» og «Fra fattigdom til rikdom. Norge i vårt århundre». De delene av disse

109 *Mønsterplan for grunnskolen*: s. 176 (Oslo, 1974)

110 *Læreplan for forsøk med 9-årig grunnskole*, s. 158 (Oslo, 1960)

111 *Mønsterplan for grunnskolen*: s. 176-177 (Oslo, 1974)

112 Se for eksempel Coldevin 1965:1ff

kapitlene som dreier seg om den norske velferdsstaten utgjør om lag 13 sider.

I kapittel 3 omtales utbyggingen av de nordiske velferdsstatene kort i et underkapittel kalt «Nordisk samarbeid». Det forklares der at: «– utviklingen i Norden har fulgt de samme hovedlinjer og gitt de nordiske land et ensartet preg i forhold til andre land. «Den nordiske velferdsstaten» er et uttrykk som ofte blir brukt av andre folk om de nordiske land.¹¹³

Fremtiden for «den nordiske velferdsstaten» er imidlertid ikke like sikker som før. I underkapittelet som heter «Nordisk selvberging» blir vi fortalt at grunnlaget for velferds- og velstandsutviklingen i Norden i høy grad var basert på eksport til de store landene i Europa og Amerika. Vi blir dernest forklart at dette markedet nylig hadde begynt å vise «mettethetsstegn», og at de nordiske landene nå opplevde problemer med å få solgt sine varer.

I bokens fjerde kapittel, «Fra fattigdom til rikdom. Norge i vårt århundre», går det mer utførlig gjennom utviklingen av den norske velferdsstaten etter krigen. I underkapittelet «Et samlet folk» presenteres krigsopplevelsen som helt sentral i denne prosessen:¹¹⁴

Den første verdenskrig utdypet motsetningene i det norske samfunnet, den andre verdenskrig bidrog sterkt til å føre videre det samarbeid som var begynt før verdenskrigen mellom partier og grupper. Det er ofte slik at et ytre trykk skaper indre samhold. Under den andre verdenskrigen hadde vi en felles fiende som truet verdier de aller fleste nordmenn var enige om forsvare –

I underkapittelet «En ny start» forklares det videre at denne samholdsånden også preget tiden etter krigen. Det fremholdes at alle var enige i Fellesprogrammets overordnede mål: «Den samfølelse og det fellesskap som var vokst fram under krigen, kom klart til syne i 1945. Da gikk de politiske partiene sammen om ett felles program for gjenreisningen av Norge.»

I underkapittelet «Hvordan skape rask økonomisk vekst?» forklares det videre at Arbeiderpartiet fikk absolutt flertall ved stortingsvalget i 1945 og dermed stod fritt til å forme det økonomiske systemet slik de ønsket det. Økonomisk vekst og full sysselsetting var overordnede mål både i Fellesprogrammet og i Arbeiderpartiets politikk. Arbeiderpartiets politikk i perioden blir karakterisert av det læreboken omtaler som «investering og rasjonalisering». Dette betydde bygging i stor skala av fabrikker, maskiner og transportmidler slik at produksjonen per sysselsatt ville øke.

113 Lund & Brynildsrud 1978:79

114 Alle sitatene frem til neste fotnote er hentet fra Lund & Brynildsrud 1978:106-119

For å frigjøre mer kapital til investering, måtte det imidlertid også spares. Viktige varer ble det derfor rasjonering på. Arbeiderpartiets økonomiske politikk krevde sterk statlig styring av næringslivet. Politisk uenighet om Arbeiderpartiets økonomiske politikk nevnes imidlertid ikke noe sted i fremstillingen. Det fremstår dermed som om enigheten om Arbeiderpartiets økonomiske politikk vedvarte også etter de første etterkrigsårene.

Ved å kalle underkapittelet «Hvordan skape rask økonomisk vekst?», og dernest bare forklare hvordan Arbeiderpartiets politikk skapte økonomisk vekst – uten henvisninger til alternative synspunkter – skapes et inntrykk av at Arbeiderpartiets vei var den eneste riktige vei. Dette inntrykket forsterkes ved at det i forkant er viet mye plass til beskrivelse av den nye samarbeidsånden som rådde etter krigen.

Det påfølgende underkapittelet heter «Rettferdig inntektsfordeling», og som tittelen antyder, dreier det seg om utjevningsspolitikk. Det fortelles her at nasjonalproduktet økte stødig hvert år etter krigen, og at det dermed ble «mye mer å dele» enn før:

Myndighetene overlot stort sett til de store organisasjonene å avgjøre hvordan produksjonsøkningen skulle fordeles mellom arbeidsgivere og arbeidstakere. (...) Etter lønnsoppgjørene var ferdige og nye tariffier var avtalt, grep myndighetene inn for å jevne ut inntektene. (...) Jo høyere inntektene var, desto hardere ble de skattlagt. Alle måtte betale en omsetningsavgift som var lagt på de fleste varer og tjenester. (...) Mesteparten av dette ble ført tilbake til de private som inntektsoverføringer. (...) Trygder og en rekke støtteordninger ble kraftig utbygd, til fordel for dem som trenger støtte. På den måten ble staten en veldig fordelingsmaskin som jevnet ut de største inntektsforskjellene.

Som utdraget ovenfor illustrerer, er behandlingen av dette temaet faktaorientert og deskriptivt. Det blir ikke gjort rede for de politiske idéene bak denne politikken, og det blir heller ikke gjort rede for motstridende syn. Dette må sies å gi et dårlig utgangspunkt for nærmere refleksjon.

Den sterke økonomiske veksten i etterkrigstiden blir nærmere behandlet i underkapittelet som heter «Økende velstand». Underkapittelet har det samme deskriptive preget som det forrige. Vi blir fortalt at gjenoppbyggingen av landet gikk meget raskt, og at den økonomiske veksten var særlig sterk i 1960-årene. Alle nordmenn var nå mer eller mindre velstående sammenlignet med tidligere. Forfatteren forklarer igjen at statens mål ikke bare var vekst og velstand. Godene skulle også fordeles mer rettferdig. Følgelig betydde økt velstand også økt velferd. For de som av ulike grunner

stod utenfor arbeidslivet, hadde vi med innføringen av Folketrygden i 1967 fått et universelt trygdesystem som skulle sikre også disse «– en rimelig, god levestandard.»

I underkapittelet «Grunnlaget for velstanden» presenteres vi nærmere for hvordan Norge ble et velstandssamfunn. Det fremgår at etterkrigstidens enorme velstandsøkning for en stor del hang sammen med sterk økonomisk vekst i den vestlige verden generelt. Dette momentet ble lite poengtert i tidligere læreverker. Dermed fremstår ikke veksten i like stor grad som resultat av ført politikk:

Den internasjonale økonomi var i stadig vekst, og etterspørselen etter norske varer i utlandet var god. Vi bygde stadig vår velstand på en stor utenrikshandel. Men den internasjonale konkurransen var hard. Nye framstillingsmåter og nye produkter dukket stadig opp. For å kunne hevde seg i konkurransen måtte de norske bedriftene kunne omstille seg raskt og drive lønnsomt.

Det påpekes at som følge av denne omstillingen, var arbeidsplassene i industrien blitt færre. Det gav kanskje ikke særlig grunn til bekymring ettersom «– nye arbeidsplasser ble skapt i de tjenesteytende næringene, i administrasjon, i undervisning, i helsestell og i transport, turistliv og underholdning.»

Kapittelet om Norge på 1900-tallet avrundes med et underkapittel kalt «Velstanden skaper problemer». Her bryter læreboken med den relativt harmoniske og deskriptive framstillingsmåten som kjennetegner presentasjonen av velferdsstaten i andre kapitler. Det tegnes en grov skisse av velferdsstatens utfordringer på 1970-tallet:

Ved inngangen til 1970-årene kom de problemer som fulgte med den økonomiske veksten, sterkere frem. Den voldsomme økningen i biltallet skapte trafikkproblemer og forurensninger i de store byene. (...) I arbeidslivet gjorde rasjonaliseringen ofte arbeidet fysisk lettere. Men det økte tempoet og den sterke arbeidsdelingen gjorde arbeidet mindre meningsfylt enn før. (...) Arbeid var i ferd med å bli en mangelvare. Antall arbeidsplasser i de tjenesteytende næringene steg heller ikke så raskt som før. (...) Utskiftingen av mennesker med maskiner i bedriftene krevde stadig mer energi. Det betydde at flere vassdrag måtte utbygges. Protestene mot vekstsamfunnet kom derfor først i forbindelse med utbyggingen av Mardølafossen sommeren 1970. Demonstrasjonene ble innledningen til en debatt om hvor velstandsutviklingen egentlig skulle og burde føre oss.

2.2.3 Analyse av læreverket i samfunnskunnskap

Læreboken jeg skal analysere er Oddvar Bjørklunds «Sak og samfunn» utgitt i 1975.¹¹⁵ Læreboken er andre bind i Gyldendals trebinds læreverket i samfunnskunnskap. De to øvrige bindene er forfattet av Theo Koritzinsky, og heter «Menneske og Miljø» og «Verden og vi». Disse tar ikke opp temaer som er relevante for denne oppgaven.

Bjørklunds bind består av ti kapitler. Relevant stoff finnes i kapitlene «Økonomi og Arbeidsliv», «Helsestell og sosial velferd» og «Skular».

I bokens første kapittel, «Økonomi og arbeidsliv», blir den moderne velferdsstaten nærmere omtalt i underkapittelet som heter «Staten og økonomien». Her forklares det at staten etter hvert har fått langt flere ansvarsområder enn den hadde i eldre tider. Idealet om minst mulig stat og mest mulig marked later her til å være noe som hører fortiden til. De fleste er i dag enige om at et moderne samfunn innebærer en stat som tar vare på sine borgere i langt større grad.¹¹⁶

For om lag hundre år sidan var det vanleg meining at staten ikkje skulle ta seg av særleg mange oppgåver. (...) Også i våre dagar er det somme som har samme meininga. Staten skulle først og fremst tryggja ro og orden. Forretningsmennene måtte få fritt slag, for det var det beste for alle, meinte dei. Nedgangstider med arbeidsløyse fekk ein ta om lag som dårleg vær. (...) I dag har dei fleste eit anna syn. Staten tek seg av mange fleire oppgåver, og han prøver å få ei viss styring på den økonomiske utviklinga.

Det forklares vidare i samme underkapittel at nesten alle politiske parti er for økonomisk vekst. Men vi får høre at det finnes alternative stemmer. Ut i fra et miljøperspektiv vil uhemmet vekst være skadelig for samfunnet. De mener dessuten at det kanskje ikke er nødvendig med vekst for å skape et bedre samfunn. Siste setning i følgende utdrag kunne kanskje tyde på at forfatteren ikke er uenig i det: «Det finst også dei som går mot økonomisk vokster. Vi har høg nok produksjon, meiner dei – det gjeld berre å fordela det produksjonen gjev oss, på ein meir rettvis måte. Dessutan kunne vi ha det vel så triveleg om vi brukte færre varer enn vi gjer no.»

Vidare påpekes det at full sysselsetting er en vel så viktig politisk målsetting. Det fremgår denne målsettingen er langt mindre kontroversiell enn økonomisk vekst. I gjennomgangen av temaet, blas det bakover i historien til mellomkrigstiden for å illustrere hvorfor dette er et så viktig mål for den

115 Jeg fikk kun tak i den nynorske utgaven av denne boken. Sitatene har jeg ikke omsatt til bokmål.

116 Alle sitatene frem til neste fotnote er hentet fra Bjørklund 1975:38-44

moderne velferdsstaten. Arkitektene bak velferdsstaten hadde lært av tidligere feil:

I dei «harde trettiåra» hadde vi ein svær deflasjon i heile den kapitalistiske verda, og millionar av menneske var arbeidslaus. Då vakna den tanken at staten burde gripa inn og freista å regulera etterspurnaden og tilbodet, slik at ein slapp det stendige skiftet mellom inflasjon og deflasjon. I dei nedgangstidene som då var, burde staten setja i gang arbeid, til dømes på vegar og kraftverk. Det ville gje arbeid til dei arbeidslaus, dei fekk råd til å kjøpa meir, og dermed ville etterspurnaden auka. (...) I det heile skulle staten få opp etterspurnaden, ausa ut pengar og bruka meir enn det som kom inn i skattar. (...) Når det så vart oppgangstider skulle staten ta inn meir i skattar enn det før vart gjort (...) slik at ikkje prisane steig for mykje. Etter krigen prøvde dei fleste kapitalistiske land med ei slik styring av økonomien. Det gjekk bra på mange vis. Velstanden auka hjå folk flest, og særleg i Noreg har det vore lite arbeidsløyse.

Det er ikkje dermed sagt at alle problem er løst. Forfatteren skyter inn til sist at prisene har økt mer enn det som godt er, og at prisøkningen særleg de siste årene har vært enorm. Inflasjon er fortsatt et problem i flere land.

Det påfølgende underkapittelet heter «Velferdsstaten». Forfatteren definerer begrepet svært bredt:

Staten tek seg no av mange andre oppgåver enn han gjorde før. For det første har vi fått trygder. (...) Mange fleire enn før går på skular, og staten og kommunen bruker mange pengar til skulebygg, lærarløner, bøker og skuleskyss. Staten gjev pengestønad til bønder, fiskarar, industri, og gjev billige lån til husbyggjarar gjennom Husbanken. Og dei stroka i landet som har stor fråflytting, får spesiell stønad. (...) Tanken er at staten saman med kommunane skal jamna ut noko av det økonomiske skiljet – (...) Når ein stat tek på seg slike oppgåver, seier vi at det er ein «velferdsstat»

Definisjonen av velferdsstaten i denne boken har et visst sosialdemokratisk preg: En velferdsstat kjennetegnes ikke bare av at den tar seg av de dårligst stilte, den kjennetegnes også ved at den utjevner forskjeller mellom folk og skaper like muligheter.

Videre i dette underkapittelet slås det også fast at velferdsstatens opprinnelse er sosialdemokratisk. Den brede enigheten om velferdsstaten kommer også frem: «Det er arbeiderpartia som først og fremst har prøvt å få innført velferdssamfunnet. Men i våre dagar er velferdsstaten godteken av så å seia alle parti.»

Her virker det i alle fall virke som at høyresiden har godtatt velferdsstaten. Vi blir forklart at dagens kritikk mot velferdsstaten kommer fra de sosialistiske partiene. De mener at utjevningen ikke går langt nok, og at vi må helt bort fra det kapitalistiske systemet for å skape et rettferdig samfunn.

Det neste underkapittelet heter «Skattane». Den direkte skattleggingen gjøres nøye rede for, og det presenteres forholdsvis detaljerte eksempler på hvordan det progressive skattesystemet fungerer – men det er lite problematisering. Det fortelles at de rike har høyere skatteprosent enn de fattige, men det presenteres ingen nærmere begrunnelse for hvorfor det er slik. Det konstateres bare at progressiv skattlegging er et ledd i utjevningspolitikken. Argumenter for eller i mot slik politikk trekkes ikke frem. Skattepolitikken godtas som noe selvfølgelig – forutsatt enighet om utjevningspolitikken.

Deretter kommer en nærmere gjennomgang av den indirekte skattleggingen. Her nevnes det på ett punkt at det er uenighet. Det gjelder den dengang nokså nylig innførte merverdiavgiften (momsen). Det forklares at det er uenighet om hvorvidt momsen bør beholdes. Mange mener den er urettferdig fordi den ikke kan justeres ut i fra inntekt og formue, slik som den direkte skattleggingen.

Resten av lærebokens behandling av de indirekte skattene er deskriptiv uten henvisninger til uenighet. Vi blir fortalt at styresmaktene har innført spesielle avgifter på varer en regner som skadelige, eller som «– i alle fall ikkje er naudsynte –», som for eksempel Coca-Cola, sjokolade, tobakk og brennevin. Det er også toll på en god del varer fra utlandet. Læreboken åpner ikke for diskusjon hverken rundt de spesielle avgiftene eller om berettigelsen av toll.

Det neste kapittelet med relevant tematikk heter «Helsestell og sosial velferd». Innledningsvis får vi høre at folks helse er bedre i dag enn den var for hundre år siden. Dette skyldes for en stor del utviklingen innen legevitenenskapen, men det går frem at også velferdsstaten har vært en viktig faktor i bedringen av folkehelsen. Før i tiden var nemlig «– ikkje samfunnet og politikarane så viljuge til å hjelpa menneske som var sjuke og hadde det vanskeleg –»¹¹⁷

I det første underkapittelet som heter «Velferdssamfunnet», fortelles det at Norge i løpet av dette hundreåret er blitt et velferdssamfunn. Det kan virke som at læreboken setter likhetstegn mellom begrepet «velferdsstat» og «velferdssamfunn».¹¹⁸ Med en respektfull undertone defineres

117 Alle sitatene frem til neste fotnote er hentet fra Bjørklund 1975:133-145

118 Se punkt 1.4.3 i denne oppgaven for en nærmere forklaring på forskjellen mellom de to begrepene.

velferdssamfunnet slik:

Staten, fylka og kommunen bruker mange pengar for at så mange som råd er, skal vera friske og sunne menneske (...) Mange pengar blir også nytta til stønad for menneske som har det vanskeleg, til dømes folk som tener for lite til å forsyta seg sjølv. Alt dette gjer at vi i dag kan kalla Noreg for eit velferdssamfunn – det vil seia eit samfunn der politikarar og offentlege styresmakter legg stor vekt på å tryggja og betra helsa og den sosiale tryggleiken til folket.

Vi blir dernest gjort oppmerksomme på at en slik politikk kanskje ikke bør tas for gitt. Det nevnes at styresmaktene kunne ha overlatt syke og fattige mennesker mer til seg selv og til privat velferd. USA brukes som eksempel, og det antydes samtidig forsiktig at vi kanskje burde være takknemlige for at vi i Norge har en velferdsstat:

I USA til dømes kostar det mange pengar å få lækjarhjelp eller å liggja på sjukehus. Dei som ofte er sjuke og som ikkje har særleg mykje pengar, har difor ikkje råd til å gå til lækjar så ofte som det i røynda kunne trengast. Slik var det i Noreg før. Men partia og politikarane har litt etter litt bygd ut helse- og sosialstellet, og dei fleste veljarane har røysta på parti som legg stor vekt på dette.

Læreboken får likevel frem at ikke alle er enige. I det påfølgende avsnittet pekes det på at det finnes dem som synes at de fattige og syke får for mye hjelp, og at dagens system gir for lite rom for å «– smi si eiga lukke.» Leserne blir så spurt om de synes det er noe i en slik påstand.

I det neste avsnittet svarer forfatteren kanskje selv på hva elevene bør synes om påstanden. Det avvises at det blir sydd puter under armene på syke og fattige, og kanskje trenger vi velferdsstaten vel så mye nå som før:

Om ein kan kalla Noreg eit velferdssamfunn, vil det ikkje seia at alle problem er løyste. Framleis finst det mange sjuke og fattige menneske som ikkje får den hjelpa dei treng, om dei skal leva eit menneskeverdig liv. Og mange tilhøve i samfunnet skapar sjukdom og sosiale problem. Tenk berre på alle trafikkulukkene og ureiningsproblema.

I underkapittelet «Helsetenesta ymse stader» blir vi presentert for noe av grunnen til at det fremdeles finnes dem som ikke får den hjelpen de trenger. Det skrytes av at Norge har et bedre utbygd helsevesen enn de fleste andre land, men at helsetilbudet ikke er like godt over hele landet. Dette er et problem, og det antydes samtidig forsiktig at viljen til å forbedre velferdsstaten kanskje

ikke er like stor som den burde være :

I mange utkanstrok merkar folk lite til velferdssamfunnet. Der er få lækjarar, lang veg til lækjar og endå lenger til sjukehus eller sjukeheim. (...) Styresmaktene prøver å spreia helsetenesta meir likt over heile landet. (...) Men alt dette vil kosta pengar, og det spørst kor store ressursar veljarane og politikarane vil bruka på ei slik utbygging.

I underkapittelet «Lønene for helse- og sosialarbeidarar» blir vi presentert for en annen av årsakene til at det fremdeles er «– sjuke og fattige –» som ikke får hjelpen de trenger. Her redegjøres det nærmere for folketrygden. Vi blir først forklart hva folketrygden er og hva hensikten bak den er. Tanken fremstår som god, men vi blir også forklart at systemet ikke alltid fungerer optimalt. Det betones at mange sliter med å orientere seg i det byråkratiske landskapet, og at de dermed ikke får den støtten de har rett på:

Ei viktig oppgåve er å opplysa folk om kva rettar dei har, og hjelpe dei til å søkja om hjelp når dei treng det. Det er eit stort lyte ved velferdssamfunnet vårt at mange uføre og mange fattige og sjuke menneske ikkje får den hjelpa dei har krav på. Helse- og sosialtenesta må nok meir enn før leita opp og ta seg av mange menneske, slik at dei får sin del av alle gode i velferdssamfunnet.

Læreboken tar imidlertid ikke opp den motsatte problematikken, nemlig at velferdsstatens ytelser kan utnyttes av dem som i utgangspunktet ikke har krav på hjelp.

I det neste underkapittelet, «Privat velgjerd», blir vi presentert for ulike meninger om private foreninger som tilbyr hjelp til syke og andre nødlidende. Noen mener at det er bra at vi har private velgjørere som stiller opp når staten kommer til kort. Andre er imidlertid av en annen oppfatning: «Andre er meir eller mindre i mot velgjerd. Dei seier at det verkar som ei sovepute for styresmaktene, og fører til at dei dreg seg unna det sosiale ansvaret sitt.»

Læreboken mener øyensynlig at det siste er et viktig poeng. Forfatteren presenterer også en annen grunn til heller å arbeide for bedre statlig velferd: «Det blir også sagt at dei som tek mot hjelp, helst vil ha offsentleg (*sic*) stønad. Det kjennest ofte lettare å ta i mot offentleg hjelp enn hjelp frå private.» Heller ikke i dette underkapittelet snur forfatteren på problemet.

Kapittelet avsluttes med et underkapittel kalt «Kor sunt er samfunnet?» Her rettes blikket mot flere

utfordringer for velferdsstaten. Vi blir forklart at det er mangel på skoleplasser og arbeidsplasser, og at dette fører til skadelig lediggang – særlig for de unge. Det understrekes likevel at vi kan gjøre noe med dette. Alle problemene er «– i stor mon resultat av samfunnspolitikken».¹¹⁹ Men å bedre forholdene krever kanskje ikke radikale strukturendringer. Løsningen finnes kanskje innenfor rammene av velferdsstaten, men vi må være villige til å prioritere rett:

Om det vart gjort meir for å verna helsa til arbeidarane og for å skapa meir trivsel på arbeidsplassen, ville det bli mindre nervøsitet og færre yrkesskadar. Dersom unge menneske fekk betre vilkår til arbeid og utdanning nær heimstaden, ville det ikkje bli så mange sosiale problem for dei unge. (...) Men slike forandringar kostar pengar. Å byggja ut (...) fleire skular, og skapa fleire arbeidsplassar der folk bur, vil kosta samfunnet nokså store summar. Men var det gjort, ville vi truleg få fleire friske og fornøgde menneske i landet. Det ville skapa eit sunnare samfunn.

Bokens siste kapittel heter «Skular». Kapitlet innledes med en kort gjennomgang av skolens historie i Norge. Det fremgår at vi nok bør sette pris på enhetsskolen. Før var det nemlig slik at:

– mest ingen frå allmugeskulen heldt fram med skulegonga på dei friviljuge vidaregåande skulane. Skulle ein gå der måtte ein helst vera av velstandsfolk. Borna deira gjekk så å seia aldri på allmugeskulen, men på private skular der dei betalte skulepenger, eller dei hadde eigne privatlærarar. Det vart eit klasseskille når det gjaldt skulegonga.

Det påstås at klasseskillet minket etter hvert som folkeskolen ble en skole for barn fra alle samfunnsklasser. Likevel forble det fortsatt et uønsket skille:

– for dei fleste bygdeborn og arbeidarborn var det slutt på skulegonga med desse sju åra (...) Born frå mellomklassen i byane og frå overklassen gjekk derimot oftast på dei friviljuge vidaregåande skulane, som mellomskule/realskule og gymnas. (...) Klasseskiljet var der altså framleis, men det var flytta nokre alderssteg høgare opp.

Sosial utjevning var et viktig argument for utvidelsen av skoleplikten fra syv til ni år. Følgelig var det mange «– som vona at når all ungdom i heile landet gjekk på dei same slag skulane, ville det skiljet som hadde vore mellom by og land, bli borte, og sameleis skiljet mellom arbeidarungdom og ungdom frå andre samfunnsklassar.»

119 Alle sitatene frem til neste fotnote er hentet fra Bjørklund 1975:145-152

Hvorvidt denne skolepolitikken har ført til opphevelsen av samfunnsklasser lar læreboken stå åpent. En får i alle fall inntrykk av at det har blitt bedre, og at dette skyldes en bevisst politikk. Utover dette finner man ingen problematisering eller drøfting av enhetsskolen og det offentlige skolesystemet.

2.2.4 Konklusjon

Læreverket i historie

Fremstillingen av den norske velferdsstaten i læreboken i historie, skiller seg på noen områder fra den harmoni- og konsensuspregede fremstillingen i bøkene fra 1960-tallet. På andre områder skiller den seg langt mindre.

I lærebøkene fra 1960-tallet går vekst og velferd hånd i hånd. Videre vekst betyr med andre ord mer og bedre velferd. Denne læreboken stiller seg imidlertid noe mer kritisk til uhemmet økonomisk vekst, og den presenterer samtidig noen utfordringer for velferdsstaten. Den store økonomiske veksten har fått flere negative følger som for eksempel forurensing, trafikkrelaterte problemer og et mer hektisk arbeidsliv.

I lærebøkene fra 1960-tallet settes den økonomiske utviklingen i Norge i mindre grad i sammenheng med den økonomiske utviklingen i resten av den vestlige verden. En kan dermed fort få inntrykk av at veksten i Norge i større grad enn det som kanskje var tilfelle, skyldtes den økonomiske politikken som ble ført. I denne læreboken derimot, settes Norge inn i et større bilde av generell vekst i vesten for øvrig, og dermed fremstår ikke veksten og velstanden som bare beroende på norsk politikk. Velferdsstatens fremtid kan dermed oppleves som noe mer usikker.

I likhet med lærebøkene fra sekstiårene, har også denne læreboken et noe deskriptivt og oppdragende preg i sin fremstilling av velferdsstaten. Læreboken beskriver i positive ordelag hvordan nordmenns levekår stadig er blitt bedre som følge av økonomisk vekst, rettferdig fordeling av godene og det gode sikkerhetsnettet. Læreboken drøfter lite, og den presenterer få problemer og utfordringer knyttet til velferdsstaten. Den presenterer heller ingen motstridende syn på de ulike aspektene ved velferdsstaten. Det kan dermed fremstå som det knapt er eller har vært problemer og uenighet knyttet til velferdsstaten – hverken dens fremvekst eller dens nåværende form.

Fremveksten av velferdsstaten og dens bakenforliggende politiske ideologi, presenteres med andre ord omtrent like ukritisk i denne læreboken som i læreverkene fra 1960-tallet. Kanskje til og med noe mer ukritisk. I bøkene fra 1960-tallet nevnes det i det minste at det finnes dem som er i mot progressiv skattlegging og en for sterk statlig styring av næringslivet. Det gjør det ikke i denne boken.

Læreverket i samfunnskunnskap

Læreverket i samfunnskunnskap er noe mer konflikt- og problemorientert enn lærebøkene fra 1960-tallet, men samtidig er det fortsatt mye som er likt.

I likhet med læreboken i historie fra dette tiåret, fokuseres det også på de negative sidene ved den enorme velstandsøkningen i etterkrigstiden, og det stilles spørsmål ved om videre vekst i det hele tatt er verdt prisen. Det antydes i denne boken at vi kanskje har nok, og at fokuset kanskje heller bør være bedre fordeling av velstanden fremfor vekst.

Det trekkes også frem andre problemer og utfordringer velferdsstaten står overfor. Det nevnes at velferdsstaten er blitt meget byråkratisk, hvilket kan føre til at de som har rett på støtte ikke får det. Det kommer også frem at statens sysselsettingspolitikk ikke er fullkommen; arbeidsledighet er tidvis et problem også i det moderne Norge. Det trekkes også frem at utdanningssystemet enda ikke har maktet å gjøre klassesamfunnet til historie.

Det kommer også noe bedre frem i denne læreboken at det finnes uenighet omkring velferdsstaten. Det nevnes at det har kommet kritikk fra venstre om at velferdsstaten ikke er utjevne nok. Det har også kommet kritikk fra ytterste høyre om at velferdsstaten svekker det personlige ansvaret for egen livssituasjon. Mye kan tyde på at læreboken til en viss grad er enig i venstresidens kritikk. Det er derimot lite som tyder på at høyresidens kritikk har falt i god jord.

Til tross for et noe økt fokus på konflikter og problemer, kan en ikke si at dette læreverket gjennomgående er konflikt- og problemorientert. Det ville vært å overdrive. Mesteparten av bokens fremstilling av den norske velferdsstaten er, som før, forholdsvis harmonipreget, deskriptiv og en anelse oppdragende. Grunntonen i fremstillingen er at vi bør verdsette velferdsstaten. Det er en human og fornuftig samfunnsmodell. Den har sine problemer, men disse løses ikke ved å bygge ned velferdsstaten og slippe markedskreftene løs. Problemene løses ved å forbedre og bygge den videre.

Oppsummering

Det norske samfunnet er ikke helt det samme i lærebøkene fra syttiårene som i lærebøkene fra sekstiårene. En får kanskje ikke et like harmonisk inntrykk av den norske velferdsstaten, og dens fremtid fremstår som mer usikker i disse læreverkene. Verkene presenterer flere problemer som har oppstått i velferdsstaten, samt hvilke utfordringer en er nødt til å tenke over for fremtiden.

Likevel utfordres ikke velferdsstaten som idé: Ingen av bøkene drøfter i særlig grad alternative ideologiske syn på velferdsstaten. Lærebøkene berører for det meste bare overflaten av den politiske uenigheten som har omgitt den. Velferdsstaten fremstår i all hovedsak som et politisk prosjekt det både har vært og fremdeles er utstrakt enighet om. Samtidig har lærebøkene fortsatt et like oppdragende preg.

Inntrykket en sitter igjen med til sist, er at den norske velferdsstatsmodellen er å foretrekke fremfor alternative samfunnsmodeller. Løsningene på problemene den står overfor er ikke store strukturelle endringer av det norske samfunnet – velferdsstaten bør bestå i noenlunde samme form som i dag. Men velferdsstaten må være dynamisk: Den må kunne tilpasses nye utfordringer i tiden.

Lærebøkene og læreplanens mål

Læreplanens mål forteller at elevene skal utvikle sine evner til konfliktforståelse og konfliktløsning, samt stimuleres til et bevisst og aktivt samfunnsengasjement.¹²⁰ Det kommer også indirekte frem at elevene i større grad bør utvikle sin evne til å tenke selvstendig og kritisk.¹²¹ Hvordan kommer disse signalene til uttrykk i lærebøkernes presentasjon av velferdsstaten?

Det noe økte fokuset på konflikt og uenighet, vitner om at læreplanens mål til en viss grad er ivaretatt. På den annen side er det ikke alltid lett å se at lærebøkene skaper noen særlig stor grad av «forståelse» for konfliktene som har berørt velferdsstaten. Følgelig er heller ikke grunnlaget særlig godt for å utvikle elevenes evner til å reflektere over eventuelle løsninger på dem. Igjen kommer dette av at konfliktene for det meste beskrives og i mindre grad problematiseres.

Det må kunne sies at lærebøkene til en viss grad oppmuntrer til et aktivt og bevisst samfunnsengasjement, ettersom de i det minste problematiserer noe mer enn lærebøkene fra sekstiårene. Men fordi mye av fremstillingen fortsatt er preget av en nokså deskriptiv stil, er det

¹²⁰ *Mønsterplan for grunnskolen*: s. 176-177 (Oslo, 1974)

¹²¹ Se punkt 2.2.1 i denne oppgaven.

likevel problematisk å konkludere med at fremstillingen i sin helhet fremmer engasjement og kritisk bevissthet.

2.3 Lærebøker fra 1980-tallet

2.3.1 Utdanningspolitisk bakgrunn

Mellom 1978 og 1983 ble det utført en stor undersøkelse i regi av Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet om Mønsterplanen av 1974 fungerte etter hensikten. Det ble utformet 26 forskningsrapporter hvor det ble pekt på områder hvor planen kunne forbedres. Det var i hovedsak på to punkter planen så ut til å trenge endringer. For det første mente mange i skoleverket at de faglige rammene i læreplanen var for vide. De ønsket en tydeliggjøring av hva som skulle være felles lærestoff for grunnskolen. Flere rapporter indikerte også at læreplanen ikke ble behandlet som en maksimumsplan slik en hadde tenkt seg. Lærere foretok i liten grad valg angående hva som skulle gjennomgås – i stedet ble læreplanen gjennomgått punkt for punkt slik det hadde vært vanlig å gjøre tidligere.¹²²

For det andre, og kanskje enda viktigere, var det nylig blitt offentliggjort urovekkende rapporter som viste at ungdomsgenerasjonen i 1980-årene så med pessimisme på fremtiden. Flere unge mente at samfunnsutviklingen ville gjøre livet vanskeligere fremover. Samtidig var den økte volden i samfunnet, som blant annet kom til uttrykk som mobbing i skolen, bekymringsverdig. Som følge av dette ønsket Kirke- og utdanningsminister Kjell Magne Bondevik å styrke det holdningsskapende arbeidet i skolen, og tok i 1983 initiativ til en revisjon av M74.¹²³

I 1987 ble så M74 avløst av *Mønsterplan for grunnskolen* (M87). Læreplanen ble fremlagt som en revidert utgave av M74, men var på flere måter en ny, selvstendig læreplan.¹²⁴ I tråd med lærernes ønske, ble de vide faglige rammene innskrenket. Valgfriheten blant tema var ikke lenger like stor som i M74, og det ble innført flere obligatoriske hovedemner. Denne læreplanen la også i større grad opp til at de tre samfunnsfagene skulle behandles som én enhet.¹²⁵

De generelle målene for samfunnsfagene inneholdt et par nye momenter i forhold til M74. Elevene skulle fortsatt gjøres kjent med hvordan samfunnet «virker», men skulle nå i tillegg kunne relatere kunnskapen om samfunnet til «hvordan vår hverdag og våre livsvilkår blir formet». Dette fordret kanskje en høyere grad av selvstendig tenkning. Det er også lagt til et nytt moment i punktet som

122 Lorentzen 2005:168

123 Lorentzen 2005:168

124 Kunnskapsdepartementet 2007:84

125 *Mønsterplan for grunnskolen*: s. 229 (Oslo, 1987)

handler om konflikter. Læreplanen erkjenner at ikke alle konflikter lar seg løse, og følgelig skal elevene ikke bare trenes i å forstå konflikter og hvordan de kan løses. De skal også trenes i å «eventuelt leve med konflikter»¹²⁶

Det sterke fokuset i denne læreplanen på at samfunnsfagene må behandles som en integrert enhet, viser seg ved at det ikke presenteres fagspesifikke mål. Det presenteres i stedet emnespesifikke mål.

Under emnet «Det norske samfunnet i forandring» skal elevene gis en oversikt over utviklingen i det norske samfunnet. Hensikten er fremdeles at elevene skal «forstå den verden de lever i»¹²⁷, men i denne læreplanen formuleres det mer presist hva undervisningen og lærebøkene bør fokusere på i så henseende. Selv om målet har et nasjonalt perspektiv, må nasjonal selvgodhet unngås: «Arbeidet med emnet må hjelpe elevene til å forstå vår nasjonale egenart og være med og utvikle nasjonal identitet. Denne forståelsen må ses i sammenheng med en lokal og regional forankring og et ønske om internasjonal forståelse.»¹²⁸

Under emnene «Naturgrunnlag, nærings- og arbeidsliv og økonomi» og «Demokrati, politikk, makt og styring» legges det opp til en større grad av selvstendig tenkning og aktiv elevdeltakelse enn tidligere. I M74 skulle elevene «orienteres om utdanningsmuligheter, arbeidslivet, det politiske liv og andre sider ved samfunnet».¹²⁹ I denne læreplanen skulle elevene utvikle innsikt i «hvordan nærings- og arbeidslivet vårt er utviklet og fungerer.» Emnene skulle også bidra til å «bygge opp demokratisk funksjonsdyktighet og politisk dømmekraft hos elevene».¹³⁰

Lærebøkene jeg skal undersøke fra dette årtiet er skrevet med utgangspunkt i M87.

2.3.2 Analyse av læreverket i historie

Læreboken jeg skal analysere fra dette årtiet er Svein Aastad og Asle Sveens «Historie 3: Inn i Atomalderen» utgitt på Cappelen forlag i 1989. Læreboken er del av Cappelens heldekkende læreverket i samfunnsfag skrevet etter M87, og består av til sammen ni bøker: én for hvert av samfunnsfagene per årstrinn i ungdomsskolen. Historie 1 og 2 i denne serien behandler ikke nyere

126 *Mønsterplan for grunnskolen*: s. 228 (Oslo, 1987)

127 *Mønsterplan for grunnskolen*: s. 176 (Oslo, 1974)

128 *Mønsterplan for grunnskolen*: s. 234 (Oslo, 1987)

129 *Mønsterplan for grunnskolen*: s. 177 (Oslo, 1974)

130 *Mønsterplan for grunnskolen*: s. 234-236 (Oslo, 1974)

historie, og vil derfor ikke tas med. Det er del elleve som behandler den norske velferdsstaten og fremveksten av denne. Delen heter ««Velferds-Norge» vokser frem. Norge fra 1945 til 1980-årene», og utgjør 31 sider.

Delen har tre hovedkapitler: «Arbeiderpartiets Norge 1945-1965», «Oljealderen 1965 til 1980-årene» og «Norden i etterkrigstiden».

I delens innledning brukes den kraftige veksten i privatbilismen som eksempel for å illustrere hvordan tilsynelatende fremskritt som regel også har en bakside. Læreboken har åpenbart ikke som mål å oppmuntre til ukritisk utviklingsoptimisme:¹³¹

I dag er det en selvfølge at folk kan gå og kjøpe den bilen de vil. I 1945 var det ca. 45 000 personbiler i Norge, i 1988 var det ca. 1,6 millioner personbiler. Bilen har betydd mye for utviklingen i Norge, for transport, for kommunikasjon mellom landsdeler og for feriemulighetene våre. Men bilismen har også mange negative sider. I de store byene er bilen en av de viktigste kildene til støy og forurensning. Men det alvorligste er alle de menneskene som har blitt skadet eller drept av bilen i etterkrigstiden. Fra 1948 til 1987 er 338 120 mennesker blitt skadet og 15 031 mennesker blitt drept i trafikken i Norge. (...) Dette viser noen av de omkostningene «velferdssamfunnet» har.

I «Arbeiderpartiets Norge 1945-1965» begynner forfatteren med å gjøre rede for de politiske maktforholdene i denne perioden. Det legges her mer vekt på konflikt enn i tidligere lærebøker, og Arbeiderpartiets hegemoni i norsk politikk på denne tiden fremstilles noe mer nøytralt, kanskje til og med negativt:

Arbeiderpartiet var et slags «dynasti» som hadde herredømmet i norsk politikk. De borgerlige partiene greide ikke å bryte dette herredømmet før i 1965. (...) Det mest oppsiktsvekkende var kommunistenes sterke oppslutning i 1945. (...) å være kommunist i Norge etter 1948 var ikke lett. Medlemmer av kommunistpartiet ble utsatt for hets fra mange kanter og de ble også nøye overvåket av LO og Arbeiderpartiet blant annet i samarbeid med den militære etterretningstjenesten.

Det er talende for det økte konfliktfokusert at Kings Bay-saken, som felte Arbeiderpartiregjeringen i 1963, har fått et eget underkapittel i denne læreboken under tittelen «Kings Bay-saken». Der fremgår det at misnøyen med Arbeiderpartiet begynte å bli sterk både på høyresiden og på venstresiden:

131 Alle sitatene frem til neste fotnote er hentet fra Aastad & Sveen 1989:151-178

Sosialistisk Folkeparti (...) samlet folk som var misfornøyde med Arbeiderpartiets utenrikspolitikk, særlig med medlemskapet i NATO og med deler av den økonomiske politikken. (...) Ved regjeringsskiftet i 1963 hadde de borgerlige partiene vist at de kunne samarbeide. Før valget i 1965 ble alle borgerlige krefter mobilisert for å få til et regjeringsskifte, og de borgerlige partiene fikk flertall ved valget.

Det neste underkapittelet heter «Fra rasjonering til overflod». Her fortelles det hvordan Norge i 1950- og 1960-årene opplevde den største økningen i levestandard noensinne i norsk historie. Vi blir fortalt at industrien produserte som aldri før, skipsfarten blomstret, og skogen og havet ble utnyttet bedre enn før. Men også i privatlivet merket man den økte velstanden: «Vareflommen økte, bilsalget ble frigitt, og fjernsynsapparatene gjorde sitt inntog i mange hjem. (...) Folk begynte også å bruke mer penger på reiser, ferie og fritid.» Læreboken avslutter underkapittelet med å spørre hvordan denne enorme veksten kunne skje på så kort tid.

Det kommer læreboken nærmere innpå i det påfølgende underkapittelet som heter «Gjenreisning». Først gjøres det kort rede for de store oppgavene landet stod overfor i 1945, og dernest gjøres det rede for Fellesprogrammet. I følge denne læreboken, var ikke arbeidet med å oppnå målene preget av unison enighet: «Alle var enige om at landet skulle gjenreises fortest mulig, og at befolkningens viktigste behov skulle dekkes. Alle var enige om målene, men det kom etter hvert til å stå strid om hvilke midler som skulle brukes.»

Læreboken presenterer deretter hva Arbeiderpartiets midler for å oppnå målene var. Disse midlene var blant annet streng regulering av økonomien, samt opprettelse av statseide industriforetak. Det fremgår at Arbeiderpartiet lyktes, men det fremgår også at mye av denne suksessen skyldtes andre faktorer, som Marshallhjelpen, teknologiske nyvinninger, og det forholdsvis pragmatiske samarbeidet mellom politikerne og næringslivet i denne perioden.

Samarbeidet mellom politikerne og næringslivet gikk imidlertid ikke alltid like knirkefritt, og det var ofte uenighet politikerne i mellom, og mellom styresmaktene og næringslivet om hva som var den beste løsningen. For eksempel når det gjaldt statlig eierskap av industriforetak «– ble det heftig diskutert om dette var fornuftig industripolitikk.» Det var også uenighet om hvorvidt omfattende statlige inngrep i næringslivet var fornuftig. Det fortelles eksempelvis at styresmaktene mellom 1949 og 1951 forbød bestilling av skip til bygging i utlandet. Dette førte til at «– de norske rederne raste mot regjeringen.» Det etterlates med andre ord ikke tvil om at det eksisterte konflikter i norsk

næringsliv og politikk også i de første etterkrigsårene.

I underkapittelet «Velferdssamfunnet vokser fram», forklares det nærmere hva som menes med et velferdssamfunn, samt hvorfor vi kan kalle Norge et velferdssamfunn. Også denne læreboken synes å sette likhetstegn mellom begrepet «velferdssamfunn» og «velferdsstat».

Det konstateres at et velferdssamfunn ikke er det samme som et samfunn rikt på materielle goder. Det er også et samfunn hvor «– alle kan ha arbeid, få utdanning, lønn under sykdom, adgang til sykehus og helsetilbud, og at alderdommen er trygg.» Av lærebokens fremstilling av etterkrigstidens Norge frem til nå, kan en få inntrykk av at den økonomiske veksten var det viktigste utviklingstrekket ved etterkrigsårene. Dette inntrykket korrigerer læreboken nå. Vel så viktig var fremveksten av velferdsstaten: «Noe av det viktigste som skjedde i Norge i de første etterkrigsårene, var utbyggingen av et slikt «velferdssamfunn». Det ble skapt et sosialt sikkerhetsnett som skulle hjelpe alle til et menneskeverdig liv.»

Videre i dette underkapittelet trekkes også skolen frem. Det fremgår at utbyggingen av den offentlige enhetsskolen i denne perioden var en viktig del av målsettingen om å oppnå et samfunn preget av sosial likhet. Dette var i denne perioden enda ikke oppnådd: «Selv om det i prinsippet har vært like muligheter for alle til videregående utdanning utover niårig skole, har det likevel vært store forskjeller. Sosial bakgrunn og bosted har spilt en stor rolle.»

Det andre hovedkapitlet i delen om Norge etter krigen heter «Oljealderen – Norge fra 1965 til 1980-årene». Innledningsvis i kapitlet, blir vi fortalt at «Arbeiderpartidynastiet» ble avløst av en borgerlig regjering i 1965. Det politiske landskapet var i ferd med å endre seg, men velferdsstaten stod ikke i fare :

I 1965 fikk Norge et borgerlig styre. Men det ble ikke noe radikalt brudd med den politikken som hadde vært ført før. Målene om at alle skulle ha arbeid, og at godene skulle fordeles jevnt, stod fast. (...) Bortenregjeringen satt fram til 1971. Fra da av ble det en mer ustabil politisk situasjon med regjeringsskifter oftere. Det som sterkest kom til å prege det politiske landskapet i slutten av 1970-årene og begynnelsen av 1980-årene var Arbeiderpartiets og venstresidens mangel på tilslutning, og Høyres tilsvarende framgang. Det feide en Høyrebølge over landet.

Det første underkapittelet heter «Høyrebølgen», og her går det nærmere gjennom bakgrunnen for

denne. Læreboken innleder med å slå fast at det var Arbeiderpartiet som «– la grunnlaget for velferdssamfunnet i Norge.» Resten av underkapittelet er preget av en nokså deskriptiv, og forholdsvis nøytral stil. Det forklares at Arbeiderpartiet tapte terreng etter hvert som arbeidslivet endret sammensetning. Det ble færre industriarbeidere og flere ansatte i serviceyrker. Sistnevnte hadde en tendens til å gå til høyre i politikken: «Høyre gikk inn for skattelettelser og mindre offentlige utgifter, og mange likte dette budskapet.» Men det var ikke bare Arbeiderpartiet som mistet stemmer. Særlig på Vestlandet gikk Kristelig Folkeparti og Venstre tilbake til fordel for Høyre: «– en ny tid med oljeinntekter og nye verdinormer gjorde sitt til at de gamle merkesakene i dette området, avholdssak, kristendom og kamp for nynorsk, ble trengt tilbake.»

Vi blir videre forklart at det samtidig var mange, og da kanskje særlig ungdommen, som hadde vanskeligheter med å se forskjeller på Arbeiderpartiet og Høyre. Særlig ettersom partiene hadde stått på samme side i EF-kampen. Viktig for oppslutningen om Høyre ble partiets løfter om skattelette, mindre offentlig inngrep og mer frihet for det private initiativ. Det nevnes også at det nye partiet Fremskrittspartiet, som lå til høyre for Høyre, opplevde økt oppslutning i løpet av 1980-årene. Velferdsstaten fremstår likevel ikke som truet på bakgrunn av høyresidens økte oppslutning.

Det neste underkapittelet heter «Olje og nedgangstider», og det presiseres innledningsvis at den økonomiske veksten i 1950- og 1960 årene ikke bare skyldtes «– norsk økonomisk politikk og dyktighet –» Vi blir forklart at det norske næringslivet ikke hadde kunnet vokse i like stor grad hadde det ikke vært for den langvarige internasjonale høykonjunkturen i perioden. De gode tidene begynte imidlertid å ta slutt i begynnelsen av 1970-årene, men Norge kom forholdsvis godt ut av det likevel. Det fremgår at dette ikke var tilfeldig: «Den norske staten tok styringen over oljeutvinningen på den norske kontinentalsokkelen». Velferdsstaten stod dermed bedre rustet til å drive motkonjunkturpolitikk for å sikre produksjon og lav arbeidsledighet:

Staten tok oljeinntektene på forskudd ved å ta opp store lån i utlandet. Dermed kunne vi holde hjulene i gang og unngå arbeidsledighet. Men prisen for dette måtte betales. Den internasjonale økonomien ble ikke bedre, og vi måtte stramme inn. Regjeringen måtte ty til harde virkemidler som lønns- og prisstopp og skatte- og avgiftsøkninger. Låning i utlandet måtte begrenses. Med denne hestekuren fra 1977 greide Norge å holde arbeidsløsheten lav, og oljevirkosomheten bidrog til å skaffe inntekter.

På grunn av den aktive velferdsstaten ble altså folk flest skjermet mot de verste konsekvensene av nedgangstidene. Likevel påpekes det at oljevirkosomheten ikke bare har ført godt med seg: «Den

førte med seg forurensing og ulykker.»

Videre gjøres det rede for de politiske maktforholdene i perioden. Det forklares at Arbeiderpartiet satt med regjeringsmakten i 1970-årene, men det var «– ingen lett periode for partiet.» De hadde ikke flertall på Stortinget, og slet med å hankses med inflasjonen og nedgangstidene. I 1981 overtok Høyre regjeringsmakten. Læreboken skildrer denne overgangen deskriptivt og nøytralt. Kanskje underkommuniseres det hvor epokegjørende dette skiftet på flere måter var:

– det ble slått inn på en friere økonomisk politikk. Det ble lettere å få lånt penger, og mye av de lånte pengene gikk til innkjøp av hytter, båter og biler. Bankenes lånerammer ble sprenget, og det private forbruket økte sterkt. Men arbeidsløsheten holdt seg likevel lav, og inflasjonen gikk noe ned, samtidig som skattenivået ble redusert noe. I 1986, da Arbeiderpartiet kom til regjeringsmakten igjen, la partiet opp til en innstramning av det private forbruket.

I denne delens tredje kapittel, «Norden i etterkrigstiden», gjennomgås likhetstrekk ved utviklingen i de nordiske landene etter krigen. Her kommer det frem at vi kanskje bør være stolte av fremveksten av «velferdssamfunnet»:

Norden blir ofte regnet som en utkant i verden, men har i hvertfall gått foran på ett område: i oppbyggingen av «velferdssamfunnet». Det er blitt skapt et samfunn der alle i rimelig grad har muligheten til et menneskeverdig liv, og der det blir sørget for dem som av en eller annen grunn faller utenfor.

2.3.3 Analyse av læreverket i samfunnskunnskap

Læreverket jeg skal analysere, er Gyldendals læreverk i samfunnsfag kalt «I FOKUS». Verket er et såkalt integrert læreverk i samfunnsfag. Det betyr at det består av ett bind for hvert årstrinn som inneholder pensum i både historie, geografi og samfunnskunnskap. «I FOKUS 7» er forfattet av Egil Ertresvaag, Svein Rognaldsen og Anna Aanes, «I FOKUS 8» er forfattet av Egil Ertresvaag, Eli Bentseng Herstad og Svein Rognaldsen, og «I FOKUS 9» er forfattet av Egil Ertresvaag, Eva Glad og Svein Rognaldsen. De tre bindene ble utgitt henholdsvis i 1988, 1989 og 1990.

Hensikten med et slikt integrert læreverk var å få bedre frem at samfunnsfagene henger nøye sammen, og at det i mange tilfeller er vanskelig å sette klare skiller mellom de tre disiplinene. Dette

er i tråd med føringene i M87, som legger opp til at samfunnsfagene må behandles mer som en helhet.¹³² Å skrive læreverk på denne måten fører naturlig nok til at lærestoffet må disponeres på en mer utradisjonell måte. Det er derfor ikke alltid opplagt hvilke kapitler som for eksempel er historiekapitler og hvilke som er samfunnskunnskapskapitler. Det er nok gjort bevisst. Noen av bøkens kapitler er med andre ord virkelig integrerte, hvor både historie, geografi og samfunnskunnskap behandles sammen. Andre kapitler derimot, er mer tradisjonelle på den måten at de er relativt fagspesifikke.

Lærestoff som omhandler velferdsstaten er spredt over de to siste bindene i denne lærebokserien. I «I FOKUS 8» finnes stoff som er relevant for denne oppgaven i delen som heter «Arbeidsliv», og i «I FOKUS 9» er det delene «Dine penger og våre penger» og «Levekår» som er relevante. Jeg vil ikke behandle de kapitlene som tydelig er historiekapitler.

Det første relevante underkapittelet i «Arbeidsliv» heter «Arbeidsmiljøet». Dette underkapittelet tar nærmere for seg hvordan arbeidsmiljøet reguleres. Blikket vendes bakover i historien, og det fremgår at vi bør sette pris på at vi har en ansvarlig velferdsstat.¹³³

Tar vi for oss forholdene på en arbeidsplass for hundre år siden og sammenligner dem med i dag, vil vi finne store forskjeller. Særlig var industriarbeidsplassene ille i gamle dager. Støy, luftforurensing og farlige maskiner var vanlig. Arbeidstempoet var høyt og arbeidstiden lang. Sett med våre øyne var de fleste arbeidsplassene helsefarlige. Det er tvilsomt om vi som lever i dag, ville godta slike arbeidsforhold.

Det påpekes at årsaken til at forholdene kunne være så elendige, var at det ikke eksisterte lover som vernet arbeiderne mot helsefarlige arbeidsforhold. Eierne stod dermed fritt til å prioritere lønnsomhet fremfor folks helse. Det begynte så smått å komme lover med sikte på å regulere dette på slutten av 1800-tallet, men det skulle likevel «– ta lang tid før menneskene ble viktigere enn maskinene.» Menneskene er i alle fall viktigere enn maskinene i dag. Vi blir opplyst om at lovverket i dag stiller krav om at arbeidsplassen ikke skal være helseskadelig – verken fysisk eller psykisk.

I samme underkapittel, sammenligner forfatteren deretter *taylorismens* syn på arbeid med den moderne velferdsstatens syn på arbeid. Taylorismen beskrives som et ideal som er forlatt for lengst, men selv ikke i det moderne Norge er arbeidsmiljøet nødvendigvis fullkomment:

132 Lorentzen 2005:171-173

133 Alle sitatene frem til neste fotnote er hentet fra Ertresvaag et.al. 1989:91-101

Taylor's system førte til økt sykefravær, arbeidsskader, mistriivsel, dårlige samarbeidsforhold og streiker. Feilen var at Taylor hadde betraktet mennesket som en maskin. Gjennom fagforeningenes arbeid og lovgivningen ble arbeidsforholdene gradvis endret. (...) I 1977 fikk vi lov om arbeidervern og arbeidsmiljø. Denne loven har til oppgave å sikre at arbeidstakerne skal få et best mulig fysisk og psykisk arbeidsmiljø. Selv om loven er over ti år gammel, er det langt igjen før målet er nådd. Stadig oppdages det nye farlige stoffer som utsetter folk for store helseskader.

Selv om det er forbedringspotensial ved flere arbeidsplasser, erkjenner læreboken at det nok er urealistisk å tro at en noensinne vil oppnå et helt problemfritt arbeidsliv: «Det koster penger å skape et godt arbeidsmiljø, og i mange yrker vil det være umulig å løse alle miljøproblemer.» Forskjellen fra før er imidlertid at arbeidsmiljø nå prioriteres politisk:

For å sikre at arbeidsmiljøloven etterleves, er det opprettet et arbeidstilsyn som skal kontrollere forholdene ved arbeidsplassene rundt om i landet. Samtidig skal det i hver bedrift utnevnes et verneombud blant de ansatte som skal passe på at den enkelte bedrift holder seg innenfor arbeidsmiljølovens rammer.

I underkapittelet «På helsa løs» blir vi nærmere forklart hvilke utfordringer det norske arbeidslivet står overfor i dag. Det går gjennom hva et par nyere arbeidsmiljøundersøkelser forteller oss om det norske arbeidslivet. Det er tydelig at arbeidslivet selv i Norge, hvor myndighetene aktivt arbeider for sunne arbeidsplasser, har et stort forbedringspotensial:

Statistikken viser at det årlig skjer over 60 000 ulykker i arbeidslivet som fører til at folk må være borte fra arbeidet i kortere eller lengre tid. I 1983 mistet 154 personer livet i arbeidsulykker. (...) I en undersøkelse som LO gjorde i 1971, svarte 85 % av medlemmene at de hadde ett eller flere miljøproblemer på jobben. (...) Mange miljøproblemer slår kanskje først og fremst ut etter et langt arbeidsliv. Statistikken viser at over 20 % av befolkningen i aldersgruppen 60 – 66 år uføretrygdet. Det er grunn til å tro at mange av dem rett og slett er utslitt.

Det påfølgende underkapittelet heter «Arbeidslivet og folketrygden». Her tas det utgangspunkt i et hypotetisk eksempel fra en tenkt industribedrift kalt Pettersen Elektriske AS. Bedriftens vaktmester Larsen faller ned fra en stige og ødelegger ryggen slik at han aldri mer kan jobbe. Han er blitt varig arbeidsufør. Vi blir så forklart at Norge har et trygdesystem som skal sikre arbeidsuføre en inntekt selv om de ikke kan jobbe. Å miste arbeidsinntekten er likevel en ekstra belastning:

Uførepensjonen svarer til alderspensjonen. Larsen får barnetillegg og en del andre tillegg, men totalt blir inntektene langt lavere enn om han hadde vært i arbeid. Larsen har tegnet noen forsikringer gjennom private forsikringsselskaper. De kommer godt med. Familien diskuterer nå om mor skal prøve å få heldagsjobb.

I underkapittelet «Yrkesvalg», forklares det at myndighetenes anstrengelser for å gjøre utdanning mulig for alle til en viss grad har lyktes. Det fremheves likevel at det er et stykke igjen også her. Selv om det teoretisk er like utdanningsmuligheter for alle, henger fortsatt gamle sosio-økonomiske mønstre igjen:

Etter siste verdenskrig har myndighetene lagt stor vekt på at alle skal ha lik mulighet til utdanning, og dermed også i yrkesvalget. I dag er det langt på vei blitt slik. Men undersøkelser viser at det fremdeles først og fremst er ungdom fra de økonomisk velstilte grupper som gjør bruk av undervisningstilbudene. Dermed står de også friere når de skal velge yrke. (...)

Det første kapittelet i det neste bindet heter «Dine penger og våre penger». Det første relevante underkapittelet her heter «Samfunnsøkonomi». Etter en kort gjennomgang av hva begrepene markedsøkonomi og planøkonomi betyr, kommer en mer utførlig beskrivelse av det norske økonomiske systemet – blandingsøkonomien. Det fremgår at etter krigsopplevelsen var det naturlig for norske myndigheter å velge å organisere økonomien på denne måten:¹³⁴

Fram til andre verdenskrig var det stor uenighet blant norske politikere om hvilket økonomisk system vårt land skulle ha.(...) Det som skjedde under krigen gjorde at politikerne fant fram til en felles løsning. Den andre verdenskrig påførte landet vårt store skader. (...) Skulle landet makte å gjenreise landet (*sic*) etter tyskernes herjinger, måtte staten spille en aktiv rolle i den økonomiske politikken. Dette var det stor enighet om blant de fleste politikerne.

Det antydes så at den økonomiske politikken med en aktivt involvert stat, ikke hadde utspilt sin rolle etter gjenreisningen av landet:

Dermed var grunnlaget lagt for det økonomiske systemet vi har her i landet. Vi kaller det for en *blandingsøkonomi*. Det er på en måte en blanding av de to andre systemene. De private eier de fleste bedriftene og kan selv avgjøre hva de vil selge. Men samtidig har Stortinget og regjeringen lagt rammer

134 Alle sitatene frem til neste fotnote hentet fra Ertresvaag et.al. 1990:16-41

for virksomheten.

Blandingsøkonomi fremstår videre som en gyllen middelvei. Det understrekes at begge ytterpunktene innenfor henholdsvis planøkonomi og markedsøkonomi har fulgt etter: «I Sovjetunionen finnes det flere mindre, private bedrifter. Denne utviklingen har skutt fart etter 1988. Det kjente begrepet *perestrojka* står blant annet for større økonomisk frihet og mer blandingsøkonomi. I USA har det offentlige stadig tatt på seg flere oppgaver.»

I underkapittelet «Økonomi – et spørsmål om politikk» går det nærmere inn på hvordan politikk og økonomi henger sammen. Læreboken begynner med å liste opp de viktigste målene for den økonomiske politikken etter krigen. Disse er i følge læreboken:

- full sysselsetting
- økning i det private og offentlige forbruket
- utjevning av inntektsforskjeller
- lav prisstigning
- balanse i utenriksøkonomien
- forsvarlig utnytting av naturressursene
- desentralisert bosetting

Det slås fast at noen av de politiske partiene «har sett ulikt på noen mål», men at det har vært vært stor enighet om andre. Forfatteren forklarer deretter hva som menes med begrepet velferdsstat.

Igjen er det en temmelig bred definisjon som presenteres:

De fleste er enige i at vi skal ha en *velferdsstat*. Det innebærer at staten tar på seg ansvaret for at alle innbyggerne skal få dekket bestemte behov, uansett arbeidsevne. Det gjelder særlig de primære behovene for mat, klær og hus. Men også behovene for helse, utdanning og arbeid er det stor enighet om at alle bør få dekket. I tillegg er det enighet om at det offentlige skal ta på seg oppgaver som å bygge ut et skikkelig transportsystem, støtte opp om den norske kulturen og ha et ansvar for miljøspørsmål.

Det konstateres videre at de fleste politikerne er mer eller mindre enige om målene for den økonomiske politikken. Det er hovedsaklig om midlene man strides. Vi blir så presentert for et eksempel på slik uenighet som får frem noe av forskjellen på høyre- og venstresiden i politikken. Kanskje antyder forfatteren her hvor han selv står:

Noen mener at vi skal ha gratis skole og helsetjenester av det offentlige. Betalingen skjer gjennom det folk må ut med i skatter og avgifter. Skal utdanning og helse reguleres av tilbud og etterspørsel, kan det bety at de som har best råd, får bedre tilbud enn de med dårligere råd. Andre mener at det må være opp til den enkelte å bestemme hvor mye som skal brukes på utdanning og helse.

I det neste underkapittelet, «Overføring av inntekter», behandles etterkrigstidens inntektsutjevning nærmere. Vi får vite at for hundre år siden var det ikke uvanlig at en embetsmann tjente om lag ti ganger så mye som en vanlig arbeider. Det vedgås at lønnsforskjeller fortsatt eksisterer i dag, men det presiseres at «– forskjellene er mindre enn i de fleste andre land.» Læreboken mener at dette i stor grad er resultat av målrettet politikk:

Én av årsakene til inntektsutjevningen er det målrettede arbeidet til fagbevegelsen. En annen er at myndighetene etter krigen i stor utstrekning har spilt på lag med fagbevegelsen, og har arbeidet aktivt for en slik lønnsutjevning. Virkemidlene staten har brukt for å oppnå dette har hovedsakelig vært progressiv skatt, avgifter, subsidier og andre støtteordninger. Forfatteren presiserer så at om lag halvparten av det staten tjener på skatter og avgifter tilbakeføres til samfunnet via trygdesystemet og via subsidier. På denne måten fungerer velferdsstaten som en svær omfordelingsmaskin. Det fremstilles som fornuftig politikk: «Det er ikke bare enkeltpersoner og familier som nyter godt av overføringene. Også fiske, jordbruk og deler av industrien får pengeoverføringer fra staten. Uten slik støtte ville mange næringer ha problemer med å klare seg.»

I det neste underkapittelet kalt «Arbeidsmarkedspolitik» er det sysselsettingspolitikken som behandles nærmere. Det antydes at den frie kapitalismen kanskje ikke er et ideal som bør etterstrebes:

I et markedsøkonomisk system blir arbeidskraft sett på som en vare som omsettes på et marked. Er etterspørselen høy, blir det mange arbeidsplasser. Synker etterspørselen, forsvinner også arbeidsplasser, og folk blir arbeidsledige. Dette systemet har ført til arbeidsledighet og elendighet. (...) I vårt land er full sysselsetting en overordnet målsetting.

Det gis flere eksempler på en slik aktiv sysselsettingspolitikk: Staten kan sette i gang byggevirksomhet dersom det er stor arbeidsledighet blant bygningsarbeidere, eller man kan gi billige lån til andre som ønsker å bygge. Dersom det er større arbeidsledighet i noen områder i landet, kan staten på ulike måter støtte bedrifter for på den måten å stimulere næringslivet der.

I underkapittelet som heter «Inflasjon og deflasjon» forklares det nærmere hva disse begrepene betyr, og hva staten gjør for å holde pengeverdien noenlunde stabil. Igjen fremgår det at en passiv stat som lar økonomien styre seg helt selv nok ikke er til det beste:

Myndighetene følger nøye med i den økonomiske politikken og setter inn sine virkemidler når det er nødvendig. For store svingninger i økonomien er som regel uheldig. Lavkonjunktur kan skape problemer for bedriftene og sysselsettingen. (...) staten kan gripe inn ved å sette i gang ny byggevirksomhet, tilby billigere lån eller gi direkte økonomisk støtte til næringer og bedrifter som har problemer. (...) Høykonjunktur kan også være uheldig. Det kan gi så høy prisstigning at det setter konkurransevnen vår med utlandet i fare. (...) Myndighetene har flere virkemidler for å dempe prisstigningen. De kan innføre lover om prisstopp – (...) De kan også trekke inn flere penger gjennom skatter og avgifter.

Underkapittelet «Forbrukerpolitikk» består for det meste av oppramsing av hvordan myndighetene har lagt opp forbrukerpolitikken. Undertonen er imidlertid gjennomgående positiv til statlig regulering:

Blandingsøkonomien viser seg også i forbrukerpolitikken. Det er en politikk som sikter mot å få fram varer og tjenester til å tilfredsstille forbrukernes behov. Produktene skal ha en akseptabel pris og holde god kvalitet. Gjennom lover og regler søker myndighetene å sikre at forbrukerne får tilfredsstilt sine behov for varer og tjenester. Men de prøver også å se til at varer og tjenester holder god kvalitet.

Vi blir forklart at det også er andre måter staten holder oppsyn med næringslivet på. For eksempel skal prisloven forhindre at private bedrifter tar urimelig høyt betalt for sine tjenester, og markedsføringsloven skal forhindre at det spres villedende reklame. I den norske velferdsstaten består også bankvesenet av en offentlig og privat sektor. I tillegg til privatbankene, har vi også offentlige banker. Dette er banker som er opprettet for å gi rimelige lån til «– grupper politikerne mener det er spesielt viktig å støtte.» Forfatteren nevner her eksempelvis Husbanken, Fiskarbanken, Landbruksbanken og Statens lånekasse for utdanning.

Det siste underkapittelet her heter «Økonomisk vekst for enhver pris?» Her innledes det med å understreke at den økonomiske veksten i de vestlige landene de siste femti årene i et historisk perspektiv har vært enestående. Økonomisk vekst har også vært en av de aller viktigste politiske målsettingene i Norge gjennom hele etterkrigstiden, og det fremgår at veksten har ført mye godt med seg: «Uten vekst ville vi ikke hatt råd til å bygge ut velferdsstaten med et godt

utdanningstilbud og med et sikkerhetsnett til å fange opp den enkelte og familien ved sykdom, ulykker og arbeidsløshet. Økonomisk vekst har også kunnet øke det private forbruket.»

Det poengteres likevel at den økonomiske veksten også har hatt uheldige konsekvenser. Kanskje bør veksten etter hvert bremses:

Mange mennesker er opptatt av konsekvensene av den voldsomme økonomiske veksten. Hva betyr den for naturmiljøet? Hvordan vil det være med luftforurensing, vannforurensing og støyplager om utviklingen fortsetter i samme tempo som i dag? Vil det være noe igjen til kommende generasjoner? Fører økonomisk vekst også til at det blir større sosiale problemer i samfunnet med mistilpasning, vold, stoffmisbruk og kriminalitet som resultat?

Kapittelet avsluttes med en henvisning til den skjeve fordelingen av velstand i verden: «Det bør være et tankekors at vår økonomiske velstand er årsaken til så mye elendighet.»

Kapittel to i dette bindet heter «Levekår» og behandler mye stoff som er relevant for denne oppgaven. Det første underkapittelet heter «Velstandsvekst». Forfatteren innleder underkapittelet med å slå fast at vi i dagens Norge har det svært godt, i alle fall materielt sett. Det går frem at mye av grunnen til det er velferdsstaten: «Det store flertallet har nok mat og klær, de har et sted og bo, og de har arbeid. Helsetjenesten i landet er godt utbygd, og mange tar en utdanning de har lyst på. (...) Et samfunn der alle får dekket sine behov for mat, klær, hus, helse, arbeid og utdanning, kaller vi et *velferdssamfunn*.»

Deretter tas et historisk tilbakeblikk på 1700-tallet for å få frem at samfunnet var helt annerledes dengang. Det fokuseres bare på elendigheten, og kontrasten mellom nåtidens Norge og 1700-tallets Norge oppleves dermed som kolossal:

Folk flest levde under karrige og helsefarlige forhold. Dårlig kosthold og dårlig sanitære forhold gav liten motstandskraft mot sykdommer. De syke måtte klare seg uten legehjelp, og dødeligheten var stor. Mange døde av tuberkulose. Spedbarnsdødeligheten var spesielt stor. Av 1000 fødte døde 250 før de fylte et år. I dag dør 7,5 per 100 levende fødte.

I underkapittelet «Velferdssamfunnet» får vi vite at dette begynte å endre seg fra 1930-tallet og utover. Da begynte de offentlige myndighetene i stadig økende grad å se det som sitt ansvar å sikre rimelige levekår for landets innbyggere. Dette var i følge læreboken de første trinn i utviklingen av

velferdsstaten – en samfunnsmodell vi kanskje bør være stolte av. Vi blir forklart at den norske velferdsstaten er anerkjent verden over: «Et land der staten har en stor del av ansvaret for innbyggernes levekår, kalles en *velferdsstat*. Politikere rundt om i verden regner de nordiske land som noen av de fremste representantene for velferdsstaten.»

Læreboken fremholder at det var stor enighet blant alle de politiske partiene i 1960-årene om at vi skulle ha en velferdsstat. I dag er derimot politikernes holdninger til velferdsstaten i noe mindre grad preget av konsensus, og fremtiden for velferdsstaten slik vi kjenner den fremtrer dermed ikke som like sikker lenger:

Etter hvert har de blitt mer uenige om hvor finmasket sikkerhetsnett skal være, eller hvor stor del av folks levekår myndighetene skal ta ansvar for. Velferdsstaten koster penger. (...) Derfor er et av de viktigste politiske spørsmålene hvor mye skatt vi skal betale, og hva skattepengene brukes til. Politikerne er også uenige om vi skal fortsette å utvikle velferdsstaten, eller om den enkelte skal betale for noen av de offentlige tjenestene, for eksempel med egenandeler ved sykehusopphold eller med skolepenger.

I underkapittelet «Hvordan måle levekår i dag?» konstateres det at den norske befolkningens levekår har forbedret seg så betraktelig i løpet av de siste hundre årene på grunn av økonomisk vekst og sosial utjevning. Dette siste punktet legges det ekstra vekt på. Det forklares at økonomisk vekst ikke nødvendigvis fører til bedre levekår for folk flest. Dette illustreres med Brasil som eksempel: «I Brasil økte BNP med omtrent 10 % i flere år, men aldri har så mange levd i fattigdom. Det skyldes skjev fordeling av nasjonalinntektene.»

2.3.4 Konklusjon

Læreverket i historie

I historieboken er fokuset på problemer og konflikter enda sterkere enn i læreverkene fra syttiårene. Det fremgår både av bokens behandling av de første etterkrigsårene og den senere tid. Samtidig er det fremdeles områder hvor fremstillingen skiller seg langt mindre ut.

I lærebøkene både fra sekstiårene og syttiårene ble de første etterkrigsårene fremstilt som en politisk fredsperiode hvor det rådde enighet om det meste – da særlig alt som berørte velferdsstaten. I denne læreboken balanseres dette bildet ved å presisere at det var uenighet om den økonomiske

politikken i perioden. Det pekes på at statlige industriforetak og den sterke statlige reguleringen ble kritisert. Denne læreboken er også mer nøytral i forhold til slik kritikk. Det legges i mindre grad føringer for hva en bør tenke om den. Fremstillingsmåten har ellers et gjennomgående deskriptivt og konstaterende preg, som kanskje ikke oppmuntrer til så mye refleksjon eller selvstendig meningsdannelse.

Det sies også noe tydeligere i denne læreboken at etterkrigstidens økonomiske vekst i Norge kanskje ikke først og fremst skyldtes vår økonomiske politikk. Den må ses i sammenheng med den langvarige internasjonale høykonjunkturen som varte frem til syttiårene.

I likhet med lærebøkene fra syttiårene, nevnes det også her at enhetsskolen enda ikke har fjernet alle sosiale og regionale forskjeller i forhold til utdanning. Det forklares også at velferdsstaten i nyere tid har støtt på problemer med å takle internasjonale nedgangstider. Likevel danner fremstillingen et inntrykk av at det trolig hadde gått verre dersom vi ikke hadde hatt en aktiv velferdsstat.

Denne lærebokens fremstilling av velferdsstaten har fremdeles noen grunnleggende likhetstrekk med tidligere lærebøkers fremstilling. Det oppdragende preget er fortsatt relativt tydelig. Det er kanskje ikke like sterkt, men velferdsstaten som idé presenteres fortsatt som et fornuftig ideal som ikke bør bestrides. Harmonipreget er også merkbart. Selv om det både er og har vært uenighet om midlene, har det hele etterkrigstiden gjennom og frem til i dag vært enighet om målene: Arbeid til alle, en rettferdig fordeling av godene, og utstrakt offentlig ansvar for dem som faller utenfor. Dette fremtrer som selvsagte mål også i denne boken. Om det er «høyrebølge» eller ei, fremstår velferdsstatsideologien altså ikke som truet.

Læreverket i samfunnskunnskap

Fremstillingen av velferdsstaten i læreverket i samfunnskunnskap, er preget av en enda mer markert konflikt- og problemorientering enn tidligere. Likevel er det også i dette verket områder hvor fremstillingen har klare likhetstrekk med eldre lærebøker.

Det fremgår mer tydelig at velferdsstaten ikke er fullkommen – og at den trolig aldri kommer til å bli det. Forholdene ved de fleste arbeidsplasser har etter hver blitt langt bedre som følge av statlig regulering, men det dukker stadig opp nye utfordringer. Folketrygden utgjør et godt sikkerhetsnett, men kanskje er det ikke helt tilstrekkelig. Enhetsskolen har sørget for stor grad av sosial utjevning, men enda er vi ikke helt i mål.

Samtidig fremholdes det noe tydeligere at velferdsstaten er omdiskutert – også på det mer prinsipielle plan. Det fremgår at særlig i nyere tid har denne diskusjonen blitt mer synlig i den offentlige debatt. Kanskje burde velferdstilbud i større grad finansieres ved egenandeler? Er sikkerhetsnettet for finmasket? Hvor langt bør egentlig det statlige ansvaret for den enkeltes velferd strekke seg? Er velferdsstaten i sin nåværende form i det hele tatt levedyktig? Bør det åpnes mer for privatskoler? Slike spørsmål berøres i større grad i denne boken. Fremtiden for velferdsstaten i sin nåværende form kan dermed oppleves som noe mer usikker.

Likevel skinner lærebokens positive holdning til velferdsstaten gjennom: Nå som før, stiller læreboken seg på velferdsstatens side i debatten om dens fremtid. Det oppdragende preget er med andre ord fortsatt merkbart. Å sikre sosial utjevning, sosial trygghet, arbeid for alle og styring av økonomien til fellesskapets beste, fremholdes som fornuftige mål for en stats virksomhet. Det oppmuntres ikke til å sette for store spørsmålstegn ved idéene bak velferdsstaten. Læreverket benytter seg mye av sammenligninger for å illustrere dette. Den moderne norske velferdsstaten sammenlignes med andre land og med det norske samfunnet i tidligere tider. Den norske velferdsstatsmodellen havner da alltid i et fordelaktig lys. Det skyldes ikke bare at Norge materielt sett er rikt, men vel så mye fordi at har organisert samfunnet på en god og rettferdig måte.

Oppsummering

Læreverkene fra 1980-tallet har generelt et sterkere problem- og konfliktfokus enn det som har vært vanlig i læreverkene til nå. Det går tydeligere frem enn før at velferdsstaten både er og har vært omdiskutert. Det strides både om politiske enkeltsaker, og mer generelt om hvilken form den fremtidige velferdsstaten bør ha. Det fremstår dermed ikke som like selvsagt at vi i overskuelig fremtid kan regne med å ha beholde velferdsstaten slik den er i dag – kanskje kan vi ikke regne med å ha en velferdsstat i det hele.

På den andre siden, er kanskje ikke problemene og konfliktene knyttet til velferdsstaten det som i størst grad preger fremstillingen. Den oppdragende holdningen preger nok fremstillingen vel så mye. Lærebøkene er i en viss grad førende for hvordan velferdsstaten bør oppfattes: Som idé er den universelt fornuftig. I praksis har velferdsstaten visse utfordringer, men alternative samfunnsmodeller er likevel ikke å foretrekke. De spredte henvisningene til politisk uenighet kan dessuten vanskelig sies å danne et tilstrekkelig grunnlag for å drøfte velferdsstaten hverken pragmatisk eller prinsipielt.

Lærebøkene og læreplanens mål

I følge M87 skal samfunnsfagene bidra til å øke elevenes forståelse for hvordan våre liv blir formet av samfunnet. Samfunnsfagene skal også styrke samfunnsengasjementet og den politiske dømmekraften hos elevene. Samtidig bør elevene få forståelse for hvordan konflikter kan oppstå og hvordan de kan løses – men også lære å erkjenne at ikke alle konflikter lar seg løse.¹³⁵ La oss se nærmere på hvordan lærebøkene fanger disse signalene.

Lærebøkene skaper inntrykk av at velferdsstaten har stor betydning for våre livsvilkår. Lærebøkene lar oss forstå at hvilken retning utviklingen tar videre, kan få betydning. Ved å henvise til politisk uenighet om velferdsstaten, antyder lærebøkene på samme tid at vi som borgere kan være med på å styre denne utviklingen. Dette kan nok bidra til å vekke et visst «samfunnsengasjement».

Læreplanen legger opp til en viss konfliktorientering. Disse lærebøkene er også mer konfliktorienterte enn tidligere lærebøker. Til forskjell fra syttiårenes lærebøker, får en et bedre inntrykk av at problemer og konflikter er vedvarende i ethvert samfunn, og at slik vil det trolig alltid være. I likhet med syttiårenes lærebøker, er det usikkert hvorvidt fremstillingen har skapt særlig «forståelse» for konfliktene. Det er også usikkert om de har styrket den «politiske dømmekraften» i forhold til velferdsstaten. Som før, skyldes det at mye av fremstillingen er noe deskriptiv og oppdragende.

¹³⁵ *Mønsterplan for grunnskolen*: s. 228-233 (Oslo, 1987)

2.4 Lærebøker fra 1990-tallet

2.4.1 Utdanningspolitisk bakgrunn

På 1980-tallet kom det signaler om at den norske skolen på flere områder hadde potensial for forbedring. Blant annet foretok en ekspertgruppe fra OECD i 1987 en vurdering av det norske utdanningssystemet. Rapporten fremhevet at Norge var kommet langt når det gjaldt å skape et enhetlig og godt skolesystem, men pekte likevel på at arbeidet i den norske skolen i for stor grad var preget av pugging av lærestoff fremfor problemløsning.¹³⁶

Samtidig oppstod det i åttiårene nye pedagogiske tankestrømninger. Talsmennene for disse nye idéene mente den norske skolen la for lite vekt på fagkunnskap og at den var for preget av tverrfaglig og prosessorientert undervisning. En fremtredende talsmann for dette synet var Arbeiderpartiets Gudmund Hernes. Når han ble undervisningsminister i 1990, var det nokså åpenbart at M87 – som nettopp i stor grad var prosess- og emnebasert – måtte avløses.¹³⁷

I 1997 ble *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen* (L97) satt i verk. Læreplanen formulerte mer presist enn tidligere hvilken kompetanse elevene skulle tilegne seg i de ulike fagene for de ulike årstrinnene. De fagspesifikke målene var samtidig knappere formulert enn i M87. Læreplanen behandlet også de tre samfunnsfagene separat igjen.

I de felles målene for samfunnsfagene presiseres det tydeligere enn i M87 at alle er med på å forme den felles fremtiden. Følgelig skal samfunnsfagene gi innsikt i «– korleis dei vala menneska gjer i dag, kan påverka framtida».¹³⁸ I M87 tildeles eleven en noe mer passiv rolle: Der skal elevene gi innsikt i «– hvordan vår hverdag og våre livsvilkår blir formet».¹³⁹ I L97 er fokuset sterkere på å fremme selvstendig og kritisk tenkning. Elevene skal således utvikle «– evna til å vurdere sosiale og politiske utfordringar lokalt, nasjonalt og globalt.»¹⁴⁰ Konfliktfokuset er imidlertid tonet noe ned. Konfliktforståelse og konfliktløsning ikke lenger et eget punkt i denne læreplanens generelle mål for samfunnsfagene.

136 Kunnskapsdepartementet 2007:88-87

137 Lorentzen 2005:170-171

138 *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen*, s. 178 (Oslo, 1996)

139 *Mønsterplan for grunnskolen*: s. 228 (Oslo, 1987)

140 *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen*, s. 178 (Oslo, 1996)

I de fagspesifikke målene for historiefaget er fokuset på selvstendig tenkning sterkt. Elevene skal således ikke bare ha oversikt over historiske hovedlinjer. De skal også være i stand til å «– vurdere sammenhengar, likskapar og ulikskapar i samfunnsutviklinga i ulike land og verdsdelar.»¹⁴¹

I samfunnskunnskap er det like tydelig at elevene skal trenes i kritisk refleksjon: De skal ikke bare øves i aktiv samfunnsdeltakelse. De skal også «– utvikle evne til sjøvtendig (*sic*) og kritisk tenking og gjere grunngitte val i verdispørsmål.»¹⁴²

Alle lærebøkene jeg skal analysere fra 1990-tallet tar utgangspunkt i L97.

2.4.2 Analyse av læreverket i historie

Læreboken jeg skal granske nærmere fra dette årtiet er Harald Skjøsbergs «Historie 10» utgitt på Gyldendal forlag i 1999. Boken er del av Gyldendals heldekkende nibinds læreverket i samfunnsfagene kalt «Underveis». Skjøsbergs bind behandler Norges- og verdenshistorie fra 1945 og frem til bokens utgivelse. De to andre historiebindene i denne serien behandler kun stoff fra perioden frem til 1945, og vil følgelig ikke tas med i analysen.

Lærestoffet som handler om den norske velferdsstaten er samlet i lærebokens tredje del, kalt «Norge i etterkrigstiden». Delen er inndelt i fem kapitler, hvorav fire er relevante for denne oppgaven: «Politikken i etterkrigstiden», «Næringsliv og økonomi», «Velferdssamfunnet utvikler seg» og «Livet i Norge forandrer seg».

Det første kapitlet i delen er «Politikken i etterkrigstiden». I likhet med tidligere historiebøker, blir vi innledningsvis forklart at det det var et ganske annet åndsklima i Norge etter krigen.¹⁴³

Det var optimisme i Norge i 1945. Under krigen hadde folk fra alle samfunnslag, politiske partier og landsdeler stått sammen. Alle ville holde denne fellesskapsfølelsen ved like. Og alle var enige om at mye hadde vært galt i mellomkrigstiden i Norge, med arbeidsledighet og fattigdom. Folk skulle få et bedre og tryggere liv.

141 *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen*, s. 184 (Oslo, 1996)

142 *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen*, s. 184 (Oslo, 1996)

143 Alle sitatene frem til neste fotnote er hentet fra Skjøsberg 1999:87-106

Deretter kommer en kort redegjørelse av politikken hvem, hva og hvorfor i etterkrigstiden. Vi blir fortalt at Arbeiderpartiets Einar Gerhardsen dannet en samlingsregjering med representanter fra alle de store politiske partiene og fra Hjemmefrontens ledelse etter Det tredje rikets kapitulasjon. Høsten 1945 var det imidlertid ordinært stortingsvalg, og da fikk Arbeiderpartiet flertall på Stortinget. Det ble dermed dannet en ren Arbeiderparti-regjering med Gerhardsen som statsminister.

Det første underkapittelet heter «Arbeiderpartiets storhetstid». Det fortelles her at Arbeiderpartiet i årene fra 1945 til 1961 hadde rent flertall på Stortinget, hvilket betydde at partiet kunne styre samfunnet omtrent som de ville. Partiet gikk inn for en ganske dramatisk omstrukturering av det norske samfunnet. Hovedlinjene i denne omstruktureringen vinkles på en forholdsvis positiv måte:

Arbeiderpartiet kalte seg et *sosialistisk* parti. Staten skulle bestemme det meste i den økonomiske politikken (...) Velferdsordningene skulle bygges ut, slik at alle skulle få hjelp ved sykdom, uførhet eller arbeidsledighet. Alle skulle ha lik rett til utdanning, uansett hvor i landet de bodde, og uansett hva slags familie de kom fra. For at alt dette skulle være mulig, måtte folk betale mye skatt. Og de som hadde mest, skulle betale mest.

Vi blir dernest fortalt at Arbeiderpartiet har fått mesteparten av æren for fremveksten av den norske velferdsstaten. Det understrekes likevel at vi trolig hadde fått en form for velferdsstat også uten Arbeiderpartiet: «← også de andre partiene var tilhengere av velferdssamfunn. I alle vesteuropeiske land ble det bygd opp velferdsstater, uansett hva slags parti som satt med regjeringen.»

I underkapittelet «Borgerlige regjeringer» går forfatteren deskriptivt og nøytralt gjennom bakgrunnen for det borgerlige gjennombruddet i sekstiårene. Det påpekes at Arbeiderpartiet etter hvert begynte å oppleve økende maktslitasje, og i 1963 fikk opposisjonspartiene en anledning til å kaste partiet ut av regjeringens kontorene. Arbeidsulykken i Kings Bay-gruven på Svalbard førte til at opposisjonspartiene fremmet mistillitsforslag og dermed felte Gerhardsen-regjeringen. Den nye borgerlige samlingsregjeringen satt bare i fire uker før Gerhardsen igjen overtok. Forfatteren betoner likevel at dette skiftet var viktig, for nå hadde de borgerlige partiene vist at de kunne samarbeide. De ble dermed for første gang siden før krigen en reell trussel mot Arbeiderpartiets maktmonopol. Ved valget i 1965 fikk de fire borgerlige partiene til sammen flertall og dannet regjering.

I underkapittelet «Norge endres» understrekes det at det ovennevnte regjeringsskiftet var et

vannskille i norsk etterkrigshistorie. Arbeiderpartiet fikk riktignok regjeringsmakten igjen i 1971, men partiets storhetstid var likevel over:

– partiet fikk store vanskeligheter. Medlemmene var splittet når det gjaldt spørsmålet om Norge skulle bli medlem av EU eller ikke. I partiledelsen var det uenighet og intriger. Mange velgere var lei av Arbeiderpartiets politikk. Folk syntes ofte at partiet hang fast i gamle løsninger fra Gerhardsens dager, og de så seg om etter noe nytt.

Høyre kom så til makten i 1981, og Kåre Willoch fikk statsministerposten. Det fremholdes at dette ble starten på omfattende endringsprosesser i det norske samfunnet. Det fremstilles som at tiden nok var moden for endringer:

I de fem årene han satt ved makten, skjedde det store endringer i Norge. Mange vil si at landet ble mer åpent. Tidligere hadde for eksempel butikkene bare hatt lov til å ha åpent til klokka 17 på hverdager og til klokka 14 på lørdager. Dette ble endret. Det hadde ikke vært lov for andre enn NRK å sende radio- og fjernsynsprogrammer. Også dette ble endret. Det hadde vært vanskelig for folk å få lån til å kjøpe seg bolig. Nå ble det lettere å få lån.

Kanskje hadde det økonomiske frislippet likevel gått en anelse for langt. Vi blir forklart at da Norge gikk inn i en økonomisk krisetid mot slutten av 1980-årene, fikk mange mennesker problemer med å betale lånene tilbake. Den nye «åpenheten» var det likevel ikke bare Høyre og Willoch som ivret for. Det lå noe i tiden. Som forfatteren nevner, gikk også Arbeiderpartiet i 1980- og 1990-årene «– med på at private kunne overta oppgaver som før hadde ligget under staten eller kommunen.» Forfatteren drøfter imidlertid ikke denne utviklingen nærmere.

Den neste delen heter «Næringsliv og økonomi». Kapitlet innledes med et kort sammendrag av hvordan økonomien er blitt styrt i landet etter krigen og frem til bokens utgivelse. Lærebokens fremstilling er nokså nøytral. Forfatteren trekker ikke selv konklusjoner om hvorvidt den førte politikken var fornuftig eller ei, slik som ofte var tilfelle i eldre lærebøker:

I årene etter krigen styrte staten økonomien på en helt annen måte enn vi er vant til i dag. (...) Det lille som var måtte fordeles på en fornuftig og rettferdig måte, og det kunne staten gjøre best, mente de fleste. (...) Systemet ble mindre strengt etter hvert. Men i mange tiår framover hadde staten mer makt over den økonomiske politikken enn vi er vant til i dag. Helt til 1985 bestemte for eksempel myndighetene hvor stor bankrenten skulle være. I dag er det markedet som bestemmer. (...) Staten har fått stadig mindre å si i

den økonomiske politikken.

I det påfølgende underkapittelet kalt «Nye fabrikker – mer produksjon» fortelles det at enigheten var stor om å satse på industriutbygging i Norge etter krigen. Dette ble sett på som et viktig tiltak for å «– få råd til bygge ut velferden for folk.» Deretter bruker forfatteren statens utbygging av jernverket i Mo i Rana som eksempel på Arbeiderpartiets industripolitikk i perioden. Det fremgår av eksempelet at denne politikken hadde både gode og mindre gode sider. Samtidig var det gjerne så som så med lønnsomheten til slike statlige foretak:

Rundt 1965 arbeidet det om lag 3500 på verket. Innbyggertallet i Rana kommune hadde økt fra ca. 9000 til ca. 25 000 (...) Folk flest hadde det godt, men ikke alt var fryd og gammen. Forurensingen var kolossal. I perioder ble klesvask som hang ute til tørk, rødfarget. Fisken forsvant fra Ranafjorden. Jernverket gikk ofte med underskudd. I 1970- og 1980-årene kom krisene stadig oftere, og antallet ansatte ble redusert. I 1991 sysselsatte jernverket bare 900. (...) I 1990 ble det meste av jernverket overtatt av private eiere. Arbeidsledigheten steg.

I underkapittelet «Rikdommer og problemer» går forfatteren gjennom velferdsstatens rolle i norsk oljeindustri. Og da oljekrisen rammet verdensøkonomien i 1973, var vi heldige som hadde oljerikdom. At vi hadde en godt utbygd velferdsstat bidrog mye til at det gikk så bra som det gikk:

Norge ble «kjerringa mot strømmen» i internasjonal økonomisk politikk. Mens bedrifter måtte stenge i andre land, kunne det rike oljelandet Norge støtte bedrifter med økonomiske problemer, slik at folk kunne beholde jobbene sine. Og mens stat og kommune i andre land sa opp folk for å spare penger, ble det ansatt stadig flere i Norge.

Men i 1986 skjedde det motsatte av hva som hendte i 1973. Oljeprisene sank drastisk. Det kom da frem hvor sårbar den norske økonomien, og dermed også velferdsstaten, var blitt ettersom den nå var så avhengige av oljeeksport: «Norge ble rammet av en langvarig krise. Mange bedrifter måtte si opp folk, andre måtte legge ned virksomheten. Stat og kommune ansatte færre. Arbeidsledigheten steg. Bankrentene steg også voldsomt.»

I kapittelet «Velferdssamfunnet utvikler seg», blir det innledningsvis redegjort for den materielle tilstanden i Norge etter krigen. Materielt sett var det begredelige tider:

Det var mangel på nesten alt. Maten var dårlig, selv poteter var det vanskelig å få fatt i. Sko fantes ikke å

få kjøpt. Kjoler ble sydd av laken. Tusenvis av mennesker over hele landet manglet tak over hodet. Så sent som i 1952 manglet ca. 20 % av innbyggerne i Bergen og ca. 25 % av innbyggerne i Trondheim et skikkelig husvære.

Samtidig forteller forfatteren at den generelle levestandarden i Norge hadde sunket med 20-30 prosent sammenlignet med før krigen, at industriproduksjonen var halvert og at deler av landet lå i ruiner. Særlig var Finnmark og Nord-Troms hardt rammet.

I underkapittelet «Tidene blir bedre» forklares det hvordan det sakte men sikkert gikk mot økt levestandard og en lettere tilværelse. Det er først og fremst to forhold læreboken trekker frem i den forbindelse. Det ene er Marshallhjelpen. Men vel så viktig var politikken som ble ført de første årene etter krigen. Denne fremholdes som i all hovedsak fornuftig. Arbeiderpartiregjeringen hadde ført en streng og hard forbrukerpolitikk, men etter hvert kunne hele landet høste fruktene: «I stedet for å bruke penger på varer som folk kunne kjøpe, hadde den brukt det lille som Norge hadde, på å investere i ny industri. (...) Industriproduksjonen steg, Norge solgte flere varer til andre land, og folk fikk bedre lønninger og mer penger mellom hendene. Dermed økte velstanden.»

Men mer velstand var ikke det eneste politiske målet. Mer velstand gav nye muligheter for økt velferd. I underkapittelet «Folketrygden» tar læreboken for seg opprettelsen av en av de aller viktigste grunnpilarene i den norske velferdsstaten. En lang kamp hadde endelig gitt resultater:

Helt siden 1900-tallet hadde det vært et mål for de fleste politikerne å skape en *velferdsstat*, et samfunn der alle innbyggerne kunne være sikre på å bli tatt hånd om og få hjelp dersom det ble nødvendig. I 1967 ble *folketrygden* innført. Folketrygden garanterte at alle som bodde i landet, skulle få en minstepensjon når de ble 70 år. Senere ble alderen senket til 67 år. Dessuten ble alle trygder, for eksempel uføretrygd, arbeidsledighetstrygd og alderstrygd, samlet i ett system.

Det innrømmes likevel til sist om at Norge på denne tiden faktisk lå etter andre europeiske land når det gjaldt å sikre innbyggerne trygde- og velferdsordninger.

Et annet viktig aspekt ved den norske velferdsstaten blir behandlet i kapittelets siste underkapittel kalt «Utdanningssystemet bygges ut». I likhet med gjennomgangen av folketrygden, er også dette underkapittelet nokså deskriptivt. Vi blir forklart at myndighetene har jobbet for å åpne utdanning for stadig bredere lag av befolkningen, samt for å viske ut statusforskjeller mellom yrkesfaglige og allmennfaglige studieretninger. Det drøftes imidlertid ikke nærmere om dette er oppnådd eller ei, og

det nevnes heller ikke noe om politisk uenighet. Det bare beskrives hvilke reformer som er blitt iverksatt og hvordan skoleverket er blitt utvidet gjennom etterkrigstiden og frem til bokens utgivelse.

2.4.3 Analyse av læreverket i samfunnskunnskap

Verket jeg skal analysere fra 1990-tallet er Cappelens trebinds læreverket i samfunnskunnskap kalt «Samfunn 8-10». Det første bindet heter «Ungdom og samfunn», det andre bindet heter «Det norske samfunnet», og det siste bindet heter «Verdier og valg». Bindene er utgitt i henholdsvis 1997, 1998 og 1999. Alle bindene er forfattet av Rolf Mikkelsen, Asle Sveen, Sissel Gråberg Vatn og Svein Aastad.

Det er noe mindre lærestoff om den norske velferdsstaten i dette læreverket enn det som har vært vanlig, og selve begrepet «velferdsstat» brukes ikke noe sted. Stoff om velferdsstaten er spredt over alle de tre bindene. I det første bindet er det delen «Arbeidsliv» som er relevant, i det andre bindet er det delene «Politikk og styring» og «Næringslivet i Norge», og i det tredje bindet er det delen «Rettigheter, plikter og økonomi».

Delen «Arbeidsliv» i verkets første bind handler mye om hvordan staten på ulike måter regulerer det norske arbeidslivet. Holdningen til slik regulering er gjennomgående positiv. I kapittelet «Hvorfor arbeide?» blir vi fortalt at arbeid er så viktig at retten til det er nedfelt i grunnloven. Vi blir forklart at arbeid ikke bare er viktig på grunn av lønnen. Det er også viktig for samfunnet, samt for den enkeltes selvtillit. Det kan dermed fremstå som naturlig og fornuftig at det offentlige påtar seg ansvar for å skaffe folk arbeid.

I kapittelet «Hvem bestemmer på arbeidsplassen?» forklares det at det ikke bare er sjefene og direktørene som bestemmer forhold som for eksempel lønn og arbeidstid. I Norge og i de fleste andre vestlige land blir forholdet mellom arbeidsgiver og arbeidstaker på flere måter regulert gjennom egne lover. Viktigst i så henseende er Arbeidsmiljøloven. I følge denne loven «– skal bedriftene hele tiden prøve å gjøre arbeidsmiljøet bedre.»¹⁴⁴ Vi blir dernest forklart at dette ikke bare begrenser seg til det rent fysiske arbeidsmiljøet. Arbeidsgiverne er pålagt å legge til rette for et godt arbeidsmiljø også psykisk: «Det psykiske miljøet er også viktig – de som er på arbeid skal trives,

144 Alle sitatene frem til neste fotnote er hentet fra Mikkelsen et.al.1997:105-106

arbeidstempoet skal ikke være for høyt, og de ansatte skal føle at de er med på å forme sin egen arbeidssituasjon.»

I læreverkets andre bind er det delen «Politikk og styring» som er relevant. I kapittelet «De politiske partienes programmer» gjøres det rede for hvordan de ulike politiske partiene arbeider i forkant av et stortingsvalg. Ideologi og prinsipper holdes utenfor redegjørelsen. Det skapes dermed et inntrykk av at velferdsstaten vil bestå uansett parti, og at den eneste praktiske forskjellen på hvem som sitter i regjeringen har med hva de ulike partiene har valgt å prioritere. Eksempelvis forklarer forfatteren at:¹⁴⁵

Foran hvert stortingsvalg lager de politiske partiene egne *arbeidsprogram*. Der framhever de hvilke saker de mener er viktigst for landet i de neste fire årene. Ettersom det aldri er nok penger til å gi velgerne alt de ønsker seg, må partiene *prioritere* (velge ut) noen områder de vil satse på (...) For å virke troverdige bør partiene også vise hvordan de vil *finansiere* (skaffe penger til) det de vil satse på.

Deretter presenteres det kort hva de enkelte partiene holdt frem som sine hovedsaker ved forrige stortingsvalg. For eksempel lovet Arbeiderpartiet å kjempe for «– enerom for alle som vil ha det på aldershjem, mer penger til helsevesenet.» og Høyre lovet å kjempe for «– lavere skatter og avgifter for næringslivet, bedre skoler.» Dersom Arbeiderpartiet fikk makten ville altså hovedfokuset være å styrke helsevesenet, mens Høyre ville prioritert skolen sterkere. Hovedinntrykket er at ingen trenger å frykte eller håpe på grunnleggende systemendringer uansett hvem som kommer i regjering.

I det påfølgende kapittelet kalt «Velgere på vandring», blir vi forklart at det i dagens Norge kanskje er enkeltsakene mer enn de store prinsippene som først og fremst er utslagsgivende for hvilke partier folk stemmer på:

Helt fram til 1980-årene var det slik at politiske standpunkter ofte fulgte yrket folk hadde, eller det miljøet de var vokst opp i. (...) Men folk er ikke lenger like partitrofaste. I større grad enn før stemmer de på ulike partier fra valg til valg. Det gjelder særlig yngre velgere. En årsak til dette kan være at nye saker, for eksempel miljøvern, ikke er bundet til spesielle gruppers interesser. Folk skifter dessuten yrke og bosted oftere enn før.

Av disse to kapitlene, kan en få et inntrykk av at Norge er et mer eller mindre avideologisert samfunn. Hverken politikerne eller den øvrige befolkningen later til å være tilhengere av politiske

145 Alle sitatene frem til neste fotnote er hentet fra Mikkelsen et.al. 1998:24-32

idéer som kan true den nåværende samfunnsordningen og velferdsstaten. Det kan dermed fremstå som at alle har velferdsstatsideologien til felles – og så strides det om enkeltsaker.

Kapitlet som heter «Å påvirke politiske avgjørelser» handler om hvordan andre enn politikere kan påvirke politiske avgjørelser. I underkapitlet som heter «Penger og politikk» handler det om næringslivets innflytelse på politikken. Der fremstilles det som en selvfølge at store bedrifter og ledende skikkelser i næringslivet har mer innflytelse enn andre: «Det sier seg selv at jo større betydning enkeltpersoner og bedrifter har for landets økonomi, desto større muligheter har de til å påvirke politikernes vedtak.» Det presenteres også noen eksempler på dette – som det ikke legges opp til videre refleksjon rundt:

Norske skipsredere har truet med å registrere skipene sine under andre lands flagg dersom de ikke får gunstige betingelser i Norge. I 1996 vedtok Stortinget å gi rederiene full skattefrihet. Flertallet på Stortinget har også vedtatt skatteregler som i dag (1998) er slik at du får lavere skatteprosent dersom du tjener mye, særlig på aksjer og verdipapirer. Politikerne har fryktet at rikfolk vil flytte pengene til utlandet dersom skatten er for høy i Norge.

Den neste relevante delen i denne boken heter «Næringslivet i Norge». I underkapitlet «Hvem styrer?» gjøres det rede for hvordan den norske blandingsøkonomien fungerer. Vi blir forklart at den fungerer slik at tilbud og etterspørsel bestemmer hva som selges, og til hvilken pris, men at staten kan regulere dette for eksempel ved hjelp av avgifter eller subsidier. Forfatteren gir så et eksempel for å belyse hvorfor dette i praksis er fornuftig politikk:¹⁴⁶

Et eksempel er sigaretter. Det er helt klart at det er skadelig å røyke, både for den som røyker, og for miljøet rundt. Et middel staten bruker for å få ned røykingen er, er å legge høye avgifter på sigaretter, slik at det skal bli så dyrt å røyke at røykere ønsker å slutte. (...) Dette er det politisk enighet om i Norge.

Det fortelles også at staten på andre måter kan regulere priser på varer og tjenester. Dette gjør staten for «– å sikre at innbyggerne skal ha like rettigheter til militærvesenet, skole og utdanning, helse- og sosialstell.»

Staten lar heller ikke næringslivet styre seg selv helt fritt. Vi blir forklart at det reguleres gjennom lover og regler fastsatt av myndighetene. Dette fremholdes også som fornuftig politikk. Staten kan regulere næringslivet med «– for eksempel skatter, lover om arbeidsmiljø og ved å sette grenser for

146 Alle sitatene frem til neste fotnote er hentet fra Mikkelsen et.al. 1998:90-97

hvordan bedriftene kan gripe inn og ødelegge naturen.» I positive ordelag beskrives det videre hvordan staten på ulike måter også « – hjelper til –», for eksempel ved å «– bruke penger for å minske arbeidsledigheten.» Hvordan velferdsstaten finansieres nevnes med en kort setning til slutt: «Utgiftene finansierer staten blant annet gjennom skatter, avgifter og oljeinntekter.»

Det neste kapittelet i denne delen heter «Arbeid til alle?» Innledningsvis blir vi fortalt at de aller fleste er enige om målet om full sysselsetting. I 1997 var imidlertid fire prosent av de arbeidssøkende arbeidsledige. Vi blir forklart at det reelle tallet trolig er en del høyere.

I underkapittelet «Noen grupper er mer utsatt enn andre» pekes det på hvilke grupper som sliter med høy arbeidsledighet. De under 25 og de over 50, samt innvandrere og flyktninger fra ikke-vestlige land, er overrepresentert på arbeidsledighetsstatistikken. Det antydes at problemet kanskje ikke alltid er velferdsstatens evne til å legge til rette for arbeid. Muligens er noe av dagens arbeidsledighet mer et holdningsproblem, for eksempel blant enkelte arbeidsgivere:

Fordi du ikke har praksis, får du ikke jobb. Og fordi du ikke får jobb, får du heller ikke praksis. De som er eldre, kan bli skjøvet ut fordi det enten ikke er bruk for kunnskapen deres mer, eller fordi de ikke greier å følge med på alle forandringene som skjer. (...) Det har også vært slik på en del arbeidsplasser at de helst vil ansette unge folk, selv om de eldre har massevis av erfaring. (...) Innvandrere og flyktninger fra asiatiske og afrikanske land kan ha vanskeligheter med å få arbeid. En grunn er at noen ikke snakker språket godt nok. De har kanskje heller ikke utdanning som er tilpasset det norske samfunnet. Men dessverre har vi også eksempler på at fordommer, manglende kunnskaper og negative holdninger hos norske arbeidsgivere, spiller inn.

I underkapittelet «Å skape arbeidsplasser er å skape vekst» understrekes det igjen at alle er enige om den overordnede målsettingen om å få flest mulig i arbeid. Midlene for å få dette til er imidlertid gjenstand for debatt: «Én måte å gjøre dette på er at det blir opprettet flere stillinger i stat og kommune, for eksempel innenfor helsesektoren. (...) En annen måte å skape arbeidsplasser på er legge forholdene til rette for at det private næringslivet skal skyte fart.»

I underkapittelet «Hjelp til dem som ikke får arbeid» fortelles det at myndighetene forsøker å legge til rette for at alle skal ha arbeid. Det er likevel de som av ulike grunner ikke har det. Det fremheves at «Da har samfunnet et ansvar slik at de får hjelp». Deretter gjøres det rede for hvordan staten forsøker å hjelpe dem som av ulike grunner har falt utenfor arbeidslivet. Det ene punktet som nevnes er utdanning. Det forklares at stadig flere tar utdanning utover grunnskolen. Dette er bra, for

kravene til kunnskap er blitt stadig større, og derfor er utdanning viktig for enhver yrkeskarriere. Det skrives imidlertid ingenting om hvordan staten legger til rette for at folk skal ta utdanning. Det kan dermed fremstå som at det tas for gitt at alle vet at det er det offentlige skolevesenet som i dag er hovedtilbyder av utdanning i det norske samfunnet – og at alle er enige om at slik bør det være.

Det andre punktet som nevnes er såkalte arbeidsmarkedstiltak. Det tegnes bare et svakt omriss av hva dette egentlig er. Det er tiltak staten setter i gang for å gi arbeidsledige « – noe å gjøre – », og det er et alternativ til å «– la folk gå ledige og betale dem trygd –».

Det tredje punktet som nevnes er uføretrygd. Det forklares at dette er utveien for de som har så alvorlige helseproblemer at de ikke kan ha ordinært arbeid. Vi gjøres oppmerksom på at «Det viser seg å være lettere å bli uføretrygdet i perioder når det er høy arbeidsledighet.», men dette forklares ikke noe nærmere.

Det fjerde og siste punktet er arbeidsledighetstrygd. Igjen er det forholdsvis knapt med informasjon som presenteres. Det eneste som forklares under dette punktet er at «Den som er helt uten arbeid og ikke får hjelp i form av utdanning eller arbeidsmarkedstiltak, får økonomisk støtte etter visse regler.»

Læreverkets siste bind heter «Verdier og valg». I delen som heter «Rettigheter, plikter og økonomi» er det hovedsakelig kapittelet «Økonomi og penger» som er relevant. I underkapittelet «Tilbud og etterspørsel» gjøres det rede for hva det innebærer å leve i et markedsøkonomisk system. Det forklares kort og enkelt: «Mange land i verden har det vi kaller *markedsøkonomi*. Det betyr at prisen og dermed verdien på en vare eller tjeneste blir bestemt av etterspørselen. Hvis en vare eller tjeneste blir kraftig etterspurt, går ofte prisen på varen opp. Når etterspørselen synker, får det ofte tilsvarende virkning på prisen.»¹⁴⁷

I det neste underkapittelet, «Planøkonomi og blandingsøkonomi», forklarer forfatteren at planøkonomi er det motsatte av markedsøkonomi. Forfatteren går ganske langt i å forvise planøkonomien til historiens skraphaug: «Historien forteller oss at slik full planlegging eller regulering ikke var like vellykket på alle områder. Ideen om *full* regulering er nærmest forkastet, men selve ideen om regulering lever.» Det neste punktet er blandingsøkonomi. Vi blir forklart at myndighetene i mange land driver delvis regulering av økonomien, og det synes å være fornuftig.

147 Alle sitatene frem til neste fotnote er hentet fra Mikkelsen et.al. 1999:22-28

Hensikten er da å regulere økonomien slik at det kommer allmennheten til gode: «Det kan for eksempel dreie seg om å sikre alle som lever der, rimelig mat, rimelig husvære, rimelig helse og liknende.» Det påpekes til sist at «Norge har en blandingsøkonomi.»

Det neste underkapittelet heter «Offentlig og privat sektor» og handler i all hovedsak om hvilke oppgaver som er tillagt det offentlige i Norge. Det konstateres at det ikke hersker uenighet om at institusjoner som rettsvesen, politi og forsvar må være offentlig. I Norge har imidlertid det offentlige ansvar for langt mer enn dette: Det er for eksempel hovedsakelig det offentlige som driver virksomheten på sykehus, pleiehjem og skoler. Det forklares så at det er noe uenighet om hvilke oppgaver og funksjoner som bør drives av det offentlige. Forfatteren spør leseren: «I mange land diskuteres det om helsevesenet skal være privat eller offentlig. Hva mener du?» Spørsmålet får nærmest karakter av å være et retorisk spørsmål, ettersom debatten offentlig versus privat ikke er blitt drøftet prinsipielt noe sted tidligere i boken. Det er derfor ikke lagt et særlig godt grunnlag for å kunne reflektere over spørsmålet.

Det fortelles videre at det offentlige også eier en rekke bedrifter. Norsk Hydro og Statoil nevnes som eksempler på det. Læreboken mener tydeligvis at det er fornuftig at staten har hovedeierandelen i slike nasjonale hjørnesteinsbedrifter:

Statoil er bygd opp for å sikre at den norske oljerikdommen kommer flest mulig i samfunnet til gode. Det er ikke lenge siden en først fant olje i Nordsjøen, i 1969. Siden den gang har mange millioner liter olje blitt pumpet opp og solgt. Dette salget har brakt store pengesummer inn i det norske samfunnet.

Fjerde kapittel i delen «Rettigheter, plikter og økonomi» heter «Statens økonomi». Kapittelet innledes med et utklipp fra VG i etterkant av statsbudsjettet for 1999, hvor avisen presenterer statsbudsjettet som en regning fra staten til landets innbyggere. Læreboken er kritisk til denne måten å fremstille det på. Vi bør nok heller se det fra en annen vinkel:

VG kunne valgt å presentere det motsatt, som en *gave* til fellesskapet eller et *bidrag* fra oss med skolepenger, helsepenger, veipenger og alt det andre som pengene brukes til. (...) Kanskje ville VG og de som lager avisen, noe med å presentere budsjettet som en regning i stedet for en gave? Kanskje hadde de ikke tenkt så nøye over hvordan de presenterte statsbudsjettet?

I underkapittelet «Hva brukes pengene til?» går det deskriptivt gjennom hva staten bruker pengene

på og hvordan staten får inntekter. Forfatteren nevner utgifter til drift av grunnskoler, videregående skoler og sykehus. Resten overlates til et diagram. Dernest blir vi forklart at staten – i tillegg til skatt – også får inntekter fra arbeidsgiveravgift, trygdeavgift, avgifter på varer, samt olje- og gassutvinning. Det går ikke i detaljer. Også her overlates det meste til et diagram.

I det neste underkapittelet, «For lite eller for mye skatt», lærer vi at vi bør verdsette den norske velferdsstaten. I underkapittelet er det en tabell som viser prosentvis de offentlige utgiftene i forhold til bruttonasjonalproduktet i Norge og en del andre land. Vi blir forklart at dette er et omtrentlig mål på hvor høy skattebyrden er i de ulike landene. Det fremgår da at skattebyrden i Norge og Norden er langt høyere enn den er i for eksempel USA. Det høye skattenivået legitimeres slik:

Hurra, vi flytter dit, tenker kanskje noen. Lurt å tenke seg om, sier vi. Hvorfor det? I USA må hver person og familie betale store summer i forsikringspremier. De må forsikre seg mot sykdom, for helsevesenet er ikke fritt som hos oss. De må forsikre seg mot ulykker, for det finnes ingen uførepensjon som i Norge. Mange andre trygdeordninger finnes heller ikke eller er dårligere enn i Norge. Det koster å gå på mange av skolene, særlig gode skoler.

Underteksten her er at vi bør foretrekke en stor skattebyrde og en godt utbygget velferdsstat fremfor et system av amerikansk type. Det presenteres ingen argumenter for at den amerikanske samfunnsmodellen av noen oppfattes som bedre og mer rettferdig. En kan dermed få inntrykk av at det eneste argumentet for et slikt system er lavere skatt. Lavere skatt er imidlertid kanskje ikke verdt det når en tenker på alt vi får igjen for skattepengene.

2.4.4 Konklusjon

Læreverket i historie

Fremstillingen av velferdsstaten i historieboken fra 1990-tallet er kanskje noe mindre konflikt- og problemorientert enn i læreverkene fra 1980-tallet. Det noe oppdragende preget er derimot fortsatt til stede, om enn muligens noe svakere i denne boken.

Politisk uenighet omkring velferdsstaten er det ikke særlig fokus på i denne læreboken. De fleste lærebøkene til nå har for eksempel nevnt at det stod noe strid om Arbeiderpartiets økonomiske politikk i etterkrigstiden. Det nevnes ikke i denne boken. Det fremgår at partiene har kjempet om

regjeringsmakten, men læreboken forklarer ikke nærmere hva uenighetene har bestått i. Læreboken fremhever også at vi trolig hadde fått en velferdsstat selv uten sosialdemokratisk styre i etterkrigstiden. Når dette konstateres samtidig som det omtrent ikke gjøres rede for ulike syn på velferdsstaten, kan det fremstå som at utviklingen ville fått omtrent samme retning uansett.

Det er også et mindre tydelig problemfokus i denne boken. Det går nokså deskriptivt til verks både når det gjelder fremveksten av velferdsstaten de første etterkrigsårene, og når det gjelder forandringene i det norske samfunnet og i velferdsstaten fra 1980-årene av. Det fremgår riktignok at Arbeiderpartiets industripolitikk i etterkrigstiden kanskje ikke alltid var like vellykket. Det fremgår også at nedgangstidene på 1970- og 1980-tallet bar med seg utfordringer for velferdsstaten som ikke umiddelbart lot seg løse. Men læreboken åpner i liten grad for drøfting, og det problematiseres ikke rundt andre områder som for eksempel folketrygden, enhetsskolen og «frislippet» av markedskreftene i åttiårene. De bare beskrives.

Som nevnt, er det oppdragende preget fortsatt til stede. Grunntonen i fremstillingen av velferdsstaten er i stor grad positiv, men læreboken er muligens noe mindre argumenterende enn tidligere lærebøker. Likevel drøftes det lite og det presenteres få motstridende synspunkter omkring velferdsstaten. Dermed kan fremveksten av velferdsstaten virke nærmest som en naturlig utvikling som bortimot alle var enige i. Det er dermed også lite ved fremstillingen som kan anspore til nærmere refleksjon rundt denne utviklingen.

Læreverket i samfunnskunnskap

Fremstillingen av velferdsstaten i dette læreverket er omtrent på samme nivå som læreboken i historie når det gjelder konflikt- og problemfokus. I likhet med historieboken, er heller ikke dette læreverket særlig drøftende i sin fremstilling av velferdsstaten. Fremstillingen er preget av å være deskriptiv og en anelse oppdragende. Muligens virker den noe mer oppdragende enn læreboken i historie.

Fremstillingen av velferdsstaten i dette verket er generelt preget av et relativt lavt konfliktfokus. Det fremgår at det er politisk uenighet om midlene for å oppnå målet om full sysselsetting. Det fremgår også at det er uenighet om velferdsstaten burde suppleres mer med private løsninger eller ikke. Men problemstillingene drøftes ikke nærmere. Heller ikke i lærebokens gjennomgang av de politiske partienes programmer, drøftes de mer prinsipielle forskjellene på de politiske partiene. Dermed er det vanskelig å danne seg selvstendige meninger om problemstillingene som læreverket reiser.

Fremstillingen av velferdsstaten i dette verket er relativt lite problemfokuset. Det nevnes at arbeidsledighet er mer utbredt blant visse samfunnsgrupper, men bortsett fra det fremstår ikke den norske velferdsstaten som særlig overbelastet med utfordringer.

De fleste temaene i presentasjonen av velferdsstaten behandles nokså deskriptivt, men med en oppdragende undertone. Statlig regulering av arbeids- og næringsliv fremstår som et gode. Det samme gjør enhetsskolen og statlig eierskap av for eksempel Statoil. Det fremstår videre som nokså innlysende at bør skal ha et godt utbygd trygdevesen og et godt og gratis helsevesen. Det kommer tydelig frem i læreverket at alt dette koster. Men det høye skatte- og avgiftsnivået fremstår som verdt det.

Oppsummering

Læreverkene fra 1990-tallet er altså muligens noe mindre problem- og konfliktorienterte enn lærebøkene fra 1980-tallet. Det kommer frem at politisk uenighet om velferdsstaten eksisterer, men det underkommuniseres kanskje noe mer enn i bøkene fra åttiårene. Det samme gjelder for problemer og utfordringer velferdsstaten både har og har hatt. Velferdsstatens fremtid virker dermed kanskje sikrere nå enn i bøkene på 1980-tallet.

Samtidig gir ikke verkene særlig bredt grunnlag for refleksjon rundt den norske velferdsstatens fremvekst og videre utvikling: Det drøftes generelt lite. Mye av fremstillingen i begge bøkene er følgelig ganske deskriptiv. På samme tid er den en anelse førende. Det legges opp til at man skal anse velferdsstaten som en fornuftig samfunnsordning. Den gir oss mange goder vi kanskje ikke bør ta for gitt. Et relativt høyt skatte- og avgiftsnivå er prisen vi må betale, men det er velferdsstaten verdt.

Lærebøkene og læreplanens mål

Punktet fra M74 og M87 om konfliktforståelse og konfliktløsning, er ikke med i den nye læreplanen. Men den legger enda mer uttalt vekt på selvstendig og kritisk tenkning. Ifølge læreplanen, skal samfunnsfagene gi elevene innsikt i hvordan de valgene som gjøres i dag kan påvirke fremtiden. Samfunnsfagene skal også bidra til utvikle å elevenes evne til å vurdere sosiale og politiske utfordringer.¹⁴⁸

148 *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen*: s. 178-187

At konfliktforståelse og konfliktløsning ikke lenger er et eget punkt i læreplanen, kan kanskje være en forklaring på hvorfor dette aspektet betones noe mindre i disse lærebøkene. Det kan kanskje også til dels forklare hvorfor fokuset på problemer og utfordringer er noe lavere. Der det er et problem, er det som regel også en konflikt. Indirekte legger likevel læreplanen opp til at begge deler bør tas opp. For å kunne vurdere sosiale og politiske utfordringer selvstendig, må en vite hvor uenigheten ligger, samt bakgrunnen for den. Det er kanskje tvilsomt om dette kommer tilstrekkelig klart frem i disse lærebøkene. Fremstillingen er som vist ikke blottet for presentasjoner av utfordringer og uenighet, men det er forholdsvis lite av det. Samtidig er det kanskje også vanskelig å vurdere politiske utfordringer selvstendig når lærebokens fremstilling er deskriptiv og i tillegg førende.

DEL III: DRØFTING

3.1 Utviklingslinjer i lærebøkene

I et historisk perspektiv er de førti årene denne oppgaven spenner over kort. Men i vår tidsalder endrer verden seg gjennomgripende på kortere tid enn i noen tidligere epoker i historien. Både verdenssamfunnet og det norske samfunnet har endret seg vesentlig i løpet av disse relativt få årene. Med dette i bakhodet skulle en i utgangspunktet kanskje tro at lærebøkene presentasjon av den norske velferdsstaten også hadde endret seg betraktelig. Analysen viser imidlertid at «betraktelig» muligens er et for sterkt uttrykk. Nye momenter er blitt tillagt mer vekt, samtidig som andre igjen er blitt tillagt mindre. Det er like fullt visse grunnleggende trekk ved lærebøkene fremstilling som har endret seg forholdsvis lite.

Sekstiårenes lærebøker er preget av en harmonisk og deskriptiv fremstillingsmåte. Følgelig fokuseres det lite på konflikter, uenigheter og utfordringer knyttet til velferdsstaten. Det fokuseres i stedet hovedsaklig på konsensus og hvor mye bedre alt er blitt. Følgelig bærer fremstillingen preg av en viss ærbødighet overfor den sosialdemokratiske samfunnsordningen som vokste frem i etterkrigstiden – med velferdsstaten som sitt fremste uttrykk. Denne fremstillingsmåten kan ha ført til at velferdsstaten og dens idégrunnlag ble oppfattet som allment fornuftig. Følgelig kan velferdsstaten i sin daværende form ha blitt oppfattet som nokså selvsagt også for fremtiden.

Lærebøkene fra syttiårene er generelt noe mer konflikt- og problemorienterte. Det har til en viss grad fått konsekvenser for fremstillingen av velferdsstaten: En får et sterkere inntrykk av at det finnes uenighet, problemer og utfordringer knyttet til dens utforming. Dette må imidlertid ikke overdrives. Det er ikke konflikter og utfordringer som har hovedfokus i bøkene behandling av velferdsstaten. Mesteparten av temaet fremstilles deskriptivt med henvisninger til bred konsensus. Samtidig har fremstillingen en viss undertone av oppdragelse i velferdsstatsideologi. Sett under ett, kan nok lærebøkene fra syttiårene ha skapt et litt annet inntrykk av velferdsstaten enn lærebøkene fra sekstiårene. Kan hende velferdsstaten ikke ble oppfattet som like fullkommen og selvsagt også for fremtiden. Likevel kan nok den noe oppdragende tonen ha gitt elevene en viss oppfatning om at den heller bør bygges videre og utbedres fremfor å bygges ned.

I lærebøkene fra åttiårene er konflikt- og problemorienteringen sterkere til stede enn i lærebøkene

fra syttiårene. Det fremgår at velferdsstaten er blitt utsatt for økende kritikk. Kritikken har heller ikke bare rettet seg mot enkelte sider ved velferdsstaten. Den har også vært rettet mot velferdsstaten som helhet – og som ideologi. Samtidig kommer det enda tydeligere frem at velferdsstaten ikke er en problemløs samfunnsordning – og trolig aldri kommer til å bli det heller: Når noen problemer er løst kommer nye til. Men heller ikke disse lærebøkernes konflikt- og problemfokus bør overdrives. Det deskriptive og harmoniske preget er merkbart også i disse lærebøkene. Det er også den noe oppdragende stilen. Det beskrives og argumenteres generelt mer enn det drøftes nøytralt. Sett under ett, kan nok fremstillingen i åttiårenes lærebøker ha skapt et enda sterkere inntrykk av at velferdsstaten ikke er fullkommen og at dens fremtid kan være usikker. Den noe argumenterende og oppdragende stilen – som særlig preger læreverket i samfunnskunnskap – kan nok likevel ha ført til at elevene har vurdert velferdsstaten som et gode en bør kjempe for å beholde.

Lærebøkene fra nittiårene har generelt et noe lavere fokus på konflikter og problemer enn lærebøkene fra åttiårene. Dette viser seg også i lærebøkernes presentasjon av velferdsstaten. Det er bortimot ingen henvisninger til mer prinsipiell uenighet om velferdsstaten, slik som i åttiårenes lærebøker. De uenighetene som skisseres handler mer om hvilke midler som skal brukes for å oppnå målene, som det ifølge lærebøkene er bred enighet om. Samtidig vises det mindre til problemområder innenfor velferdsstaten enn det gjøres i lærebøkene fra åttiårene. Den oppdragende og argumenterende stilen virker også mindre utpreget i disse lærebøkene. Den er likevel merkbar. Mye av lærebøkernes fremstilling bærer fortsatt preg av beskrivelse fremfor drøfting. Sett under ett, kan nok disse lærebøkernes ha skapt et mer harmonisk inntrykk av velferdsstaten enn åttiårenes lærebøker. Følgelig kan det tenkes at elevene i større grad igjen har vurdert velferdsstaten som en mer eller mindre selvsagt samfunnsordning også for fremtiden. Lærebøkernes noe førende stil kan ha forsterket det inntrykket ytterligere.

For å oppsummere endringene kort: Velferdsstaten har gått fra å være en samfunnsmodell relativt fri for problemer og konflikter til å bli stadig mer utfordret av problemer og uenighet – for så å ende opp nærmere i utgangspunktet igjen. Hvordan kan dette forklares?

For å oppsummere likhetene kort: Velferdsstaten ses på som fornuft satt i system. Systemet kan nok utbedres, men idéen – fornuften bak systemet – er nesten uangripelig. Hvordan kan dette forklares?

3.2 Forklaring på utviklingslinjene

«Nå er læreplanene som oftest så romslige i sine formuleringer – rammeplaner som det heter – at egentlig står lærebokforfattere og forlag ganske fritt. Det er bare det at få benytter seg av det, eller har fantasi nok til å gå nye veier.»¹⁴⁹

Dette sitatet er hentet fra en artikkel skrevet av en lærebokforfatter. Sitatet bekrefter på mange måter det kompliserte samspillet mellom forfatter, forlag, læreplan og samfunn som er i virke når en lærebok lages. Jeg har dessverre ikke innsyn i forfatternes personlige holdninger eller prosessen bak de enkelte læreverkene i forlagene. Det er derfor de to siste punktene – læreplan og samfunnsforhold – som vil drøftes nærmere her.

3.2.1 Lærebøkene og læreplanene

I Forsøksplanen legges det stor vekt på fellesskap og samarbeid. I lærebøkene fra sekstiårene, fanges dette opp ved at velferdsstaten presenteres som et nasjonalt fellesprosjekt det både er og har vært bred enighet om. Vekten på fellesskap og samarbeid i læreplanen kan ha vært noe av grunnen til at lærebøkene er såpass harmonipregede, og at uenighet og konflikt dermed underkommuniseres. Samtidig legger ikke Forsøksplanen i like stor grad som senere læreplaner opp til kritisk og selvstendig tenkning hos elevene. Det kan nok til dels forklare hvorfor lærebøkene er deskriptive og lite drøftende i sin fremstilling av velferdsstaten.

I M74 legges det større vekt på kritisk tilnærming og konflikt. I lærebøkene fra syttiårene fanges dette opp med et større fokus på uenigheter og problemer knyttet til velferdsstatens fortid og samtid. Det er derimot vanskeligere å forklare ut i fra læreplanen hvorfor mye av fremstillingen fremdeles er forholdsvis deskriptiv og harmonipreget, samt hvorfor lærebøkene er noe ukritiske og unyanserte i forhold til velferdsstaten: Det betones flere steder i læreplanen at skolens undervisning skal gi elevene grunnlag for å danne selvstendige meninger. Likevel er det oppdragende momenter i læreplanen som kan bidra til å forklare lærebøkernes fremstilling. For eksempel: «Av hensyn til samfunnet og fellesskapet må den enkelte ofte slå av på sine personlige krav til fri utfoldelse. Samtidig som elevene øves opp til felles ansvar, må de lære å sette pris på de goder som et

149 Johnsen et al. 1997:35

velordnet samfunn yter til gjengjeld.»¹⁵⁰

M87 vektlegger også konflikt, og det er et sterkere fokus på å styrke elevenes evne til selvstendig vurdering. Disse føringene kommer til uttrykk i lærebøkene fra åttiårene ved at de er mer konflikt- og problemorienterte enn tidligere. Oppdragende passuser som kan knyttes til velferdsstaten, er det samtidig mindre av i denne læreplanen. Det blir dermed vanskeligere å forklare hvorfor også disse lærebøkene har elementer av oppdragelse i sin fremstilling. Læreplanen står kanskje ikke helt i motstrid med det oppdragende likevel: «En må hjelpe elevene til å få innsikt i det idégrunnlaget demokratiet bygger på, og drøfte hvordan det kommer og bør komme til uttrykk på ulike områder.»¹⁵¹

I motsetning til i mønsterplanene, er ikke konflikt og konfliktforståelse et eget punkt i de felles målene for samfunnsfagene i L97. Dette kan nok til dels forklare hvorfor lærebøkene fra nittiårene har et noe mindre fokus på dette. Det presiseres likevel i like stor grad som før – hvis ikke i større grad – at arbeidet med samfunnsfagene skal gjøre elevene i stand til å tenke kritisk og selvstendig, og at de skal kunne gjøre grunngitte valg på grunnlag av det. Det er dermed igjen vanskelig å forklare hvorfor lærebøkens fremstilling av velferdsstaten fortsatt har et visst tilsnitt av oppdragelse, samtidig som de er mer deskriptive enn drøftende. Kanskje forklaringen finnes andre steder enn i læreplanen.

Som den siterte lærebokforfatteren påpekte, gir læreplanenes generelle formuleringer et vidt rom for forlagene og forfatterne. Lærebøker kan følgelig være meget forskjellige både i utforming og stil, men likevel være innenfor læreplanens rammer. Læreplanen kan dermed bare til en viss grad forklare lærebøkens fremstilling. Derfor kan det også være hensiktsmessig å se nærmere på noen generelle samfunnsforhold og tankemønster i samtiden som kan ha hatt innvirkning på lærebøkens fremstilling av velferdsstaten.

3.2.2 Lærebøkene og samfunnet

Den sosialdemokratiske visjonen om den omfattende og utjevne velferdsstaten var på mange måter blitt en realitet i sekstiårene. Samtidig gav den sterke økonomiske veksten og kontrasten til den første etterkrigstidens armod grobunn for et åndsklima preget av trygghetsfølelse og

150 *Mønsterplan for grunnskolen*: s. 181 (Oslo, 1974)

151 *Mønsterplan for grunnskolen*: s. 236 (Oslo, 1987)

fremtidsoptimisme. Disse tankemønstrene kan nok ha blitt forsterket av det politiske klimaet i samtiden, som var mindre polarisert enn det hadde vært – og skulle bli. De grunnleggende idéene bak den sosialdemokratiske velferdsstaten – like muligheter, sosial trygghet og utjevning – var det forholdsvis bred enighet om, også blant høyrepolitikere.¹⁵² Lærebøkene fra 1960-tallet må ses mot denne bakgrunnen – og da fanger de grunnstemningene i tiden ganske godt: Norge er et godt samfunn å leve i med en fornuftig samfunnsordning. Slik vil det trolig forbli i uoverskuelig fremtid.

Syttiårene markerte på flere områder inngangen til en ny, kanskje mer usikker tidsalder. Den sammenhengende økonomiske vekstperioden som hadde vedvart siden krigens slutt, begynte gradvis å avta og stagnerte mot slutten av tiåret.¹⁵³ Dette skapte økende tvil om hvorvidt veksten i de offentlige utgiftene kunne fortsette. Velferdsstaten kom således under et visst press.¹⁵⁴ På samme tid kom det også andre tegn på at den «sosialdemokratiske orden»¹⁵⁵ hadde begynt å vakle. De yngre velgerne hadde ikke det samme trofaste forholdet til Arbeiderpartiet som store deler av den eldre generasjonen, og partiet mistet stemmer både til høyre og til venstre.¹⁵⁶ Samtidig var det generelle konfliktnivået i samfunnet blitt noe høyere. Dette kom til uttrykk både til høyre og til venstre for den sosialdemokratiske orden, med blant annet økt radikal venstreaktivisme og stiftelsen av Anders Langes parti. Til tross for en viss polarisering, ble ikke majoritetens holdninger i utstrakt grad preget. I alle fall ikke i forhold til velferdsstaten. Oppslutningen om velferdsstaten og troen på statlige løsninger var gjennomgående sterk også i denne perioden.

Det økte konfliktnivået i samfunnet sammen med tegn i tiden – som kanskje pekte hen mot en mer usikker fremtid – kan nok være forklaringer på at både læreplanen og lærebøkene oppdaterte seg på disse punktene. Konflikter og problemer er likevel ikke, som vist, det som preger lærebøkene mest. Men det var heller ikke det som preget samfunnet som helhet i denne perioden. Lærebøkene fremstår ikke som talerør for noen av ytterpunktene, men som talerør for en velferdsstatsideologi det store flertallet stilte seg bak. Følgelig var nok ikke lærebøkene i utakt med de rådende tankene i tiden – selv om det gjerne kan ha blitt oppfattet slik av fløygrupperinger til høyre eller venstre.

Tendensene som kom til syne i syttiårene ble mer markerte i åttiårene. Den økonomiske veksten gikk mer i bølger og sett under ett var gjennomsnittsveksten langt lavere enn på syttitallet.¹⁵⁷

152 Jenssen 1994:5

153 Grund et al 1995:33

154 Jenssen 1994:9

155 Berge Furres betegnelse. Se Furre 1999:149-153

156 Dølvik 2007:22-23

157 Furre 2000:279

Samtidig ble det politiske liv mer polarisert i takt med at internasjonale nyliberalistiske strømninger gjorde seg enda sterkere gjeldende også i Norge. Særlig den sosialdemokratiske økonomiske politikken ble utsatt for mer og sterkere kritikk. De nye tankene i tiden kom til konkret uttrykk med Willoch-regjeringens dereguleringspolitikk, men også de mer grunnleggende rammene for velferdsstaten kom i et kritisk søkelys.¹⁵⁸ Befolkningen som helhet var åpenbart enig i deler av den nyliberalistiske kritikken av velferdsstaten, og den fikk også en viss klangbunn på venstresiden.¹⁵⁹ Den mest radikale kritikken hadde likevel forholdsvis få støttespillere. Utviklingen mot en friere markedsøkonomi hadde ikke svekket oppslutningen om andre aspekter ved velferdsstaten.¹⁶⁰

Det vedvarende konfliktnivået, økonomiske nedgangstider, høyrebølgen og den noe økte polariseringen i politikken kan bidra til å forklare hvorfor konflikter og problemer betones enda sterkere i lærebøkene fra åttiårene. Den nyliberalistiske kritikken mot velferdsstaten kan kanskje også til dels forklare det noe oppdragende preget. Ettersom flertallets holdninger til velferdsstaten ikke hadde endret seg grunnleggende og velferdsstaten enda ikke var blitt bygd ned i vesentlig grad, kunne forfatterne igjen stille seg på flertallets side uten å bli beskyldt for å være hverken reaksjonære eller ute av takt med sin tid.

Nittiårene markerte ingen brudd med tendensene fra åttiårene. Det var økonomisk vekst, men den var ustabil.¹⁶¹ Nyliberalistisk ideologi hadde til en viss grad blitt felles tankegodt i politikken, men likevel var dette kombinert med en velferdsstatsideologi som stort sett også kan sies å ha vært felles for de fleste partiene. Ytterligere liberalisering av økonomien førte ikke til noen omfattende nedbygging av velferdsstaten i denne perioden.¹⁶² Derfor opplevdes kanskje velferdsstaten som mindre truet nå; den hadde overlevd åttiårene og lite tydet på at partiene – med et mulig unntak for Fremskrittspartiet – gikk inn for radikale endringer av den.¹⁶³ Det hadde nok kostet mange stemmer: Blant de aller fleste ble velferdsstaten fortsatt ansett som en levedyktig og fornuftig samfunnsmodell.¹⁶⁴

Det noe lavere konflikt- og problemfokus i lærebøkene fra nittiårene kan ses i sammenheng med den nokså stabile oppslutningen om velferdsstaten. I åttiårene hadde det bredt seg en viss frykt for

158 Dølvik 2007:24-25

159 Dølvik 2007:27

160 Jenssen 1994:20-25

161 Furre 2000:307-312

162 Furre 2000:313-317 og 324

163 Dølvik: 2007:36-38

164 Christiansen & Åmark 2006:354, Jenssen & Martinussen (red.) 1994:1ff

at den nyliberalistiske ideologien skulle kapre folket og dermed skape Thatcher-lignende tilstander i Norge.¹⁶⁵ På nittitallet fremstod kanskje denne trusselen mot velferdsstaten som mindre reell. En erfarte at velferdsstaten bestod – og til og med ble videre utbygd – trass kritikk.¹⁶⁶ Dette kan kanskje også bidra til å forklare det litt nedtonede oppdragerpreget i nittiårenes lærebøker. Kanskje opplevdes det ikke like nødvendig å legitimere velferdsstaten i samme grad som før. Særlig ikke ettersom de brede lag av befolkningen fortsatt stod sterkt bak den.

Lærebøkene har hatt en positiv grunninnstilling til velferdsstaten helt fra sekstiårene og frem til årtusenskiftet. Gjennom hele perioden har læreplanenes noe generelle målbeskrivelser tillatt dette. Samtidig har de rådende folkelige og politiske oppfatningene av velferdsstaten gitt ryggdekning for en slik innstilling.

165 Dølvik 2007:36

166 Fløtten 2007:76-77

3.3 Sammendrag og perspektiv

Innledningsvis i denne oppgaven fremsatte jeg en hypotese basert på Staffan Selanders utsagn om at læreplaner og lærebøker gir uttrykk for samtidens rådende oppfatninger om kunnskap og moral. Hypotesen var som følger: Lærebøkernes bilde av velferdsstaten er sammenfallende med den rådende oppfatningen av velferdsstaten i samtiden. Eventuelle endringer av dette bildet skyldes endrede oppfatninger av velferdsstaten i samfunnet generelt.

Funnene i denne oppgaven kan tyde på at hypotesen stemmer. Den positive grunnholdningen til velferdsstaten i lærebøkene har vedvart med noenlunde samme styrke gjennom hele perioden. Mye tyder også på at folk og politikere flest – i større eller mindre grad og mer eller mindre bevisst – har delt denne grunnholdningen. Både befolkningen og lærebøkene har tidvis vært kritiske til ulike sider ved velferdsstaten, men sjelden til velferdsstaten som helhet – eller som idé.

Denne oppgaven kommer bare et stykke på vei når det gjelder å forklare lærebøkernes fremstilling. For å oppnå en bredere forståelse, er det flere punkter enn de jeg har drøftet som burde granskes. For det er ingen selvfølge at lærebøker nødvendigvis må være i tråd med de rådende oppfatningene i samfunnet. Læreplanene gir også et nokså vidt rom for ulike typer fremstillinger. Således kommer samfunnsmessige og læreplanmessige forklaringer til kort. Et bredere bilde ville blitt dannet med større innsikt i lærebokforfatterens holdninger, arbeidsmåter og prosessen bak læreverkene i forlagene. På det mer generelle plan finnes det noe stoff om dette,¹⁶⁷ men det kunne vært belysende med studier som gransket dette nærmere med utgangspunkt i et eller flere spesifikke tema – for eksempel velferdsstaten.

Et spørsmål jeg fremsatte innledningsvis, var om lærebøkene gir en objektiv og nøytral fremstilling av velferdsstaten. I alle lærebøkene jeg har undersøkt er fremstilling av velferdsstaten noe deskriptiv med et visst islett av oppdragelse. I de fleste lærebøkene skinner det i større eller mindre grad gjennom, at velferdsstaten – både som samfunnsmodell og idé – bør anses som grunnleggende fornuftig. Altså må nok svaret på spørsmålet bli nei.

Som jeg har vært inne på, er det ingen selvfølge at det måtte bli slik. Det er ingen objektiv sannhet at en velferdsstat av norsk modell nødvendigvis er den eneste rette oppskriften for et sunt og godt samfunn. Mennesker med et mer rendyrket liberalistisk eller sosialistisk ståsted for eksempel, ville

¹⁶⁷ Se for eksempel: Johnsen (red.) 1999:48-121; Johnsen et al. 1997:30-37

nok forfektet et annet syn på den norske velferdsstaten enn det lærebøkene gjør. For å sette de norske lærebøkernes presentasjon av velferdsstaten i et bredere perspektiv, kunne det derfor vært interessant å granske synet på statlig velferd i andre lands lærebøker. Kanskje særlig i amerikanske lærebøker, ettersom de norske lærebøkene ofte trekker USA frem som et motstykke til den norske velferdsstatsmodellen. Det kunne også vært interessant å studere temaets fremstilling i lærebøker for den videregående skolen for å se om det er kontinuitet eller brudd i forhold til ungdomsskolens lærebøker.

Til tross for noen grunnleggende likheter i lærebøkernes fremstilling av velferdsstaten, har det foregått en viss utvikling. I takt med endringer i læreplaner og samfunnsforhold, har velferdsstaten gått fra å være en samfunnsmodell relativt fri for problemer og konflikter til å bli stadig mer utfordret av problemer og konflikter – for så å ende opp noe nærmere utgangspunktet igjen. Disse endringene kan bety at elevene har oppfattet velferdsstaten litt forskjellig på ulike tidspunkt. De harmonipregede lærebøkene fra sekstitallet gav kanskje liten grunn til å tvile på at velferdsstaten var en levedyktig samfunnsmodell både i samtiden og for fremtiden. Det økte konflikt- og problemfokuset i lærebøkene fra sytti- og åttiårene gav et visst rom for tvil om velferdsstaten var like levedyktig og selvsagt for fremtiden. Det noe lavere konflikt- og problemfokuset i nittiårenes lærebøker derimot, kan ha ført til at velferdsstaten igjen ble oppfattet som noe mer selvsagt for fremtiden. Samtidig kan nok den positive holdningen til velferdsstaten som kommer frem i samtlige lærebøker ha påvirket elevene gjennom alle år til å tenke at det neppe finnes bedre alternativer.

Denne undersøkelsen antyder imidlertid bare hvordan velferdsstaten kan ha blitt oppfattet på grunnlag av lærebøkernes fremstilling. Kanskje kunne mer kvalitative undersøkelser av hvordan elever tolker læreboktekster om velferdsstaten belyst dette enda bedre. Slike undersøkelser kunne samtidig også bidratt til enda bedre innsikt i hvordan skolens historiebruk preger elevenes oppfatninger om fortiden, nåtiden og fremtiden.

KILDER

A. Kronologisk oversikt over lærebøkene brukt i oppgaven

Bjørklund, Oddvar & Øisang, Per, 1964: *Det norske samfunnet. Samfunnskunnskap for ungdomsskolen*. Oslo: Gyldendal.

Coldevin, Axel, 1965: *Historie for 7.-9. skoleår i den niårige folkeskolen*. Oslo: Aschehoug.

Bjørklund, Oddvar, 1975: *Sak og samfunn. Samfunnskunnskap for ungdomsskolen 2*. Oslo: Gyldendal.

Lund, Erik & Brynildsrud, Lars P., 1978: *Vi og eldre tider. Historie for grunnskolens ungdomstrinn: Bind 3*. Oslo: Aschehoug.

Aastad, Svein & Sveen, Asle, 1989: *Inn i Atomalderen. SAMFUNN 7-9. Historie 3*. Oslo: Cappelen.

Ertresvaag, Egil / Herstad, Eli Bentseng & Rognaldsen, Svein, 1989: *I FOKUS 8*. Oslo: Gyldendal.

Ertresvaag, Egil / Glad, Eva & Rognaldsen, Svein, 1990: *I FOKUS 9*. Oslo: Gyldendal.

Aastad, Svein / Mikkelsen, Rolf & Vatn, Sissel Gråberg, 1997: *Ungdom og samfunn. SAMFUNN 8-10. Samfunnskunnskap 8*. Oslo: Cappelen.

Aastad, Svein / Mikkelsen, Rolf & Vatn, Sissel Gråberg, 1998: *Det norske samfunnet. SAMFUNN 8-10. Samfunnskunnskap 9*. Oslo: Cappelen.

Aastad, Svein / Mikkelsen, Rolf & Vatn, Sissel Gråberg, 1999: *Verdier og valg. SAMFUNN 8-10. Samfunnskunnskap 10*. Oslo: Cappelen.

Skjønsberg, Harald, 1999: *Underveis. Historie 10*. Oslo: Gyldendal.

B. Kronologisk oversikt over læreplaner brukt i oppgaven

1960: *Læreplan for forsøk med 9-årig skole*. Oslo: Aschehoug.

1974: *Mønsterplan for grunnskolen*. Oslo: Aschehoug.

1987: *Mønsterplan for grunnskolen*. Oslo: Aschehoug.

1996: *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen*. Oslo: Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet.

C. Litteratur

Bay, Ann Helen / Hvinden Bjørn & Koren, Charlotte, 2001: *Virker velferdsstaten?*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Bjørnson, Øyvind & Haavet, Inger Elisabeth, 1994: *Langsomt ble landet et velferdssamfunn. Trygdens historie 1894-1994*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Blomberg, Wenche, 2002: *Galskapens hus. Internering og utskilling i Norge 1550-1850*. Oslo: Universitetsforlaget.

Bøe, Jan Bjarne, 2006: *Å lese fortiden. Historiebruk og historiedidaktikk*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Bøe, Lene, 2009: *Det gamle og det nye Sandnes. En studie av studiebruk ved byjubileene i Sandnes i 1910 og 1935*. Masteroppgave ved Universitetet i Stavanger.

Børhaug, Kjetil / Fenner, Anne-Brit / Aase, Laila (red.), 2005: *Fagenes begrunnelse. Skolens fag og arbeidsmåter i danningperspektiv*. Bergen: Fagbokforlaget.

Christiansen, Niels Finn & Åmark, Klas, 2006: «Conclusions». I Christiansen, Niels Finn / Edling, Nils / Haave, Per (red.), 2006: *The Nordic Model of Welfare. A Historical Reappraisal*. København: Museum Tusulanum Press.

Christiansen, Niels Finn / Edling, Nils / Haave, Per & Petersen, Klaus, 2006: *The Nordic Model of Welfare. A Historical Reappraisal*. København: Museum Tusulanum Press.

Dølvik, Jon Erik, 2007: «Introduksjon». I Dølvik, Jon Erik / Fløtten, Tone / Hernes, Gudmund / Hippe, Jon (red.), 2007: *Hamskifte. Den norske modellen i endring*. Oslo: Gyldendal.

Eriksen, Magnus, 1946: *Historie for folkeskolen*. Oslo: Olaf Norli.

Fløtten, Tone / Grønningsæter, Arne / Hippe, Jon M. / Christensen, Johan, 2007: «Den reformerte velferdsstaten – en ny samfunnskontrakt». I Dølvik, Jon Erik / Fløtten, Tone / Hernes, Gudmund & Hippe, Jon (red.), 2007: *Hamskifte. Den norske modellen i endring*. Oslo: Gyldendal.

Frønes, Ivar & Brusdal, Ragnhild, 2000: *På sporet av den nye tid. Kulturelle varsler for en nær fremtid*. Bergen: Fagbokforlaget.

Furre, Berge, 1999: *Norsk historie 1914-2000: industrisamfunnet – frå voksterville til framtidstil*. Oslo: Samlaget.

Furre, Berge, 2000: *Norsk historie 1914-2000: industrisamfunnet – frå voksterville til framtidstil*. Oslo: Samlaget.

Grund, Jan, 1995: *Helsepolitikk. Effektivisering, spill eller utvikling?* Oslo: TANO.

Grund, Jan / Hatland, Aksel & Rønning, Rolf, 1995: *Sosialpolitikk i Norge. Helse, trygd og omsorg*. Oslo: TANO.

Hallandvik, Jan Erik, 1997: *Helsetjeneste og helsepolitikk*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hatland, Aksel / Kuhnle, Stein & Romøren, Tor Inge, 1996: *Den norske velferdsstaten*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Hellstrand, Stine, 2009: *En undersøkelse av hvilke historier om Holocaust som framstilles i utvalgte norske lærebøker fra perioden 1998-2007*. Masteroppgave ved Universitetet i Stavanger.

Jensen, Bernard Eric, 2003: *Historie – livsverden og fag*. København: Gyldendal.

Jensen, Bernard Eric, 2000: «Historiebevidsthed og historie – hvad er det?». I Brinckman, Henning & Rasmussen, Lene (red.), 2000: *Historieskabte såvel som historieskabende. 7 historiedidaktiske essays*. Frederikshavn: Dafolo.

Jenssen, Anders Todal, 1994: «Tilbake til sosialhjelpsstaten?». I Jenssen, Anders Todal & Martinussen, Willy (red.), 1994: *Velferdsstaten i våre hjerter*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Jenssen, Anders Todal & Martinussen, Willy (red.), 1994: *Velferdsstaten i våre hjerter*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Johnsen, Egil Børre (red.), 1999: *Lærebokkunnskap. Innføring i sjanger og bruk*. Oslo: Tano Aschehoug.

Johnsen, Egil Børre / Lorentzen, Svein / Selander, Staffan / Skyum-Nielsen, Peder, 1997: *Kunnskapens tekster. Jakten på den gode lærebok*. Oslo: Universitetsforlaget.

Kjønstad, Asbjørn, 2001: «Trygdeforskningens pionerperiode». I Bay, Ann Helén / Hvinden, Bjørn & Koren, Charlotte (red.), 2001: *Virker velferdsstaten?*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Koritzinsky, Theo, 2006: *Samfunnskunnskap. Fagdidaktisk innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.

Kuhnle, Stein & Solheim, Liv, 1991: *Velferdsstaten. Vekst og omstilling*. Oslo: TANO.

Kunnskapsdepartementet, 2007: *Formål for framtida. Formål for barnehagen og opplæringen*. (Norges offentlige utredninger [NOU] 2007:6). Oslo: Departementet.

Lorentzen, Svein, 2005: *Ja, vi elsker... Skolebøkene som nasjonsbyggere 1814-2000*. Oslo: Abstrakt.

Myhre, Reidar, 1992: *Den norske skolens utvikling*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Ryeng, Solveig, 1998: *Metode og teori i læreverkanalyse*. Tromsø: UNIKOM.

Rønning, Rolf, 1996: *Vårt politiske Norge. En innføring i stats- og kommunalkunnskap*. Bergen: Fagbokforlaget.

Seip, Anne-Lise, 1981: *Om velferdsstatens framvekst*. Oslo: Universitetsforlaget.

Seip, Anne-Lise, 1994: *Veiene til velferdsstaten. Norsk sosialpolitikk 1920-75*. Oslo: Gyldendal.

Selander, Staffan, 1988: *Lärobokskunskap*. Lund: Studentlitteratur.

Stokke, Bernhard, 1950: *Folket vårt gjennom tidene*. Oslo: Cappelen.

Wyller, Ingrid, 1990: *Sykepleiens historie i Norge*. Oslo: Gyldendal.

Zander, Ulf, 1997: «Historia och identitetsbildning». I Karlegård, Christer & Karlsson, Klas-Göran (red.), 1997: *Historiedidaktik*. Lund: Studentlitteratur.

Ølberg, Tina, 2009: *Analyse av HL-senteret. Fortellinger om og formidling av Holocaust*. Masteroppgave ved Universitetet i Stavanger.